

Жељко Марковић

СЛОВЕНСКА ПИСМА И ГЛАСОВИ

НОВИ САД
2016

Жељко Марковић
СЛОВЕНСКА ПИСМА И ГЛАСОВИ

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

За издавача:
проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Рецензенти:
проф. др Јасмина Грковић-Мејџор
доц. др Марина Курешевић

ISBN 978-86-6065-387-3

САДРЖАЈ

Предговор	5
Руски језик.....	7
Белоруски језик.....	19
Украјински језик	29
Пољски језик	38
Горњолужичкосрпски језик.....	48
Доњолужичкосрпски језик.....	57
Чешки језик	66
Словачки језик.....	74
Српски језик	82
Словеначки језик.....	89
Бугарски језик	97
Македонски језик	103
Паралелни текстови на словенским језицима	109
Литература.....	124

ПРЕДГОВОР

Уџбеник *Словенска писма и гласови* предвиђен је пре свега за студенте славистичких група на Филозофском факултету у Новом Саду који у оквиру својих студијских програма похађају наставу из Упоредне граматике словенских језика. Основна је намена уџбеника да омогући студентима правилно читање примера који се наводе као илустрација појединих гласовних промена у словенским језицима (а тиме и да разумеју те промене), те да студентима пружи увид у словенске графичке системе и да их упозна с гласовним инвентарима савремених словенских књижевних (стандардних) језика који су настали као резултат развојних процеса оствариваних током удаљавања од заједничког прасловенског полазишта. У овом последњем аспекту уџбеник може послужити, на фонолошком нивоу анализе, и студентима који се на мастерским или докторским студијама одреде за неки од курсева из домена контрастирања словенских језика.

Приликом прегледа словенских алфабета углавном се дају гласовне вредности само оних слова којих нема у нашој ћирилици или латиници, односно оних чија се гласовна вредност не подудара са гласовном вредношћу коју имају код нас. У примерима који имају више од једног слога, а који су из језика са слободним акцентом, означено је место акцента. Гласовне се вредности слова наше ћирилице и латинице не наводе пошто су оне нашим студентима наравно познате, него се само приказују специфичне црте наше ћирилице и латинице у односу на остала словенска ћириличка и латиничка писма.

Саставни део уџбеника су и паралелни текстови на словенским језицима који су приложени као материјал за практичну анализу на часовима вежби из Упоредне граматике словенских језика.

РУСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Руски алфабет садржи 33 словна знака:

Аа Бб Вв Гг Дд Ее Ёё Жж Зз Ии Йй Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр
Сс Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъъ Ыы Ьь Ээ Юю Яя

Од ових словних знакова два су без гласовне вредности:

Ъ – „меки знак“, означава мекоћу претходног сугласника на крају и унутар речи (о одступањима од овог правила в. у напоменама о руској графији):

знать [znatʹ] ‘знати’, *моль* [molʹ] ‘мољац’, *вонь* [vonʹ] ‘смрад’, *судьба* [sudʹbá] ‘судбина’, *гурьба* [gurʹbá] ‘гомила’;

Ь – „тврди знак“, пише се само унутар речи иза сугласника којем следи гласовна секвенца *j* + самогласник:

объект [lbjékt] ‘предмет’, *съест* [sjestʹ] ‘појести’, *съезду* [sjézdu] (дат. јд.) ‘конгресу’.

Слова за самогласнике

е – иза сугласника означава [’e] (самогласник *e* испред којег је сугласник умекшан):

бес [bʹes] ‘ђаво’, *серп* [sʹerp] ‘срп’, *нет* [nʹet] ‘нема, није’.

Иза *ж*, *ш*, *ц* не упућује на мекоћу сугласника (будући да су *ж*, *ш*, *ц* увек тврди), него једноставно означава само [e]:

жезл [žezl] ‘жезло’, *шест* [šest] ‘мотка’, *центр* [centr] ‘центар’.

На почетку речи, иза самогласника и иза *ь* и *ъ* означава гласовну секвенцу [je]:

еду [jédu] ‘путујем’, *уеду* [ujédu] ‘отпутоваћу’, *ружьё* [ružjé] (лок. јд.) ‘пушци’, *субъект* [subjékt] ‘субјект’.

ё – може се наћи само у наглашеним слоговима. Иза сугласника означава [’o] (самогласник *o* испред којег је сугласник умекшан), сем иза *ж*, *ш* када означава [o]:

něc [p'os] 'пас', *děrn* [d'orn] 'бусен', *něc* [n'os] 'носио', *жёлчь* [žořč] 'жуч', *шёлк* [šořk] 'свила'.

На почетку речи, иза самогласника и иза *ь* и *ъ* означава гласовну секвенцу [jo]:

ěри [jořš] 'греч', *ěжу* [jóžu] (дат. јд.) 'јежу', *наём* [nājóm] 'најам', *моё* [mljó] 'моје', *ружьё* [ružjó] 'пушка', *съём* [sjom] 'скидање'.

и – на почетку речи и иза самогласника означава самогласник [i] који се изговара приближно као и српско [i]:

іву [ívu] (ак. јд.) 'врбу', *им* [im] 'њима', *мои* [mlí] 'моји', *кройт* [krlít] (3. л. јд.) 'кроји'.

Иза сугласника (изузев *ж*, *ш*, *ц*) означава [i] (самогласник *i* испред којег је сугласник умекшан):

лист [l'ist] 'лист', *бич* [b'ič] 'бич', *зиму* [z'ímu] (ак. јд.) 'зиму'.

Иза *ь* означава гласовну секвенцу [ji]:

трётъи [tr'et'ji] (ном. мн.) 'трећи', *чьи* [č'ji] (ном. мн.) 'чији', *козьим* [kóz'jim] (инстр. мн.) 'козјим'.

Иза *ж*, *ш*, *ц* означава самогласник [y] (в. у наставку гласовну вредност слова *ы*):

жир [žyr] 'маст', *живот* [žyvót] 'трбух', *шиш* [šyš] 'шипак', *наши* [nášy] 'наши', *цирк* [cyrk] 'циркус', *цикл* [cykl] 'циклус'.

ы – означава високи самогласник средњег реда који се арткулише тако што се усне наместе као за изговор самогласника [i], док се језик својим средњим и задњим делом подиже према средини непца. За овај глас у фонетској транскрипцији користимо ознаку [y]:

сын [syn] 'син', *сыр* [syr] 'сир', *дыра* [dyrá] 'рупа', *рыбак* [rybák] 'рибар'.

э – означава самогласник [e]. Уколико стоји иза сугласника, тај сугласник је тврд:

экрán [ekrán] 'екран', *эфион* [ef'ióp] 'Етиопљанин', *поэма* [plémə] 'поема', *сэр* [ser] (енгл.) 'господин'.

Ово слово среће се углавном у речима страног порекла, као у горе наведеним примерима. У руским речима среће се веома ретко, и то по правилу у почетној позицији, нпр.:

это 'ово, то', *этак* 'овако, тако', *эх* 'ах!'

ю – иза сугласника означава [u] (самогласник [u] испред којег је сугласник умекшан):

бюст [b'ust] 'биста', *нюх* [n'ux] 'њух', *сюда* [s'udá] 'овамо', *турбáн* [t'urbán] 'турбан'.

На почетку речи, иза самогласника и иза *ь* и *ъ* означава гласовну секвенцу [ju]:

юн [jun] 'млад', *юла* [julá] 'чигра', *куjó* [kujú] 'кујем', *моjó* [mljú] (ак. јд.) 'моју', *вьjóга* [v'júgə] 'међава', *пьют* [p'jut] (3. л. мн.) 'пију', *адъjóнкт* [ɔdjúinkt] 'помоћник'.

я – Иза сугласника означава [ʼa] (самогласник *a* испред којег је сугласник умекшан):

няню [n'án'u] (ак. јд.) 'дадилју', *лягу* [l'águ] 'лећи ћу', *грузя* [gruz'á] 'товарећи', *тянут* [t'ánut] (3. л. мн.) 'вуку'.

На почетку речи, иза самогласника и иза *ь* и *ъ* означава гласовну секвенцу [ja]:

ялик [jál'ik] 'чун', *якорь* [jákər] 'сидро', *моя* [mljá] 'моја', *куя* [kujá] 'кујући', *друзья* [druz'já] 'пријатељи', *объять* [ɔbját] 'обухватити'.

Слова за сугласнике

ж, ш – као и у српској ћирилици означавају алвеоларне струјне сугласнике [ʒ] и [ʃ], с тим што се они у руском изговарају знатно тврђе, него у српском:

жар [ʒar] 'врућина', *жук* [ʒuk] 'буба', *вражда* [vɾɹʒdá] 'непријатељство', *наш* [naʃ] 'наш', *шар* [ʃar] 'лопта', *шпрот* [ʃprot] 'велика сардела'.

й – означава [j]:

край [kraj] 'крај', *той* [toj] 'мој', *куй* [kuj] (имп.) 'куј', *тайор* [mljóɾ] 'мајор', *война* [vɔjná] 'рат', *пойти* [pɔjt'i] 'поћи'.

л – уколико му не следи неко од слова за означавање мекоће сугласника, означава тврди латерални сугласник [ɭ] који се знатно разликује од српског [l]. Изговара се тако што се предњи део језика упире у горње зубе, средњи део језика се спушта, а задњи део подиже према меком непцу:

волк [voɭk] 'вук', *лоск* [ɭosk] 'сјај', *луна* [ɭuná] 'месец', *мыл* [myɭ] 'прао је'.

ч – означава меку алвеоларну африкату [čʼ]. Руско [čʼ] мекше је од српског [č], али не толико меко као српско [č]. По изговору је, дакле, између српског [č] и [čʼ]:

час [č'as] 'саг', *число* [č'isló] 'број', *меч* [m'еč] 'мач', *чудак* [č'udák] 'чудак'.

шц – ово слово има две алтернативне гласовне вредности: дуго меко *ш* [š':], какво је у московском изговору, или меко *ш* уз које долази слабије изражено *ч*, дакле [š'č'], према санктпетербуршкој изговорној норми:

щётка [š':ótka] / [š'č'ótka] 'четка', *плащ* [pláš':] / [pláš'č'] 'огртач', *щитóвник* [š':itóvn'ik] / [š'č'itóvn'ik] 'папрат'.

г – у наставцима генитива јединице *-ого* и *-его* означава сугласник [v]:

кого [klvó] 'кога', *дóброго* [dóbrəvə] 'доброг', *моегó* [məjivó] 'мојег', *сíнего* [s'ín'əvə] 'плавог'.

У групама *гк* и *гч* изговара се као [x]:

легко [l'íxkó] 'лако', *лэгче* [l'эхч'ь] 'лакше'.

сч, зч, жч – ове словне групе имају исту гласовну вредност као *шч*, дакле [š':] или [š'č']:

считáть [š':itát'] / [š'č'itát'] 'бројати', *извóзчик* [izvóš':ik] / [izvóš'č'ik] 'фијакерист', *мужčíна* [muš':ínə] / [muš'č'ínə] 'мушкарац'.

чн – изговара се по московској норми преовлађујуће (мада не и увек) као [šn], док се санктпетербуршки изговор више ослања на писани лик речи:

бу́лочная [búłəš'nəjə] / [búłəč'nəjə] 'пекара', *молóчный* [mlóš'nyj] / [mlóč'nyj] 'млекар'.

Напомене о руској графичи

Данашња руска ћирилица проистиче из тзв. грађанске ћирилице установљене почетком 18. века. У Русији се све до тог времена и у световној писмености употребљавала искључиво црквенословенска ћирилица. Одлуком Петра I (Великог) црквенословенска ћирилица је реформисана – тако су, између осталог, словни облици поједностављени, а многа сувишна слова уклоњена. Ово ново, реформисано ћирилично писмо – које се почело употребљавати од 1710. године – названо је грађанским и оно се налази у основи свих савремених словенских (и несловенских) ћириличних писама. После револуције спроведена је 1918. године даља реформа руске графиче и ортографије којом су уклоњена слова ђ, њ, ѓ, као и писање тврдог знака (ѣ) на крају речи које се завршавају тврдим сугласником.

Већина руских сугласника има своју тврду (тј. непалатализовану) и меку (тј. умекшану, палатализовану) форму. Ово разликовање не означава се посебним словима за сугласнике, него словима са самогласнике који долазе после сугласника. Руска азбука има пет тзв. „тврди“ и пет тзв. „меки“ самогласничких слова. Иза непалатализованих сугласника пишу се самогласничка слова *а, э, ы, о, у*, док се иза палатализованих сугласника пишу самогласничка слова *я, е, и, ё, ю*:

„Тврда“ слова	а	э	ы	о	у
„Мека“ слова	я	е	и	ё	ю

(Уп.: *вал* [vaɫ] ‘талас’ – *вял* [vʲaɫ] ‘млитав’, *сэр* [ser] (енгл.) ‘господин’ – *сер* [sʲer] ‘сив’, *был* [byɫ] ‘био, постојао’ – *бил* [bʲɪɫ] ‘тукао’, *нос* [nos] ‘нос’ – *нёс* [nʲos] ‘носио’, *лук* [ɫuk] ‘лук’ – *люк* [ɫʲuk] ‘(округли) прозорчић’.)

Мекоћа сугласника на крају речи или испред неког другог сугласника означава се „меким знаком“ *ь*. „Тврди знак“ *ъ* пише се у ограниченом броју случајева када се њиме означава тврдоћа сугласника испред прејотованих самогласника.

Употреба додатних самогласничких слова, као и знакова *ь, ъ* економичнија је него када би се сви сугласници који образују корелативне парове по тврдоћи – мекоћи означавали засебним словима. Међутим, мана оваквог начина обележавања јесте то што се самогласничким словима *е, ё, я, ю* означавају не само одговарајући самогласници и мекоћа сугласника који им претходи, него и слогови [jе],[jо],[jа],[jу] (чиме се, узгред речено, у руску графију уносе елементи слоговног писма).

Од руских сугласника корелативне парове по тврдоћи – мекоћи не образују једино [ž], [š], [c], који су увек тврди, и [čʹ], [šʹ:], [j], који су увек меки.

Иза *ж, ш*, а донекле и иза *ц* пише се *и*, мада се изговара *ы* [y]. У овоме се огледа етимолошки принцип писања будући да су сугласници [ž], [š], [c] били некада меки, али су временом очврсли. Слово *и* пише се иза *ц* у речима страног порекла, док се у руским речима ту пише *ы*, како се и изговара (уп.: *цинк, цифра* – *цыплёнок* ‘пиле’, *купцы* ‘трговци’).

Слово *ё* систематски се користи углавном у лингвистичким публикацијама (речницима, граматикама, приручницима за учење језика

и сл.) у којима се обележава акценат. Иначе се у свакодневној употреби писаног језика обично изостављају две тачке изнад *e* или се оне пишу само да би се избегла двосмисленост (уп.: *всѣ* [fs'o] 'све' – *все* [fs'e] 'сви').

Меки знак (ѣ) пише се у неким случајевима иза *ж*, *ш* иако ова слова означавају сугласнике који су увек тврди. Знак ѣ стоји иза *ш* у другом лицу једнине презента (*знáеши* 'знаш', *несѣши* 'носиш'), те иза *ж*, *ш* у номинативу и акузативу једнине именица женског рода на сугласник (*рожь* 'раж', *плешь* 'ћела'), у другом лицу императива (*режь*, *рэжьте*, 'сеци, сеците', *утѣши*, *утѣшите* 'утеши, утешите'), као и у прилозима (*настежь* 'широм', *лишь* 'само', *сплошь* 'свуда, све'). Као што је то случај и са писањем слова *и* иза *ж*, *ш*, *ц*, и у овоме се огледа етимолошки начин писања будући да су сугласници [ž], [š] некада били меки. На другој страни, ѣ се некада пише и иза *ч*, *щ* мада је то излишно будући да та слова означавају увек меке сугласнике. Меки знак стоји иза *ч*, *щ* у номинативу и акузативу једнине именица женског рода на сугласник (*ночь* 'ноћ', *вещь* 'ствар') и, уз то, иза *ч* у другом лицу императива (*плачь*, *плáчьте* 'плачи, плачите') и инфинитиву глагола са основом на сугласник (*лечь* 'лећи', *печь* 'пећи'). У свим овим случајевима присуство знака ѣ ни на који начин не утиче на изговор, па је тако нпр. *ш* у речи *плешь* тврдо као и у речи *грош*, а *ч* у речи *врач* 'лекар' меко као и у речи *ночь*. (Знак ѣ на крају именица као што су *плешь* и *ночь* само је ознака граматичког женског рода.)

Тврди знак (ѣ) пише се само на крају префикса уколико се овај завршава на сугласник, а следи му неки од прејотованих самогласника (у графици *e*, *ě*, *ю*, *я*). Знаком ѣ тада се означава да слова *e*, *ě*, *ю*, *я* треба читати као гласовне секвенце *j* + самогласник (дакле, у наглашеним слоговима: [je], [jo], [ju], [ja]), а не као самогласнике са претходним меким сугласником ([ʼe], [ʼo], [ʼu], [ʼa]): *подъѣхатъ* [pɔdjéxətʼ] 'довести се, стићи', *объѣм* [ɔbjóm] 'обим', *адъютáнт* [ɔdjutánt] 'ађутант', *изъявѣтъ* [izjívítʼ] 'изјавити'.

Слично томе, меки знак у позицији испред слова за прејотоване самогласнике показује не само да је претходни сугласник мек (изузев *ж*, *ш*), него и да иза њега долази гласовна секвенца *j* + самогласник: *плáтъе* [plátʼjə] 'одећа', *копѣ* [kɔpʼjó] 'копље', *вѣюк* [vʼjúk] 'бреме', *пьянчуга* [pʼjnčʼúgə] 'пијандура'.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Руски језик има експираторни (динамички) акценат, који је слободан, што значи да може бити на било којем слогу речи – првом: *вы́говорить* ‘изговорити’; медијалном: *выб́расывать* ‘избацивати’, *вы́пускаю* ‘(ис)пуштам’; последњем: *вы́пускники́* ‘апсолвенти’. Руски акценат је и покретан – у различитим облицима исте речи може бити на различитим слоговима: *голова́* ‘глава’, *го́лову* ‘главу’; *поня́ть* ‘разумети’, *по́нял* ‘разумео’, *поняла́* ‘разумела’.

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем руског књижевног језика састоји се од шест самогласника: /а, е, і, у, о, u/.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /і, е/, *самогласници средњег реда* /у, а/ и *самогласници задњег реда* /о, u/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се *високи самогласници* /і, у, u/, *средњи самогласници* /е, о/ и *ниски самогласник* /а/.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	і	у	u
СРЕДЊИ	е		о
НИСКИ		а	

Самогласнички систем руског књижевног језика

У руској лингвистици постоје неслагања у погледу фонолошког статуса гласа [y]. Пошто се овај самогласник никада не појављује на почетку речи, већ само у позицији иза тврдих сугласника, представници московске фонолошке школе не сматрају га самосталном фонемом, него позиционом варијантом, алофоном фонеме /i/ иза тврдих суглас-

ника. На другој страни, представници санктпетербуршке (лењинградске) школе, због очите фонетске разлике између [y] и [i], сматрају га засебном фонемом. У савременој русистици преовлађује становиште које заступају представници московске фонолошке школе.

Руски самогласници не изговарају се једнако у наглашеним и ненаглашеним слоговима. Наглашени самогласници изговарају се јасно, разговетно и јаче од осталих самогласника у речи. Међутим, ни у наглашеним слоговима руски самогласници не изговарају се увек једнако, него им изговор зависи од сугласничког окружења. Према прецизним фонетским описима руског језика сваки од наглашених самогласника има четири различите изговорне варијанте у зависности од тога да ли му претходи или следи меки сугласник, или да ли се налази између два тврда или два мека сугласника. Опште узевши, у суседству меких сугласника артикулација наглашених самогласника је затворенија, а код /a, o, u/ уз то и померена према предњем делу усне дупље. У фонетској транскрипцији, уобичајеној у руским граматицама, померање артикулације наглашеног самогласника у суседству меких сугласника означава се тачком с десне или леве стране самогласничког слова, у зависности од тога да ли се наглашени самогласник налази испред или иза меког сугласника. Уп. примере с наглашеним самогласником *a* у четири различита сугласничка окружења: *мат* [mat] ‘мат (у шаху)’, *мать* [ma’t] ‘мајка’, *мят* [m’at] ‘згњечен’, *мять* [m’a’t] ‘гњечити’.

И поред тога што се изговор наглашених самогласника мења у зависности од сугласничког окружења, њихов основни квалитет остаје препознатљив. Зато овде у фонетској транскрипцији те разлике у изговору занемарујемо.

Због динамичке природе руског акцента интензитет изговора концентрисан је на самогласнику који је под акцентом, док се ненаглашени самогласници редукују, изговарају се слабије и непрецизније. Промена самогласника у слогу непосредно испред наглашеног мање је изражена него у другим ненаглашеним слоговима. Стога се говори о два степена редукције ненаглашених самогласника – првом степену редукције (у слогу непосредно испред наглашеног) и другом степену редукције (у осталим позицијама).

Самогласник /o/ и самогласник /a/ иза тврдых сугласника прелазе у слогу испред наглашеног у кратко *a* (у фонетској транскрипцији [ʌ]), нешто затворенијег изговора од наглашеног [a]:

вопрѝс [vɔprɔs] ‘питање’, *потѝм* [pɔtɔm] ‘затим’, *казáк* [kɔzák] ‘козак’, *сказáть* [skɔzát] ‘рећи’.

На апсолутном почетку речи ненаглашено /o/ и /a/ увек дају [ɔ], без обзира на удаљеност од наглашеног слога:

отворѝт [ɔtvɔrɔt] ‘ревер’, *остротá* [ɔstrɔtá] ‘оштрина’, *алкогѝль* [ɔlkɔgɔl] ‘алкохол’, *акварѝль* [ɔkvɔrɔl] ‘акварел’.

У свим осталим ненаглашеним позицијама ови самогласници прелазе у [ə] – врло кратак, нејасан глас између [a] и [y]

шѝпот [šɔpət] ‘шапат’, *лѝжа* [lɔžə] ‘локва’, *бородá* [bɔrɔdá] ‘брада’, *таракán* [tɔrɔkán] ‘бубашваба’, *сковородá* [skɔvɔrɔdá] ‘тигањ’.

Редукција ненаглашених самогласника /o/ и /a/ у глас близак самогласнику [a] у фонетским описима руског језика традиционално се назива „акање“.

Самогласник /e/ и самогласник /a/ иза меких сугласника прелазе у слогу испред наглашеног у глас између [i] и [e] (за који користимо ознаку [ɪ]) или се, у складу са савременом изговорном нормом, изједначавају са самогласником [i] (тзв. „икање“):

сестрá [sɛstrá] ‘сестра’, *петѝх* [pɛtɪx] ‘петао’, *ребѝнок* [rɛbɔnɔk] ‘дете’, *пятнѝ* [pɛtnɔ] ‘мрља’, *лягѝшка* [lɛgɪškə] ‘жаба’, *ярмѝ* [jɪrɔmɔ] ‘јарам’, *чахѝтка* [tɕɪxɔtkə] ‘сушица’, *щадѝть* [šɛ:ɪd'ít] ‘штедети (кога)’.

Сличан глас, само врло кратак, биће и у осталим ненаглашеним слоговима (за овај глас се у руској фонетици традиционално користи знак [ь] – овде са гласовном вредношћу!):

платѝчек [plɔtɔtɕɛk] ‘марамница’, *видѝть* [vɪd'ɪt] ‘видети’, *береговѝй* [bɛrɔgɔvɔj] ‘обални’, *рядовѝй* [rɪdɔvɔj] ‘обичан’, *часовѝй* [tɕɔslɔvɔj] ‘стражар’.

Од овога има одступања у наставцима, па се нпр. према ненаглашеним наставцима *-o*, *-a* и ненаглашени наставци *-e*, *-я* изговарају као [ə], с тим што је код ових других сугласник испред [ə] мек:

пѝле [pɔl'ə], *врѝмя* [vrɛm'ə] ‘време’ – према *мѝсто* [m'ɛstə], *сѝла* [s'ɪlə].

Самогласник /e/ иза [ž], [š], [c] прелази у слогу испред наглашеног у глас између [y] и [e] (за који користимо ознаку [ɥ]) или се, према савременој изговорној норми, изједначава са [y]:

женá [žná] ‘жена (супруга)’, *шептáть* [šprtátʹ] ‘шаптати’, *ценá* [sná] ‘цена’.

У осталим ненаглашеним слоговима /e/ иза [ž], [š], [c] прелази у [ə]:

желобóк [žəlbók] ‘жлебић’, *грúше* [grúšə] (дат. јд.) ‘крушци’, *целикóм* [cəl'ikóm] ‘сасвим’.

Самогласници /i/, /y/, /u/, као и самогласник /e/ означен у писму слогом э, у ненаглашеним слоговима углавном задржавају свој основни квалитет, само се изговарају краће и слабије (/i/, /y/, /u/ и нешто отвореније), што у фонетској транскрипцији овде посебно не бележимо.

Редукција неакцентованих самогласника не одражава се у руској ортографији чиме се обезбеђује повезаност граfiјских слика различитих облика једне исте речи, која би у супротном била нарушена, уп.: *окно́* [lknó] ‘прозор’ и *о́кна* [ókna] ‘прозори’; *делиó* [d'íl'ú] ‘делим’, *дéliшь* [d'él'iš] ‘делиш’.

Иако постоје разлике у дужини руских самогласника – они су полудуги у наглашеним отвореним слоговима у средини речи (*шко́ла*, *карти́на* ‘слика’), кратки у наглашеним слоговима на крају речи (*она́*, *закóн*) и веома кратки у ненаглашеним слоговима – те разлике не прелазе и у фонолошке опозиције, као нпр. у српском језику.

СУГЛАСНИЦИ

Сугласнички систем руског књижевног језика има 37 сугласничких фонема – 9 сонаната и 28 опструената.

Сонанти су: /m, m', n, n', l, l', r, r', j/.

Опструенти су: /b, b', p, p', d, d', t, t', g, g', k, k', v, v', f, f', z, z', s, s', ž, ž':, š, š':, x, x', c, č'/.

Од наведених опструента два се могу сматрати факултативним фонемама: /š'/и /ž'/.

(Они су у табели у којој је приказан руски сугласнички систем дати у заградама.)

О првом од ова два опструента било је речи када је разматрана гласовна вредност слова *ш*. Видели смо да се оно може читати на два начина – као [š':] (дуго меко *ш*) или као [š'č'] (меко *ш* уз које долази слабије изражено *ч*). Историјски гледано, [š':] је настало од [š'č'] губљењем плозивне компоненте код африкате [č']. Први изговор је данас распрострањенији.

Дуго меко *ж* [ž':] граfiјски је представљено словним комбинацијама *жж* и *зж*: *дрóжжи* [dróžž'i] ‘квасац’, *жуужжáть* [žužž':átʹ]

‘зујати’, *пóзже* [róž':ə] ‘касније’, *éзжу* [jéž':u] ‘путујем’. Оно се развило удвајањем сугласника *ж* (у другом случају удвојено *ж* настало је од некадашње сугласничке групе *зж* једначењем сугласника по месту творбе). Дуго *ж* је, за разлику од „обичног“ *ж*, меко зато што код *ж* у сугласничкој групи није до краја био остварен процес веларизације. У изговору многих Руса, међутим, и дуго *ж* је тврдо: [dróž:y], [žuž':át'], [róž':ə], [jéž':u].

Статус факултативне фонеме у руском могао би се приписати и задњонепчаном звучном фрикативу [ɣ], у писму означеном словом *г*, који се среће у невеликом броју израза, већином пореклом из црквенословенског језика, нпр. у узвику *гóсподи!* [góspəd'i] ‘госпoде (боже)!’, у зависним падежима именице *бог* (*бóга* [bóɣə], *бóгу* [bóɣu]...) у именици *блáго* [bláɣə] ‘благо, добро’ и сложеницама са *блáго* (*благодарíть*, *благорóдный*...) итд. Међутим, многи Руси и у таквим изразима изговарају пловив [g]: [góspod'i], [bóɣə], [bláɣə]. Иначе се глас [ɣ], како је то и у српском, појављује као алофон фонеме /x/ у позицији испред звучних сугласника, уп.: *мох был* [moɣ byl] ‘маховина је била’.

		БИЛАБИЈАЛ.		ЛАБИОДЕНТ.		ДЕНТАЛНИ		АЛВЕОЛ.		ПАЛ.	ВЕЛАРНИ	
		нпал.	пал.	нпал.	пал.	нпал.	пал.	нпал.	пал.		нпал.	пал.
ПЛОЗИВИ	зв.	b	b'			d	d'				g	g'
	бзв.	p	p'			t	t'				k	k'
ФРИКАТИВИ	зв.			v	v'	z	z'	ž	(ž':)		(ɣ)	
	бзв.			f	f'	s	s'	š	(š':)		x	x'
АФРИКАТЕ	зв.											
	бзв.					c			č'			
СОНАНТИ	наз.	m	m'			n	n'					
	лат.					ɫ	ɫ'					
	вibr.							r	r'			
	клиз.									j		

Сугласнички систем руског књижевног језика

(БИЛАБИЈАЛ. = билабијални, ЛАБИОДЕНТ. = лабиодентални, АЛВЕОЛ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, НПАЛ. = непалатализовани, ПАЛ. = палатализовани, ЗВ. = звучни, БЗВ. = беззвучни, НАЗ. = назални, ЛАТ. = латерални, ВИБР. = вибранти, КЛИЗ. = клизни)

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У руском језику звучни опструенти постају беззвучни на апсолутном крају речи, као и на крају речи којој следи реч што почиње самогласником или сонантом:

лѣд [l'ot] 'лед', *сад* [sat] 'башта', *раз* [ras] 'пут', *кровь* [krof'] 'крв', *голубь улетѣл* [gólup' ul'it'él] 'голуб је одлетео', *дѣнег máло* [d'én'ĭk máłə] 'мало је новца'.

У опструентској групи унутар речи, као и на граници двеју речи, настаје регресивна асимилација по звучности: беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

вокзал [vɔgzál] 'железничка станица', *прóсьба* [próz'bə] 'молба', *отбóр* [ɔdbóg] 'избор', *наш дом* [naž dom] 'наша кућа';

и обрнуто – звучни опструенти пред беззвучним постају беззвучни:

лóжка [lókə] 'кашика', *блízко* [bl'ískə] 'близу', *рѣ́бка* [r'ĭrkə] 'рибица', *дуб сóхнет* [dub sóxn'ĭt] 'храст се суши'.

Звучни фрикативи /v/ и /v'/ обеззвучавају се пред беззвучним опструентом, али не изазивају озвучавање беззвучног опструента који им претходи:

коровка [kɔrófkə] 'кравица', *второ́й* [ftɔrój] 'други' – *сво́й* [svoj] 'свој', *отвѣт* [ɔtv'ét] 'одговор'.

Као што се из наведених примера види, руска ортографија не региструје једначење сугласника по звучности. Једини изузетак су префикси који се завршавају на /z/ чије се обеззвучавање у позицији испред беззвучних сугласника огледа и у писму:

развѣтъ 'развиѣти' – *распаковáтъ* 'распаковати'.

БЕЛОРУСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Белоруски алфабет садржи 32 словна знака:

Аа Бб Вв Гг Дд Ее Ёё Жж Зз Іі Ый Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр
Сс Тт Уу Ўў Фф Хх Цц Чч Шш Ыы Ьь Ээ Юю Яя

Поред тога, неки белоруски гласови означавају се диграммима:
Дз/дз, Дж/дж.

Меки знак (ь), као у руском алфабету, нема гласовну вредност, већ само означава мекоћу претходног сугласника на крају и унутар речи:

бал [balʲ] ‘бал’, *алень* [alʲénʲ] ‘јелен’, *пісьмо* [pʲisʲmó] ‘писмо’,
раскóльнік [raskólʲnʲik] ‘расколник’.

Апостроф (’), који не улази у састав белоруског алфавета, има исту функцију као тврди знак (ъ) у руској графици – пише се између сугласничког и самогласничког слова да укаже на тврди изговор сугласника и гласовну секвенцу *j* + самогласник која долази иза тог сугласника:

аб’экт [abjékʲt] ‘предмет’, *аб’ява* [abjáva] ‘оглас’, *сям’я* [sʲamjá] ‘породица’.

Слова за самогласнике

е – иза сугласника означава [’е] (самогласник *e* испред којег је сугласник умекшан):

пекар [pʲékar] ‘пекар’, *серп* [sʲerp] ‘срп’, *лэта* [lʲéta] ‘лето’.

На почетку речи, иза самогласника и иза апострофа означава гласовну секвенцу [je]:

эрась [jérasʲ] ‘јерес’, *пóезда* [pójezda] (ген. јд.) ‘воза’, *суб’экт* [subjékʲt] ‘субјект’.

ё – може се наћи само у наглашеним слоговима. Иза сугласника означава [’о] (самогласник *o* испред којег је сугласник умекшан):

пёрка [p'órka] 'сврдло', *лён* [l'on] 'лан', *свёкар* [sv'ókar] 'свекар'.
На почетку речи, иза самогласника и иза апострофа означава гласовну секвенцу [jo]:

ён [jon] 'он', *раён* [rajón] 'рејон', *аб'ём* [abjóm] 'обим'.

і – на почетку речи и иза самогласника означава самогласник [i] који се изговара приближно као и српско [i]:

іржа [iržá] 'рђа', *ім* [im] 'њима', *даіць* [daíc'] 'дојити', *маіх* [maíx] 'мојих'.

Иза сугласника означава [ʼi] (самогласник *i* испред којег је сугласник умекшан):

ліпа [l'ípa] 'липа', *віно* [v'ínó] 'вино', *пшаніца* [pšan'íca] 'пшеница'.

ы – означава високи самогласник средњег реда [y], какав је и у руском језику:

бык [byk] 'бик', *новы* [nóvy] 'нов', *прыбór* [prybór] 'прибор'.

э – означава самогласник [e]. Уколико стоји иза сугласника, тај сугласник је тврд:

экiпáжы [ek'ipážy] 'кочије', *дэман* [démán] 'демон', *рэчка* [réc'ka] 'речица'.

ю – иза сугласника означава [ʼu] (самогласник [u] испред којег је сугласник умекшан):

любы [l'úby] 'мио, драг', *маніок* [man'úk] 'лажљивац', *пюрэ* [p'uré] 'каша, пире'.

На почетку речи, иза самогласника и иза апострофа означава гласовну секвенцу [ju]:

юнáк [junák] 'младић, момак', *чакáю* [čakájy] 'чекам', *ад'ютáнци-ки* [adjutánc'ki] 'ађутантски'.

я – иза сугласника означава [ʼa] (самогласник *a* испред којег је сугласник умекшан):

вярбá [v'arbá] 'врба', *парася* [paras'á] 'прасе', *мяса* [m'ása] 'месо'.

На почетку речи, иза самогласника и иза апострофа означава гласовну секвенцу [ja]:

ячмéнь [jačm'ép'] 'јечам', *нóвая* [nóvajá] 'нова', *аб'явіць* [abjav'íc'] 'објавити'.

Слова за сугласнике

г – означава задњонепчани звучни фрикатив [ɣ]:

галава́ [ɣaɫavá] ‘глава’, *нага́* [naɣá] ‘нога’, *абгара́ць* [abɣarác] ‘нагоревати’.

Неки белоруски дијалекти уместо задњонепчаног звучног фрикатива [ɣ] имају ларингални звучни фрикатив, за који се у фонетској транскрипцији користи ознака [h]. Норма белоруског књижевног језика допушта обе ове изговорне варијанте.

У малом броју случајева *г* означава пловив [g], који се појављује само у сугласничкој групи *зг* и у неким речима преузетим из других језика, већином из пољског:

ро́зга [rózga] ‘шиба, прут’, *мазгавáць* [mazɣavác] ‘мозгати’, *га́нак* [gának] ‘трем’, *гу́зік* [gúz’ik] ‘дугме’, *го́нта* [gónta] ‘шиндра’.

й – означава глас [j]:

бай [baj] ‘богаташ’, *мой* [mój] ‘мој’, *ба́йка* [bájka] ‘бајка’, *вайна́* [vajná] ‘рат’.

л – уколико му не следи неко од слова за означавање мекоће сугласника, означава тврди латерални сугласник [ɫ], какав је и у руском језику:

лој [ɫoj] ‘лој’, *аро́л* [aról] ‘орао’, *зо́лата* [zóɫata] ‘злато’.

ў – означава *неслоговно* у, тј. билабијалан глас [ɯ], сличан енглеском *w* (у речи *well*, на пример):

даўно́ [daɯnó] ‘давно’, *кроў* [kroɯ] ‘крв’, *воўк* [voɯk] ‘вук’, *чытаў* [čytaɯ] ‘читао’.

дж – ова словна комбинација означава алвеоларну звучну африкату [ʒ]:

джэ́рси [žérs’i] ‘жерсеј’, *гла́джаны* [ɣlážanu] ‘изглачан’, *э́зджу* [jéžžu] ‘путујем’.

дз – у највећем броју случајева означава меку денталну звучну африкату [ʒ’]:

да́зень [z’ep’] ‘дан’, *адзі́н* [az’ín] ‘један’, *дзя́сна* [z’asná] ‘дѐсни’.

У невеликом броју примера, углавном у речима страног порекла или ономатопејским речима, *дз* може означавати и тврду денталну звучну африкату [ʒ]:

на́ндза [nénza] ‘беда’, *ксяндзі́* [ks’anzú] ‘католички свештеници (у Пољској)’, *дзі́нкаць* [zúnkas] ‘звекати’.

Напомене о белоруској графичкој

Белоруска ћирилица разликује се од руске по томе што у свом саставу има слово *ў* и, као ознаку за самогласник [i], слово идентично латиничком *i* (оно није преузето из латинице, него је наслеђено из старе ћирилице, па је било и у саставу руског писма све до реформе 1918. године – в. у напоменама о руској графичкој у поглављу о руском језику). На другој страни, у белоруској ћириlici нема слова *ц*, него се уместо њега употребљава словна комбинација *шч*: *шчыліна* ‘пукотина’. Разлика је и у употреби апострофа уместо знака *ъ*, као и у доследној употреби слова *ё* у свим врстама текстова.

Као и у руској графичкој, разлика међу сугласницима који образују корелативне парове по тврдоћи – мекоћи није означена засебним сугласничким словима него словима за самогласнике који долазе после сугласника (такође и словом *ь* за означавање палатализованости сугласника на крају речи или унутар речи испред неког другог сугласника). Однос међу „тврдим“ и „меким“ самогласничким словима исти је као и у руској графичкој, с тим што белоруска ћирилица уместо слова *и* има слово *i*. У белоруском седам тврдых сугласника – [t], [d], [č], [ž], [š], [ž], [r] – нема своје палатализоване парњаке, а једини сугласник без свог непалатализованог парњака јесте [j].

У белоруској графичкој се, за разлику од руске, доследно употребљавају „тврда“ самогласничка слова иза некадашњих палатализованих сугласника [ž], [š], [c] који су се депалатализовали: брус. *жыць* ‘живети’, *шыць* ‘шити’, *цэлы* ‘цео’ – рус. *жить*, *шить*, *цѣлый*. Исто ће бити и иза сугласника [č] и сугласничке групе [šč], који су у руском очували мекоћу ([č’], [š’č’]): брус. *чорны* ‘црн’, *шчыры* ‘искрен’ – рус. *чёрный*, *щирый*.

2. Гласовни систем

Акцент

Белоруски акценат је, као и руски, експираторан, слободан (*каса* ‘каса’ – *каса* ‘коса’, *склікаць* ‘сазвати’ – *склікаць* ‘сазивати’) и покретан: *рукі* (ген. јд.) ‘руке’ – *рукі* (ном.–ак. мн.) ‘руке’, *рогі* ‘рогови’ – *рагоў* (ген. мн.) ‘рогова’. Исто као у руском, и у белоруском акценат утиче на дужину и квалитет самогласника.

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем белоруског књижевног језика има исти састав као и самогласнички систем руског књижевног језика. Састоји се од шест самогласника: /а, е, і, у, о, у/.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се самогласници предњег реда /і, е/, самогласници средњег реда /у, а/ и самогласници задњег реда /о, у/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се високи самогласници /і, у, у/, средњи самогласници /е, о/ и ниски самогласник /а/.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	і	у	у
СРЕДЊИ		е	о
НИСКИ		а	

Самогласнички систем белоруског књижевног језика

Као и руско [у], тако се и белоруско [у] данас обично сматра за позициону варијанту самогласника /і/ иза тврдых сугласника.

И у белоруском језику, како је то и у руском, изговор самогласника донекле се мења у зависности од сугласничког окружења. Ова промена изражена је код самогласника /а, е, о/, чија је артикулација у суседству меких сугласника нешто затворенија.

Акање је још једна црта заједничка белоруском и руском језику. За белоруски је карактеристично тзв. „јак“ или „потпуно“ акање код којег /о/ и /е/ иза тврдых сугласника у свим ненаглашеним слоговима, и предакценатским и послеакценатским, прелазе у [а]. Промена ненаглашених самогласника се у белоруском, за разлику од руског, огледа и у писму:

ногі (мн.) ‘ноге’ – *нага́* ‘нога’, *дом* ‘кућа’ – *дамы́* (мн.) ‘куће’, *мо́ладз* ‘омладина’ – *малады́* ‘млад’, *выно́сіць* ‘изнети’ – *вы́насіць* ‘износити, похабати’, *рэкі* (мн.) ‘реке’ – *рака́* ‘река’, *чэрап* ‘лобања’ – *чарапы́* (мн.) ‘лобање’, *цэгла* ‘цигла’ – *цагляны́* ‘циглен’.

Акаће је, ипак, доследније код ненаглашеног /o/, него код ненаглашеног /e/, пошто се код првог оно испољава, уз неке изузетке, у свим речима, како словенским тако и несловенским (*вада* ‘вода’, *сена* ‘сено’, *Гамёр* ‘Хомер’, *Иакагáма* ‘Јокохама’), док код другог углавном укључује само речи словенског порекла (*рэчка* ‘речица’ – *рака* ‘река’, *чэша* ‘чешљам’ – *часáць* ‘чешљати’, али: *дэка́да*, *эпо́ха*, *тэ́атр...*).

За белоруски је карактеристично и јакаће – изједначавање самогласника /o/ и /e/ у ненаглашеним слоговима са [a] и иза меких сугласника. Јакаће је ограниченијег обима него акаће. У речима словенског порекла и малом броју старијих позајмљеница самогласници /o/ и /e/ иза меких сугласника прелазе у [a] (у писму *я*) у слогу непосредно испред наглашеног:

цёмна ‘тамно’ – *цямно́та* ‘тама’, *вёсны* (мн.) ‘пролећа’ – *вясна́* ‘пролеће’, *сёлы* (мн.) ‘села’ – *сяло́* ‘село’, *лес* ‘шума’ – *лясы́* (мн.) ‘шуме’, *серп* ‘срп’ – *сярпы́* ‘српови’, *вёцэр* ‘ветар’ – *вятры́* ‘ветрови’, *каляндáр* ‘календар’.

У осталим ненаглашеним слоговима, међутим, самогласник /e/ по правилу не подлеже промени:

вясна́ ‘пролеће’ – *веснавы́* ‘пролећни’, *сяло́* ‘село’ – *вы́селиць* ‘иселити’.

У страним речима самогласник /e/ остаје неизмењен и у слогу непосредно испред наглашеног: *бетóн*, *перóн*, *сезóн*.

Почетни ненаглашени /u/ и /i/ у позицији после самогласника претходне речи постају неслоговни ([ɥ] и [i]):

ён прыйшоў учóra ‘дошао је јуче’ – *яна́ прыйшла́ ўчóra* ‘дошла је јуче’,

ён ишоў ‘он је ишао’ – *яна́ йшла́* ‘она је ишла’.

Уп. и различите форме предлога и везника у следећим примерима (у писму је одражена само промена /u/ у [ɥ]):

ён быў у брата ‘он је био код брата’ – *яна́ была́ ў брата* ‘она је била код брата’;

ён чытаў і пісаў ‘читао је и писао’ – *яны́ чыталі і [i] пісалі* ‘читали су и писали’.

Протетички сугласници. Испред наглашених самогласника /o/ и /u/ на почетку речи или на почетку слога иза префикса развија се протетички сугласник /v/:

во́ка ‘око’, *во́бад* ‘обод’, *во́блака* ‘облак’, *наво́ддаль* ‘подаље’, *ву́галь* ‘угаль’, *ву́лица* ‘улица’, *ву́зкі* ‘узак’, *наву́ка* ‘наука’.

Протетичко /v/ се по аналогiji може срести и испред ненаглашеног /u/: *вусáты* ‘бркат’ (аналошки према *вус* ‘брк’). Исто тако, приликом померања акцента у оквиру парадигме протетичко /v/ се губи испред самогласника /o/ (који у ненаглашеној позицији прелази у [a]), али не и испред самогласника /u/:

во́зера ‘језеро’ – *азэ́ры* (мн.) ‘језера’, *ву́ха* ‘ухо’ – *вушэ́й* ‘уши’.

Испред наглашеног самогласника /e/ појављује се протетичко /γ/: *гэ́ты* ‘овај’, *гэ́та* ‘ова’, *гэ́таксама* ‘такође, исто тако’.

Стране речи по правилу не добијају протетичке сугласнике: *о́рдэн* ‘орден’, *у́нија* ‘унија’.

СУГЛАСНИЦИ

Сугласнички систем белоруског књижевног језика има 38 сугласничких фонема – 10 сонаната и 28 опструената.

Сонанти су: /m, m', n, n', l, l', r, v, v', j/.

Опструенти су: /b, b', p, p', d, t, g, g', k, k', f, f', z, z', s, s', ž, š, γ, γ', x, x', ʒ, ʒ', c, c', č, č'.

Глас [ɯ] нема фонемски статус, него је он позициона варијанта, алофон лабиоденталних /v, v'/ и латерала /l/ испред сугласника и на крају речи (у овој другој позицији *l > ɯ* само у облицима мушког рода једнине перфекта):

каро́ўка ‘кравица’, *каро́ў* (ген. мн.) ‘кравá’ – *каро́ва* ‘крава’, *уло́ў* ‘улов’ – *ляві́ць* ‘ловити’, *по́ўны* ‘пун’, *рабі́ў* ‘радио’ – *рабі́ла* ‘радила’, *рабі́ло* ‘радило’.

(Будући да нема фонемски статус, [ɯ] је у табели у којој је приказан белоруски сугласнички систем дат у загради.)

		БИЛАБИЈАЛ.		ЛАБИОДЕНТ.		ДЕНТАЛНИ		АЛВ.	ПАЛ.	ВЕЛАРНИ	
		нпал.	пал.	нпал.	пал.	нпал.	пал.			нпал.	пал.
ПЛОЗИВИ	зв.	b	b'			d				g	g'
	бзв.	p	p'			t				k	k'
ФРИКАТИВИ	зв.					z	z'	ž		ɣ	ɣ'
	бзв.			f	f'	s	s'	š		x	x'
АФРИКАТЕ	зв.					ʒ	ʒ'	ž			
	бзв.					ʦ	ʦ'	č			
СОНАНТИ	наз.	m	m'			n	n'				
	лат.					ɫ	ɫ'				
	вibr.							r			
	клиз.	(ц)		v	v'				j		

Сугласнички систем белоруског књижевног језика

(БИЛАБИЈАЛ. = билабијални, ЛАБИОДЕНТ. = лабиодентални, АЛВ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, НПАЛ. = непалатализовани, ПАЛ. = палатализовани, ЗВ. = звучни, БЗВ. = беззвучни, НАЗ. = назални, ЛАТ. = латерални, ВИБР. = вибранти, КЛИЗ. = клизни)

Главне разлике између белоруског и руског сугласничког система огледају се у следећем: у белоруском вибрант /r/ и дентални пловиви /d, t/ немају своје палатализоване парњаке (руским палатализованим пловивима /d', t'/ у белоруском одговарају меке африкате /ʒ', ʦ'/): брус. *рад* 'ред', *дзень* 'дан', *цень* 'сена' – рус. *ряд*, *день*, *тень*; у белоруском је алвеоларна африката /č/ тврда (брус. чорны 'црн' – рус. чёрный), као и сугласничка група [šč] (брус. шчотка 'четка' – рус. щётка); тврда је и африката /ž/, која уз то у белоруском има фонемски статус, док је руско [ʒ'] само позициона варијанта африкате /č'/ испред звучних сугласника: *врач дошёл* [vrʌʒ' dlšóɫ] 'лекар је стигао); у белоруском „пуноправни“ фонемски статус има и фрикатив /ɣ/ (са својом палатализованом варијантом /ɣ'/), док је у руском књижевном језику /ɣ/ само факултативна фонема, и то у невеликом броју примера; белоруски на крају речи и испред сугласника има [ц] као позициону варијанту фонема /v/ и /ɫ/: брус. *рукаў* 'рукав', *праўда* 'истина', *быў* 'био, постојао', *шоўк* 'свила' – рус. *рука́в*, *пра́вда*, *был*, *шёлк*.

Дуги сугласници. У белоруском се појављује низ продужених, удвојених сугласника, насталих у интервокалској позицији испред граматичких морфема као резултат споја сугласника и гласа [j]. Ови сугласници, који су графијски представљени удвојеним словима за сугласнике, могу бити меки и тврди. Увек су меки дуги дентални сугласници [l':], [n':], [z':], [s':], [ʒ':], [c':], а увек тврди дуги алвеоларни [ž:], [š:], [č:]:

вясэлле 'свадба', *пытáнне* 'питање', *гразю* (инстр. јд.) 'бла-том', *калóссе* 'класје', *суддзjá* 'судија', *жыццё* 'живот', *збóжжжа* 'жито', *узвѣ́шша* 'узвишица', *ноччу* (инстр. јд.) 'ноћу'.

Фонолошки статус ових сугласника је дискутабилан.

Протетички самогласници. Пред почетним сугласничким групама с једним од сонаната [r], [ʎ], [m], [ɯ] као првим чланом и опструентом или сонантом [v] као другим чланом развијају се протетички самогласници [a] и [i]: *аржань* 'ражени', *ірва́ць* 'тргати'. У континуираном говору протетички самогласници појављују се само уколико се претходна реч завршава сугласником, али не и самогласником:

Пёк аржань хлеб 'Пекао је ражени хлеб' – *Пяклá ржань* хлеб 'Пекла је ражени хлеб';

Ён ілгáў 'Он је лагао' – *Яна лгáла* 'Она је лагала'.

Протетички самогласници се губе и иза префикса који се завршава самогласником:

імгlá 'магла' – *замглёны* 'замагљен'.

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У белоруском језику звучни и беззвучни сугласници алтернирају по истим правилима као у руском језику. Звучни опструенти се обеззвучавају на апсолутном крају речи:

нож [noš] 'нож', *грыб* [γгур] 'гљива', *стог* [stox] 'стог', *воз* [vos] 'теретна кола'.

У опструентској групи беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

лі́чба [l'íʒba] 'број', *про́сьба* [próʒ'ba] 'молба', *малацьба́* [maɫaz'bá] 'вршидба'.

И обрнуто – звучни опструенти пред беззвучним постају беззвучни:

ка́зка [káaska] 'бајка', *лёгка* [l'óhka] 'лако', *зага́дка* [zagátka] 'загонетка'.

Једина разлика у односу на руски огледа се у томе што у белоруском /v/ и /v'/ никада не прелазе у своје безвучне парњаке /f/ и /f'/, пошто се на крају речи или пред сугласником (свеједно да ли безвучним или звучним) мењају у [ц]: роў [роц] 'ров', траўка [трацка] 'травка'. Будући да се /v/ и /v'/ у белоруском не обезвучавају пред безвучним сугласницима, нити изазивају озвучавање безвучних сугласника испред себе, функционално се убрајају у сонанте.

Као и у руској ортографији, једначење по звучности бележи се једино код префикса на з / с: *разда́ць* 'разделити' – *раскíнуць* 'разбаци'.

УКРАЈИНСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Украјински алфабет садржи 33 словна знака:

Аа Бб Вв Гг Ґґ Дд Ее Єє Жж Зз Ии Іі Її Йй Кк Лл Мм Нн Оо
Пп Рр Сс Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъь Юю Яя

Поред тога, неки украјински гласови означавају се диграфима:
Дз/дз, Дж/дж.

Меки знак (ь), као и у руском и белоруском алфабету, нема гласовну вредност, већ је ознака за мекоћу сугласника на крају и унутар речи:

тесть [testʲ] ‘таст’, *жолудь* [ʒóʎudʲ] ‘жир’, *льон* [lʲon] ‘лан’, *вузэ-
нька* [vuzénʲka] ‘уска’, *вільха* [vʲilʲha] ‘јова’.

Апостроф (') је, као у белоруској графици, помоћни знак са истом функцијом коју има тврди знак (ѣ) у руској ћирилици – пише се између сугласничких и прејотованих самогласничких слова (у украјинском: *я, ю, є, ї*) да означи тврд изговор сугласника и гласовну секвенцу *j +* самогласник која долази иза тог сугласника. У украјинском апостроф може стајати иза лабијала (*б, п, м, в, ф*), затим иза *р*, а такође и иза других сугласника уколико се ради о завршним гласовима префикса:

б'є [bje] ‘бије’, *п'ятá* [pjatá] ‘пета’, *м'ясо* [mjáso] ‘месо’, *черв'як* [červják] ‘црв’, *бур'я́н* [burján] ‘коров’, *від'їзд* [vʲidjízdz] ‘одлазак’, *ін'єкція* [injékcija] ‘инјекција’.

Слова за самогласнике

є – иза сугласника означава [ʲe] (самогласник *e* испред којег је сугласник умекшан):

сі́нє [sýnʲe] ‘плаво’, *жі́тнє* [žýtnʲe] ‘житно’, *мо́гутнє* [mogútnʲe] ‘моћно’.

На почетку речи, иза самогласника и иза апострофа означава гласовну секвенцу [je]:

єдiний [jedýnuj] ‘једини’, *моє* [mojé] ‘моје’, *суб’єкт* [subjékt] ‘субјект’.

i – као и у белоруској ћирици, означава високи самогласник [i] који одговара српском [i]:

iдол [idoł] ‘идол’, *iскра* [iskra] ‘искра’, *iстóта* [istóta] ‘створење’.

Уколико стоји иза сугласника, тај сугласник је умекшан:

лiто [l’íto] ‘лето’, *вiл* [v’íł] ‘во’, *бiб* [b’íb] ‘боб’, *рiкá* [r’íká] ‘река’.

и – означава самогласник који је нешто нижи од [i] и од њега померен мало уназад. Његов је изговор у украјинском књижевном језику негде између изговора самогласника [i] и самогласника [e]. Иако се за овај украјински самогласник користи иста фонетска ознака – [y] – као и за руски и белоруски самогласник у писму означен словом *ы*, украјинско [y] разликује се од руског и белоруског [y]. Украјинско [y] је средње високи самогласник средњопредњег реда, док је руско и белоруско [y] високи самогласник средњег реда. Њихово порекло је такође другачије. Украјинско [y] настало је стапањем прасловенских *i и *y (*sila > сила, *ryba > риба), док је руско и белоруско [y] континуант прасловенског *y. Као и испред руског и белоруског [y], тако и испред украјинског [y] стоје само непалатализовани сугласници:

сiла [sýła] ‘сила’, *жiвiти* [žýty] ‘живети’, *син* [syn] ‘син’, *крiвiти* [krýty] ‘крити, покривати’.

ï – означава гласовну секвенцу [ji]:

iдá [jidá] ‘јело’, *iжáк* [jižák] ‘јеж’, *iхати* [jixaty] ‘возити се, путовати’, *доiти* [dojítu] ‘дојити’, *з’iзд* [zjízdz] ‘конференција’.

ю – иза сугласника означава [’u] (самогласник [u] испред којег је сугласник умекшан):

клювáти [kl’uváty] ‘кљувати’, *дiужина* [d’úžyna] ‘туце’, *сюдi* [s’udý] ‘овамо’.

На почетку речи, иза самогласника и иза апострофа означава гласовну секвенцу [ju]:

юнáк [junák] ‘младић, момак’, *соiюз* [sojúz] ‘savez’, *ад’ютáнт* [adjutánt] ‘ађутант’.

я – иза сугласника означава [’a] (самогласник *a* испред којег је сугласник умекшан):

долóня [dolón’a] ‘длан’, *дiтjá* [dyt’á] ‘дете’, *тpястi* [tr’astý] ‘трести’.

На почетку речи, иза самогласника и иза апострофа означава гласовну секвенцу [ja]:

яліна [jalýna] ‘јела’, *сіяти* [sǐjaty] ‘сејати’, *п’ять* [pjat’] ‘пет’.

Слова за сугласнике

в – на крају речи или слога означава билабијално [ɥ]:

шов [šoɥ] ‘шав’, *лев* [leɥ] ‘лав’, *дав* [daɥ] ‘дао’, *п’равда* [práɥda] ‘истина’, *мовч’ати* [moɥč’aty] ‘ћутати’, *ковбас’а* [koɥbas’a] ‘кобасица’.

Испред самогласника означава у слободној варијацији како лабиодентално [v], тако и билабијално [ɥ]. Лабиодентални изговор је обичнији испред самогласника предњег реда, а билабијални испред лабијализованих самогласника:

в’рша [véřša] ‘врша, кош за риболов’, *вир* [vyr] ‘вир’, *в’ітер* [v’íteř] ‘ветар’, *вод’а* [ɥod’a] ‘вода’, *в’улиц’я* [ɥúlyč’a] ‘улица’, *кор’ова* [koř’ova] / [koř’oɥa] ‘крава’.

г – означава ларингални звучни фрикатив [h]:

г’орло [h’orlo] ‘грло’, *гор’а* [hor’a] ‘планина’, *гра* [hgra] ‘игра’, *кн’іга* [kn’ýha] ‘књига’.

У неким случајевима *г* означа и плозив [g]. Овај плозив појављује се само у неким речима страног порекла и оноματοпејским речима:

г’анок [g’anok] ‘трем’, *г’ава* [g’ava] ‘врана’, *гелгот’ати* [gelgot’aty] ‘гакати’.

г – такође се користи као ознака за плозив [g] (в. опширније о овом слову у напоменама о украјинској графици):

г’рунт [grunt] ‘земљиште’, *г’рати* [graty] ‘решетке’, *г’уля* [gúl’a] ‘кврга’, *гвинт* [gvynt] ‘вијак, завртањ’.

й – означава глас [j]:

кайм’ак [kajm’ák] ‘кајмак’, *байд’у́же* [bajd’úže] ‘свеједно’, *стар’ий* [star’ýj] ‘стар’.

л – уколико му не следи неко од слова за означавање мекоће сугласника, означава тврди латерални сугласник [ɭ], какав је и у руском и белоруском језику:

лапа [lápa] ‘шапа’, *ор’ел* [or’él] ‘орло’, *мол’оти* [moł’oty] ‘млети’.

Испред *и* или *е* јавља се и факултативни изговор [l] (тзв. средње, неутрално *l* какво је и у српском језику):

lína [lǔra] / [lúra] ‘липа’, *póle* [póle] / [póle] ‘поље’.

ш – означава гласовну групу [šč] која се, за разлику од руског [š’č’] означеног истим словом, изговара тврдо:

шур [ščur] ‘пацов’, *щэзнути* [ščéznuty] ‘ишчезнути’, *дош* [došč] ‘киша’.

дж – ова словна комбинација, као и у белоруском писму, означава ал-веоларну звучну африкату [ʒ]:

дзэрэло [žéreló] ‘извор, врело’, *бджола* [bžoła] ‘пчела’, *воджу* [vožú] ‘водим’.

дз – исто као у белоруском, означава денталну звучну африкату [ʒ], односно њену палатализовану варијанту [ʒ’]:

дзэркало [žéřkało] ‘огледало’, *дзúга* [žúga] ‘зврк’, *дзјвкати* [ʒ’áçkaty] ‘кевтати’, *гедзь* [gež’] ‘обад’.

Напомене о украјинској графичи

Особености украјинске ћирилице у односу на руску огледају се пре свега у одсуству слова *ы*, *э*, *ё*, *ь*. Уместо слова *ь*, у украјинској графичи се, као и у белоруској, употребљава апостроф, а за означавање истих гласовних вредности које има руско (и белоруско) *ě* употребљавају се словне комбинације *йо* (за [jo]) и *ьо* (за [’o]): *йому* [jomú] ‘њему’, *серйóзний* [serjóznyj] ‘озбиљан’, *льон* [l’on] ‘лан’, *сьогóдни* [s’ohódn’i] ‘данас’. На другој страни, украјинска ћирилица укључује слова *є*, *і*, *ї*, којих нема у руској ћирилици. Украјинском слову *є* по својим гласовним вредностима ([’e], [je]) одговара руско *e*, док украјинско *e* има гласовну вредност коју у руској ћирилици има *э*. У украјинској ћирилици, исто као у белоруској, слово *і* одговара руском *и*, док украјинско *и* има другачију гласовну вредност.

Слово *г* употребљава се у украјинској ћирилици од почетка 17. века као ознака за пловив [g]. Овај сугласник среће се углавном у речима преузетим из западних језика будући да је прасловенско *g још крајем 12. или почетком 13. века слабљењем оклузије прешло у ларингални фрикатив [h]. Иако је слово *г* имало релативну дугу традицију употребе, оно је 1933. године у Совјетској Украјини уклоњено из украјинског алфабета, па се слово *г* употребљавало као ознака како за фрикатив [h], тако и за пловив [g]. Слово *г* је, међутим, и даље употребљавано у публикацијама штампаним у украјинској дијаспори.

После 1990. године официјелно је поново укључено у украјински алфабет мада и даље постоје неслагања о томе да ли је оно потребно.

Украјинска самогласничка слова у односу на означавање тврдоће и мекоће сугласника разврставају се по следећим паровима:

„тврда“ слова	а	е	и	о	у
„мека“ слова	я	є	і		ю

Слово *о* нема свог „меког“ парњака, као што је то у руској и белоруској ћирилици слово *ё*, него му је корелат словна комбинација *ьо*.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Украјински језик има исти тип акцента као и друга два источнословенска језика. Акценат је експираторан, слободан (*кóлесо* ‘точак’, *кору́ва* ‘крава’, *молоко́* ‘млеко’) и покретан: *сестра́* ‘сестра’ – *сестри* (ном.–ак. мн.) ‘сестре’, *кóлос* ‘клас’ – *колóсся* ‘класје’. Наглашени самогласници изговарају се нешто дуже од ненаглашених, али исто као у руском и белоруском, квантитативне разлике нису фонолошки релевантне.

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем украјинског књижевног језика састоји се од шест самогласника: /а, е, у, і, о, у/.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /і, у, е/, *самогласник средњег реда* /а/ и *самогласници задњег реда* /ц, о/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се *високи самогласници* /і, у, у/, *средњи самогласници* /е, о/ и *ниски самогласник* /а/.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	і у		и
СРЕДЊИ	е		о
НИСКИ		а	

Самогласнички систем украјинског књижевног језика

Фонемски статус украјинског самогласника [у] није опште прихваћен, мада је становиште да се ради о посебној фонемии знатно раширеније од оног које га сматра за алофон фонеме /і/. (Када је у питању руско и белоруско [у], ситуација је управо обрнута.)

И у украјинском језику, како је то и у руском и белоруском, самогласници у суседству палатализованих сугласника имају донекле измењену артикулацију. То у украјинском највише долази до изражаја код непредњих самогласника /а, о, и/, чија је артикулација у суседству палатализованих сугласника нешто затворенија и померена унапред.

Квалитативна редукција ненаглашених самогласника у украјинском нема тако значајну улогу као у руском и белоруском. Она је најизраженија код самогласника /у/ и /е/ који се изједначавају у изговору када се нађу у ненаглашеној позицији, изузев ако то није крај речи, па се тако, на пример, *плесті* ‘плести’ и *плисті* ‘пливати, пловити’ изговарају приближно једнако. Конкретан фонетски резултат изједначавања ([е], [у] или неки прелазни глас између ова два) зависи од природе наглашеног самогласника у суседном слогу, али може бити и регионално условљен. Квалитативној редукцији изразитије је изложен и самогласник /о/, који обично има отворен изговор. У ненаглашеној позицији, међутим, овај се самогласник реализује као затворено о (у фонетској транскрипцији [о]) уколико у следећем слогу долази наглашено /і/ или /и/: *голуб* [hólub] ‘голуб’ – *голубка* [hólúbka] ‘голубица’. За разлику од руског и белоруског, у украјинском нема акања, тј. изједначавања самогласника /о/ и /а/ у ненаглашеним слоговима: укр. *нога* [ноhá] ‘нога’ – рус. *нога* [нлгá], брус. *нага* [нагá].

Као и у белоруском језику, почетни ненаглашени /u/ и /i/ у позицији после самогласника претходне речи постају неслоговни ([ɥ] и [i]) – у писму *в* и *й*):

учітелька ‘наставница’ – *наша вчітелька* ‘наша наставница’,
був у нас ‘био је код нас’ – *була в нас* ‘била је код нас’,
він іде ‘он иде’ – *вона йде* ‘она иде’,
брат і сестра ‘брат и сестра’ – *сестра й брат* ‘сестра и брат’.

Протетички сугласници. Испред почетних самогласника /u/ и /o/ често се среће протетичко *в* (знатно чешће испред /u/, него испред /o/):

вўхо ‘ухо’, *вустá* ‘уста’, *вўлиця* ‘улица’, *вўгіль* ‘угаљ’, *вўзький* ‘узак’, *вона* ‘она’, *вогонь* ‘ватра, огањ’.

Протетичко *в* појављује се и испред *і* које је настало од *о* у новом затвореном слугу:

він ‘он’, *вівця* ‘овца’, *віз* ‘запрежна кола’, *відвага* ‘одважност’.

У појединим речима среће се и протетичко *г* [h]:

гóстрий ‘оштар’, *горіх* ‘орах’, *Гáнна* ‘Ана’, *гарбуз* ‘тиква’.

СУГЛАСНИЦИ

Сугласнички систем украјинског књижевног језика има 32 сугласничке фонеме – 9 сонаната и 23 опструената.

Сонанти су: /m, n, n', ɫ, l', r, r', ɥ, j/.

Опструенти су: /b, p, d, d', t, t', g, k, f, z, z', s, s', ž, , š, x, h, ʒ, ʒ', c, c', ž, č/.

Будући да је билабијални глас [ɥ] у украјинском далеко више заступљен од лабиоденталног [v] – који се фактички појављује само као слободна варијанта билабијалног [ɥ] испред самогласника – фонемски статус приписујемо гласу [ɥ], док се [v] може сматрати његовим алофоном (стога је у табели у којој је приказан украјински сугласнички систем дат у загради.)

		БИЛАБ.	ЛАБИО- ДЕНТ.	ДЕНТАЛНИ		АЛВ.	ПАЛ.	ВЕЛ.	ЛАР.
				нпал.	пал.				
ПЛОЗИВИ	зв.	b		d	d'			g	
	бзв.	p		t	t'			k	
ФРИКАТИВИ	зв.			z	z'	ž			h
	бзв.		f	s	s'	š		x	
АФРИКАТЕ	зв.			ʒ	ʒ'	ž			
	бзв.			ʒ	ʒ'	č			
СОНАНТИ	наз.	m		n	n'				
	лат.			ɫ	ɫ'				
	вibr.					ɾ	ɾ'		
	клиз.	ɟ	(v)				j		

Сугласнички систем украјинског књижевног језика

(БИЛАБ. = билабијални, ЛАБИОДЕНТ. = лабиодентални, АЛВ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, ВЕЛ. = веларни, ЛАР. = ларингални, НПал. = непалатализовани, пал. = палатализовани, зв. = звучни, бзв. = беззвучни, наз. = назални, лат. = латерални, vibr. = вибранти, клиз. = клизни)

Украјински, у поређењу с руским и белоруским, има знатно мањи број палатализованих сугласничких фонема. Њихов се инвентар у украјинском ограничава само на палатализоване форме денталних сугласника којима се још прикључује /r'/, овај последњи, додуше, уз ограничену дистрибуцију пошто се никада не појављује на крају речи и слога, уп.: укр. *косáр* 'косач', *гiркий* 'горак' – рус. *косáрь*, *гoрький*. Палатализовани изговор осталих сугласника реализује се у домаћим речима, уз неке изузетке, само испред самогласника /i/ те стога, због своје позиционе условљености, фонолошки није релевантан. Уколико би се, међутим, прихватило становиште да је самогласник [y] алофон фонеме /i/, а не посебна фонема, то би логично водило значајном увећању броја палатализованих сугласника с фонемским статусом.

Још једну особеност украјинског консонантизма у оквиру источнословенске групе језика представља очвршћавање сугласника испред *e* и *i* (од некадашњег *i):

укр. *день* [denʲ] ‘дан’, *тіхо* [týxo] ‘тихо’ – рус. *день* [dʲenʲ], *тіхо* [tʲixə], брус. *дзень* [zʲenʲ], *ціха* [cʲixa].

Дуги сугласници. И у украјинском се, као и у белоруском, појављује низ палатализованих сугласника с продуженом артикулацијом, који су се развили на морфемској граници спајањем палатализованог денталног или алвеоларног сугласника с гласом [j]:

знання ‘знање’, *життя* ‘живот’, *суддя* ‘судија’, *сіллю* (инстр. јд.) ‘сољу’.

За разлику од белоруског, у украјинском су и дуги алвеоларни сугласници очували мекоћу:

укр. *збіжжя* ‘жито’, *ніччю* (инстр. јд.) ‘ноћу’ – брус. *збóжжа*, *но́ччу*.

Као и за белоруске дуге сугласнике, и за украјинске се може поставити питање њиховог фонолошког статуса. Уколико би се сматрали посебним фонемама, тиме би се значајно проширио сугласнички фонемски инвентар у ова два језика.

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У украјинском језику, за разлику од скоро свих осталих словенских језика, укључујући и преостала два источнословенска, звучни опструенти на апсолутном крају речи задржавају своју звучност (истина, некада до некле умањену):

зуб [zub] ‘зуб’, *лід* [lʲid] ‘лед’, *ніж* [nʲiʒ] ‘нож’, *ріг* [rʲih] ‘рог’.

Украјински је једини словенски језик у којем унутар речи нема аутоматског обезвучавања звучних опструената пред беззвучним:

зубки [zúbky] ‘зубићи’, *рідко* [rʲídko] ‘ретко’, *кніжка* [knjúžka] ‘књига’.

Од овога има одступања када је у питању сугласник /z/ као завршни глас префикса (такође и предлога): *безперéчний* [besperéčnyj] ‘неспоран’, *з поля* [s pólʲa] ‘с поља’, као и ларингални фрикатив [h] који пред беззвучним опструентима прелази у [x]: *нігті* [nʲíxtʲi] ‘нокти’, *лégко* [lʲéxko] ‘лако’.

На другој страни, беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

боротьба́ [borodʲbá] ‘борба’, *про́сьба* [prószʲba] ‘молба’, *вокза́л* [vozǰáʎ] ‘железничка станица’.

ПОЉСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Пољаци пишу латиницом. Пољска латиница обухвата 32 словна знака:

Aa Aą Bb Cc Ćć Dd Ee Eę Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Łł Mm Nn Ńń
Oo Óó Pp Rr Ss Śś Tt Uu Ww Yy Zz Żż Źź

Поред тога, неки пољски гласови означавају се диграмима:

Ch/ch, Cz/cz, Dz/dz, Dź/dź, Dż/dż, Rz/rz, Sz/sz,

као и словним комбинацијама са *i* (нпр.: *ci, dzi, ni, si, zi*).

У појединим речима страног порекла користе се и графеме Qq, Vv, Xx: *quorum* [kvorum], *vedeta* [vedeta], *exodus* [egzodus], *exposé* [ekspozé].

Диграми се сврставају алфабетски, без обзира на то што се њима означава један глас, као да су слова у њиховом саставу засебна, па се у реченицима нпр. *ch* наводи у оквиру слова *c* између секвенци *ce* и *ci*, а *rz* у оквиру слова *r* између *ry* и *rż*.

Слова за самогласнике

ą – испред струјних сугласника и на крају речи означава назални самогласник [ɔ]:

wąs [vɔs] ‘брк’, *wiązać* [v’ɔzác] ‘везати’, *praca* [pracɔ] (инстр. јд.) ‘послом’, *ida* [idɔ] (3. л. мн. през.) ‘иду’.

У другим позицијама *a* означава самогласник *o* + назални сонант који по месту артикулације одговара следећем сугласнику, тј. означава:

[ɔm] – испред лабијалних сугласника:

trąba [tromba] ‘труба’, *kąpać* [kɔmpác] ‘купати’;

[ɔn] – испред денталних сугласника:

kąt [kɔnt] ‘угао’, *zajac* [zajɔnc] ‘зец’;

[ɔń] – испред палаталних сугласника:

minąć [minońć] ‘проћи’, *sądzić* [sońżić] ‘судити’;

[oŋ] – испред веларних сугласника:

pąk [poŋk] ‘пупољак’, *draŋgi* [droŋgi] (ном. мн.) ‘мотке’.

ę – испред струјних сугласника означава назални самогласник [ɛ]:

gęsty [gɛsty] ‘густ’, *język* [jɛzyk] ‘језик’.

На крају речи *ę* се, за разлику од *ą*, изговара или са веома слабом назализацијом или се потпуно деназализује:

pracę [pracɛ] / [prace] (ак. јд.) ‘посао’, *idę* [idɛ] / [ide] (1. л. јд. през.) ‘идем’.

У осталим позицијама *ę* означава самогласник *e* + назални сонант који по месту артикулације одговара следећем сугласнику, тј. означава:

[em] – испред лабијалних сугласника:

gęba [gemba] ‘њушка’, *kępa* [kempa] ‘брежуљак’;

[en] – испред денталних сугласника:

pręt [prent] ‘прут’, *tędy* [tendy] ‘овуда’;

[eŋ] – испред палаталних сугласника:

pięć [p’eńć] ‘пет’, *kręcić* [kreńćić] ‘вртети’;

[eŋ] – испред веларних сугласника:

ręka [reŋka] ‘рука’, *kręgi* [kreŋgi] (ном. мн.) ‘кругови’.

Испред *l* и *ł* [ɥ] оба се назална самогласника деназализују:

minął [miŋoɥ] ‘прошао’, *minęła* [mineɥa] ‘прошла’, *minęli* [mineli] ‘прошли’.

ó, u – оба ова словна знака означавају самогласник [u]:

mój [muj] ‘мој’, *córka* [curka] ‘ћерка’, *ruda* [ruda] ‘руда’, *pustka* [pustka] ‘пустиња’.

i – одговара српском високом самогласнику [i].

y – означава самогласник који је нешто нижи од [i] и од њега померен уназад. Приликом артикулације самогласника [y] предњи део језика је спуштен, а средњи и задњи део подигнут приближавајући се непцу највише задњим делом:

ryba ‘риба’, *pytać* ‘питати’, *dobry* ‘добар’.

Пољско [y] разликује се од руског и белоруског [y]. Артикулација руског и белоруског [y] померена је више уназад, па је у односу на положај језика према тврдом непцу руско и белоруско [y] самогласник средњег реда, док је пољско [y] у основи самогласник предњег реда. Пољско [y] је по изговору ближе украјинском [y], него руском и белоруском [y].

Слова за сугласнике

l – одговара српском латералном сонанту [l], али је нешто мекши по изговору, нарочито испред *i*:

lato [lato] ‘лето’, *lubić* [lubić] ‘волетити’, *lipa* [l’ipa] ‘липа’, *list* [l’ist] ‘писмо’.

l̥ – означава билабијални глас [ɭ]:

laska [ɭaska] ‘милост’, *lamać* [ɭamać] ‘ломити’, *łopata* [ɭopata] ‘лопата’.

w – означава лабиодентално [v]:

woda [voda] ‘вода’, *krowa* [krova] ‘крава’, *wilk* [vilk] ‘вук’.

cz – одговара српском [č], с тим што је нешто тврђе по изговору:

czas [čas] ‘време’, *czosnek* [čosnek] ‘бели лук’, *czekać* [čekać] ‘чекати’.

dz – означава звучну африкату [ʒ]:

dzwon [ʒvon] ‘звоно’, *dzban* [ʒban] ‘крчаг’, *bardzo* [barʒo] ‘врло, веома’.

sz – означава [š]:

szopa [šopa] ‘шупа’, *nasz* [naš] ‘наш’, *szukać* [šukać] ‘тражити’.

ź, rz – означавају алвеоларни фрикатив [ʒ̥]; *ź* се пише тамо где у речима истог порекла у српском стоји *ж*, а *rz* тамо где је у српском *р*:

źaba [žaba] ‘жаба’, *żona* [žona] ‘жена, супруга’, *żelazo* [želazo] ‘железо’ – *rzeka* [žeka] ‘река’, *rzepa* [žepa] ‘репа’, *morze* [može] ‘море’.

У ретким случајевима словном комбинацијом *rz* означава се и гласовна секвенца [rʒ], као у примерима *marznąć* [marznoć] ‘мрзнути се’ и *marzłość* [marzcość] ‘замрзнута земља’.

dź – означава африкату [ʒ̥]:

dżuma [žuma] ‘куга’, *pidżama* [pižama] ‘пиџама’, *dżungla* [žungla] ‘џунгла’.

ch, h – означавају веларни фрикатив [x] (једнак српском *x*). Означаваће овог гласа диграмом *ch* изразито преовлађује; *h* се пише у страним речима и старијим позајмљеницама из страних језика:

chustka [xustka] ‘марамница’, *chwalić* [xval’ić] ‘хвалити’, *grzech* [gžex] ‘грех’, *herb* [xerb] ‘грб’, *herbata* [xerbata] ‘чај’.

ć, ci – означавају [ć].

Слово *ć* пише се на крају речи и испред сугласника:

robić [robić] ‘радити’, *ćwikać* [ćvikać] ‘шибати’, *ćma* [ćma] ‘тама’.

Словна комбинација *ci* пише се испред самогласника:

ciasto [často] ‘тесто’, *ciotka* [čotka] ‘тетка’, *ciemno* [čemno] ‘тамно’.

Ако је следећи самогласник [i], знак *i* се не удваја, тј. само *ci* означава слог [či]:

cisza [čiša] ‘тишина’, *cicho* [čicho] ‘тихо’, *ciżba* [čiżba] ‘гомила’.

ń, ni – означавају палатални назални сонант [ń].

Слово *ń* пише се на крају речи и испред сугласника:

koń [koń] ‘коњ’, *grań* [grań] ‘ивица, гребен’, *bańka* [bańka] ‘канта’.

Испред струјних сугласника губи се оклузија код [ń] уз задржавање назалне резонанције па се у тој позицији *ń* изговара као назално *j* [~j]:

koński [ko~jski] ‘коњски’, *tańszy* [ta~jšy] ‘јефтинији’.

Словна комбинација *ni* пише се испред самогласника:

konia [końa] (ген. јд.) ‘коња’, *niebo* [ńebo] ‘небо’, *niunia* [ńuńa] ‘шепртља’.

Ако је следећи самогласник [i], знак *i* се не удваја, тј. само *ni* означава слог [ńi]:

nic [ńic] ‘ништа’, *niski* [ńiski] ‘низак’, *gonić* [gońić] ‘гонити’.

ś, si – означавају меки струјни сугласник [ś] који се артикулише подизањем површине предњег дела језика ка средњем делу непца.

Слово *ś* пише се на крају речи и испред сугласника:

oś [oś] ‘осовина’, *dziś* [źiś] ‘данас’, *gość* [gość] ‘гост’, *ściana* [ścana] ‘зид’.

Словна комбинација *si* пише се испред самогласника:

siano [śano] ‘сено’, *siostra* [śostra] ‘сестра’, *sieć* [śeć] ‘мрежа’.

Ако је следећи самогласник [i], знак *i* се не удваја, тј. само *si* означава слог [śi]:

sikora [śikora] ‘сеница’, *siwu* [śivyu] ‘сед’, *nosić* [nośić] ‘носити’.

ź, zi – означавају меки струјни сугласник [ź]. Овај сугласник артикулише се истим покретом језика као и [ś], с тим што је звучан.

Слово *ź* пише се на крају речи и испред сугласника:

wieź [v'eś]¹ (имп.) ‘вози’, *kuźnia* [kuźńa] ‘ковачница’, *rzeźba* [żeźba] ‘скулптура’.

Словна комбинација *zi* пише се испред самогласника:

¹ Због обезвучавања сугласника на крају речи у пољском језику, завршно *ź* се овде реализује као [ś].

ziarno [žarno] ‘зрно’, *zielony* [želony] ‘зелен’, *ziomek* [zomek] ‘земљак’.

Ако је следећи самогласник [i], знак *i* се не удваја, тј. само *zi* означава слог [ži]:

zima [žima] ‘зима’, *zimkowski* [žimkovski] ‘земљачки’, *zipać* [žipać] ‘дахтати’.

dź, dzi – означавају африкату [ʒ]

Словна комбинација *dź* пише се на крају речи и испред сугласника:

idź [ić]² (имп.) ‘иди’, *dźwigać* [žvigać] ‘дизати’, *dźgać* [žgać] ‘бости’.

Словна комбинација *dzi* пише се испред самогласника:

dziecko [žesko] ‘дете’, *dziobać* [žobać] ‘кљуцати’, *dziura* [žura] ‘рупа’.

Ако је следећи самогласник [i], знак *i* се не удваја, тј. само *dzi* означава слог [ži]:

dzik [žik] ‘дивља свиња’, *dziwak* [živak] ‘чудак’, *rodzice* [rožice] ‘родитељи’.

pi, bi, mi, fi, wi, ki, gi – ове словне комбинације означавају умекшане сугласнике [p’], [b’], [m’], [f’], [v’], [k’] и [g’] у позицији испред самогласника:

[p’]: *piasek* [p’asek] ‘песак’, *pieszo* [p’ešo] ‘пешице’;

[b’]: *bieda* [b’eda] ‘беда’, *biodro* [b’odro] ‘бедро’;

[m’]: *miara* [m’ara] ‘мера’, *miotła* [m’otła] ‘метла’;

[f’]: *fiolet* [f’olet] ‘љубичаста боја’, *ofiara* [of’ara] ‘жртва’;

[v’]: *wiara* [v’ara] ‘вера’, *wieża* [v’eža] ‘торањ’;

[k’]: *kierunek* [k’egunek] ‘правац’, *kiosk* [k’osk] ‘киоск’;

[g’]: *giąć* [g’ońć] ‘савијати’, *ogień* [og’eń] ‘ватра’.

Напомене о пољској графичи

Означавање назалног самогласника [ɔ], односно гласовне секвенце *o* + назални сонант, словом *a* везано је за традицију и историјски је условљено. Наиме, у време када се устаљивала пољска ортографија – крајем 15. и током 16. века – тај самогласник имао је изговор близак назалном *a*.

² И овде се ради о обезвучавању сугласника на крају речи.

Словом *ó* означава се самогласник [u] тамо где је некада у пољском било дуго *o* (за разлику од слова *u* којим се означава [u] наслеђено из прасловенског). Када су се у пољском изгубиле квантитативне разлике међу самогласницима, ово дуго *o* се затворило тако да је по изговору било између самогласника [o] и [u] да би се временом потпуно изједначило са [u]. У неким случајевима – нпр. у речима *córa* ‘ћерка’, *góra* ‘планина’ – било је дуго *o* наслеђено као такво. Другде се *o* дужило у новом затвореном слогу насталом губљењем полугласника у слабом положају (**bogъ > bōg*) – тзв. компензаторно дужење вокала. Отуда у пољском данас алтернација *ó : o* (*ó* у затвореном слогу, *o* у отвореном слогу) у примерима *bóg* (ном. јд.) : *boga* (ген. јд.), *sól* (ном. јд.) : *solí* (ген. јд.) и сл. Очување слова *ó*, засновано на историјском принципу и граfiјској традицији, повезано је и с тежњом да се задржи бар приближно једнообразан граfiјски лик морфеме, што не би био случај када би се за означавање самогласника [u] користило искључиво слово *u* (па би се писало *bug*, *boga* и сл.).

Словном комбинацијом *rz* означава се [ž] настало од некадашњег *r’* (док се словом *ž* означава [ž] наслеђено из прасловенског). У пољском је *r’* прешло најпре у африкату *rž* која је још увек била очувана у време када се устаљивала пољска ортографија (отуда ознака *rz*). Касније се изгубила вибрантна компонента у саставу ове африкате и тиме је она прешла у [ž]. Као и очување слова *ó*, тако и очување словне комбинације *rz* почива једним делом и на морфолошком принципу – писање нпр. *kura* ‘кокошка’ (ном. јд.), *kurze* (дат., лок. јд.) даје сличнију граfiјску слику различитих облика исте речи, него када би писало *kura*, *kuže*.

Слово *h* као ознака сугласника [x], сем у страним речима које се од релативно скоријег времена употребљавају у пољском језику, среће се и у старијим позајмљеницама. Оне су обично преузимане у изворном граfiјском лику, са словом *h* које се задржало до данас. Таквих позајмљеница има нпр. из латинског (*honor* ‘част’, *historia* ‘историја’), немачког (*hart* ‘чврстина’, *handel* ‘трговина’), чешког (*hojny* ‘издашан’, *ohyda* ‘одвратност’) итд.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Пољски акценат је експираторан, по правилу везан за претпоследњи слог, тј. други слог од краја речи:

dziewczyna [ževčýna] ‘девојка’, *pole* [póle] ‘поље’, *język* [jézyk] ‘језик’, *językami* (инстр. мн.) [jézykámí] ‘језицима’.

У неким случајевима акценат је на трећем слогу од краја речи, и то у:

- облицима 1. и 2. л. мн. перфекта: *robiliśmy* [robíliśmy] ‘радили смо’, *robiliście* [robíliście] ‘радили сте’;

- облицима кондиционала у јд. и 3. л. мн.: *robilibym* [róbiłɨbɨm] ‘радио бих’, *robilibyś* [robíłɨbɨś] ‘радила би’, *robiliby* [robíliby] ‘радили би’;

- неким бројевима, нпр: *czteryście* [čtérɨstɨ] ‘четиристо’, *osiemset* [ósemset] ‘осамсто’;

- неким речима страног порекла, нпр.: *logika* [lógika], *muzyka* [múzyka], *statystyka* [statústyka].

Четврти слог од краја речи акценатован је у облицима 1. и 2. л. мн. кондиционала: *robilibyśmy* [robílibyśmy] ‘радили бисмо’, *robilibyście* [robílibyście] ‘радили бисте’.

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем пољског књижевног језика састоји се од осам самогласника.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /i, y, e, ɛ/, *самогласник средњег реда* /a/ и *самогласници задњег реда* /u, o, ɔ/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се *високи самогласници* /i, y, u/, *средњи самогласници* /e, ɛ, o, ɔ/ и *ниски самогласник* /a/.

У пољском језику нема квантитативних разлика међу самогласницима. Сви самогласници су кратки.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	і у		и
СРЕДЊИ	є е		о ѓ
НИСКИ		а	

Самогласнички систем пољског књижевног језика

У стручној литератури присутна су неслагања у погледу фонолошког статуса самогласника [у] и назалних самогласника [ѣ], [ѓ].

Доста је раширено становиште да је [у] само алофон фонеме /i/ у позицији иза тврних (непалаталних и непалатализованих) сугласника.

Неки одричу фонемски статус и назалним самогласницима због њихове позиционо условљене реализације – као такви (тј. назални монофтонзи) реализују се једино испред струјних сугласника и, кад је у питању [ѓ], на крају речи (у овој другој позицији ѣ се изговара са ослабљеном назализацијом или се, што је чешће, потпуно денализује). Стога се могу сматрати алофонима двофонемских секвенци састављених од самогласника /e/ или /o/ и назалног сонанта.

Сугласници

Сугласнички систем пољског књижевног језика има 35 сугласника – 8 сонаната и 27 опструената.

Сонанти су: /m, m', n, n', l, r, џ, j/.

Опструенти су: /b, b', p, p', d, t, g, g', k, k', v, v', f, f', z, s, ž, š, ź, ś, x, ʒ, c, ʒ, č, ć, č, ć/.

		БИЛАБИЈАЛ.		ЛАБИОДЕНТ.		ДЕНТ.	АЛВ.	ПАЛ.	ВЕЛАРНИ	
		нпал.	пал.	нпал.	пал.				нпал.	пал.
ПЛОЗИВИ	зв.	b	b'			d			g	g'
	бзв.	p	p'			t			k	k'
ФРИКАТИВИ	зв.			v	v'	z	ž	ź		
	бзв.			f	f'	s	š	ś	x	
АФРИКАТЕ	зв.					ʒ	ʒ̣	ʒ̣		
	бзв.					ç	č	ć		
СОНАНТИ	назали	m	m'			n		ń		
	латер.						l			
	вибр.						r			
	клизни	ɟ						j		

Сугласнички систем пољског књижевног језика

(БИЛАБИЈАЛ. = билабијални, ЛАБИОДЕНТ. = лабиодентални, ДЕНТ. = дентални, АЛВ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, НПАЛ. = непалатализовани, ПАЛ. = палатализовани, ЗВ. = звучни, БЗВ. = беззвучни, ЛАТЕР. = латерални, ВИБР. = вибрант)

И у погледу пољског сугласничког фонемског инвентара постоје неслагања, пре свега по питању фонолошког статуса палатализованих сугласника. Поред тога, уколико се прихвати становиште да пољски нема назалне самогласничке фонеме, него двофонемске секвенце самогласника /e/ или /o/ и назалног сонанта, онда фонемски статус треба приписати и веларном назалном сонанту [ŋ] (као у примерима *ręka*, *drągi*).

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У пољском језику звучни опструенти на апсолутном крају речи постају беззвучни:

sad [sat] ‘воћњак’, *bóg* [buk] ‘бог’, *wóz* [vus] ‘кола’, *wąz* [vɔʃ] ‘змија’.

У опструентској групи унутар речи, као и на граници двеју речи, настаје регресивна асимилација по звучности – беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

liczba [ližba] ‘број’, *prośba* [proźba] ‘молба’, *las brzozowy* [laz bżozowy] ‘брезова шума’;

и обрнуто – звучни опструенти пред безвучним постају безвучни:

babka [барка] ‘бака’, *wtorek* [ftorek] ‘уторак’, *lud pracujący* [lut pɾacujɔncy] ‘радни народ’.

Звучни опструенти /v/, /v’/ и /ž/ (само онај који се означава диграмом *rz*) унутар морфеме постају безвучни и иза безвучног опструента:

twardy [tfardy] ‘тврд’, *kwiat* [kf’at] ‘цвет’, *trzeba* [tšeba] ‘треба’.

(У познањском изговору /v/ и /v’/ у тој позицији остају звучни: [tvardy], [kv’at].)

Завршни опструент речи којој следи реч што почиње самогласником или сонантом изговара се двојачко – у краковско-познањској варијанти књижевног изговора звучно, а у варшавској варијанти безвучно:

brat Ewy [brad Evy] / [brat Evy] ‘Евин брат’, *sąsiad ojca* [sɔśad ojca] / [sɔśat ojca] ‘очев сусед’, *głos ładny* [gɔz ɫadny] / [gɔs ɫadny] ‘леп глас’, *wóz jarzyn* [vuz jažyn] / [vus jažyn] ‘вагон поврћа’.

Предлози се у говорном низу понашају као део речи пред којом стоје. Њихови завршни опструенти изговарају се звучно пред звучним опструентом, сонантом или самогласником, а безвучно пред безвучним опструентом:

bez broni [bez brońi] ‘без оружја’, *bez mydła* [bez mydɫa] ‘без сапуна’, *bez ojca* [bez ojca] ‘без оца’, *bez pieniędzy* [bes p’eńenzy] ‘без новца’.

ГОРЊОЛУЖИЧКОСРПСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Горњолужичкосрпски алфабет обухвата 34 слова:

Aa Bb Cc Čč Dd Dž/dž Ee Ěě Ff Gg Hh Ch/ch Ii Jj Kk Łł Ll Mm
Nn Nń Oo Óó Pp Rr Řř Ss Šš Tt Ćć Uu Ww Yy Zz Žž

У страним властитим именицама користе се и графеме Qq, Vv, Xx: *Quebec, Voltaire, Marx*. У апелативима страног порекла уместо њих се пише *kw, w* и *ks*: *kwantita* ‘квантитет’, *wila* ‘вила’, *ekspansija* ‘експанзија’.

Позиција слова *o, ó* и *ć* у алфабетском редоследу може варирати. Слова *o* и *ó* обично се наводе тим редом када се две речи разликују једино по њима, па тако у речницима нпр. *što* ‘шта’ стоји испред *štó* ‘ко’ и *ton* ‘тон’ испред *tón* ‘овај, тај’. Иначе се ова два слова третирају као једно, па ће *bóh* ‘бог’ бити испред *bohačk* ‘богаташ’ и *hólc* ‘дечак, младић’ испред *holca* ‘девојчица, девојка’. За латинички алфабетски редослед необично место које заузима слово *ć* објашњава се тиме што се овим словом означава сугласник настао од некадашњег **t* испред самогласника предњег реда (*ćišina* < **tišina*). Некада се, међутим, оно наводи одмах иза слова *č*, па и испред њега.

Слова за самогласнике

e – у наглашеном слогу (тј. првом слогу речи) пред меким сугласником обично се изговара као дифтонг [e̯i]:

zemja [ze̯jm’a] ‘земља’, *preč* [pre̯jč’] ‘даље’, *ležec* [le̯jž’ec’] ‘лежати’.

У осталим позицијама *e* означава [e]:

sekera [sekera] ‘секира’, *deska* [deska] ‘даска’, *dobre* [dobre] ‘добро’.

ě – означава затворено *e* [e], које је по изговору између [i] и [e]. При изговору овог самогласника предњи део језика је јако напет. Језик је

више подигнут према непцу и померен према напред, него када се изговара [e], али не толико као када се изговара [i]. У споријем говору *ě* се понекад реализује као дифтонг [i^e]. Испред *ě* обично стоји мек сугласник:

běda [b'ɛ̃da] 'беда', *pěc* [p'ɛ̃s] 'пећ', *měra* [m'ɛ̃ra] 'мера', *lěto* [l'ɛ̃to] 'година'.

Пред меким сугласником изговара се као [e̞], а умекшаност претходног сугласника се губи:

běžec [be̞ž'ɛ̃s] 'трчати', *wědзец* [ɥe̞iž'ɛ̃s] 'знати', *chěžza* [k^he̞iž'a] 'кућа'.

У ненаглашеном слогу често се изговара и као [e] испред којег стоји мек сугласник:

wohrěwać [ɥohr'e̞wać] / [ɥohr'e̞wać] 'загревати', *wulět* [ɥul'et] / [ɥul'et] 'излет', *njedowěra* [n'edou'era] / [n'edou'era] 'неповерење'.

ó – означава затворено *o* [o], које је по изговору између [o] и [u]. У споријем говору понекад звучи као дифтонг [o^u]. При изговору самогласника [o] језик је више подигнут према непцу и померен према назад, него када се изговара [o], али не толико као када се изговара [u]. Усне су такође више заокружене и истурене него при изговору [o]:

zdónk [zdɔnk] 'стабло', *dwór* [dɥɔr] 'двориште, двор', *swójba* [sɥɔjba] 'породица'.

Изван наглашеног слога, у бржем говору, изговор му је често отворенији:

rozhlós [rozɥos] / [rozɥos] 'радио', *njemóžu* [n'emož'u] / [n'emož'u] 'не могу'.

i – означава високи самогласник предњег реда [i], испред којег, изумимајући стране речи, по правилу могу стајати само меки сугласници, као и *h*, *ch* и *k*.

bić [b'ić] 'тући', *pić* [p'ić] 'пити', *mikotać* [m'ikotać] 'жмиркати', *hibać so* [hibać so] 'кретати се', *chichot* [xixot] 'хихот', *kisać* [kisać] 'киселити'.

y – као у пољској латиници, означава самогласник који је нешто нижи од [i] и од њега померен уназад. Сугласници испред њега су тврди. Изговара се приближно као пољско [y]:

być [być] 'бити, постојати', *pytać* [pytać] 'тражити', *myć* [myć] 'прати, умивати'.

Слова за сугласнике

č, ć – оба слова означавају исти глас, палатализовану безвучну алвеоларну африкату [č'] која је, као у руском језику, по изговору између српског [č] и [ć]:

čitar [č'itar] 'читалац', *často* [č'asto] 'често', *ćeta* [č'eta] 'тетка', *ćikotać* [č'ikotać] 'цвркатати'.

dź – означава палатализовану звучну алвеоларну африкату [ź'] која је по изговору између српског [ž] и [ź]:

dźasna [ź'asna] 'дѐсни', *dźesaty* [ź'esaty] 'десети', *dźęćo* [ź'ęć'o] 'дете'.

š, ź – као у српској латиници означавају шуштаве фрикативе, али се они у горњолужичком изговарају мекше него у српском:

šat [š'at] 'одећа, одело', *šepać* [š'eptać] 'шаптати', *žadny* [ž'adny] 'редак', *žimać* [ž'imać] 'цедити'.

l – означава алвеоларни латерални сугласник [l], какав је и у српском језику:

luźo [luž'o] 'људи', *polo* [polo] 'поље', *klon* [klon] 'клен', *jędla* [jędla] 'јела'.

Испред *i, ę, e* изговара се донекле умекшано:

list [l'ist] 'писмо', *łes* [l'ęs] 'шума', *len* [l'en] 'лан'.

l, w – оба слова означавају билабијални глас [ɹ]; *l* се пише тамо где у речима истог порекла у српском стоји *л*, а *w* тамо где је у српском *в*:

lakomy [ɹakomy] 'лаком', *mało* [maɹo] 'мало', *zły* [zɹy] 'зао', *woda* [ɹoda] 'вода', *prawda* [praɹda] 'правда', *strowy* [stroɹy] 'здрав'.

Слово *l* не чита се на крају речи иза сугласника:

padł [pad] 'пао', *njeść* [ńes] 'носио', *rjekł* [r'ek] 'рекао'.

Слово *w* не чита се на почетку речи испред сугласника:

wčera [č'era] 'јуче', *wrota* [rota] 'капија', *wzac* [zac] 'узети'.

Уколико се *w* и *l* нађу заједно у низу сливају се у једно [ɹ]:

włosy [ɹosy] 'коса', *włacić so* [ɹač'ić so] 'вући се', *włóźny* [ɹoźny] 'влажан'.

У страним речима *w* се на крају речи чита као [f], а унутар речи као лабиодентално [v]:

kolektiw [kolektif] 'колектив', *archiw* [arhif] 'архив', *kolektiwny* [kolektivny] 'колективни', *archiwalije* [arxivalije] 'архивски документи'.

ch – у средини и на крају речи означава веларни фрикатив [x]:

dychać [духаџ'] 'дисати', *pachać* [рахаџ'] 'пућкати', *duch* [dux] 'дух', *proch* [прох] 'прашина'.

На почетку речи и у почетној групи *tch*, као и на почетку морфеме иза префикса уместо фрикатива [x] изговара се аспировани плозив [k^h]:

chodzić [k^hoʒ'ič'] 'ићи, ходати', *chileć so* [k^hil'eč' so] 'нагињати се', *chwalić* [k^hʋal'ič'] 'хвалити', *chłebowy* [k^hl'ɛboʋy] 'хлебни', *tcha* [tk^ha] 'бува', *tchór* [tk^hɔr] 'твор', *pochodować* [pok^hodoʋač'] 'марширати', *wuchow* [ʋuk^hoʋ] 'уточиште'.

Испред [s], на почетку речи, *ch se ne izgovara*:

chcu [cu] 'хоћу', *chcuće* [суџ'е] 'хтење, жеља', *chcujaty* [сујату] 'жељан, похлепан'.

h – означава звучни ларингални глас [h] који се изговара на почетку речи испред самогласника и унутар речи између два самогласника:

hola [hola] 'ледина', *huba* [huba] 'уста', *hibać so* [hibač' so] 'кретати се', *noha* [ноћа] 'нога', *dróha* [dɔɔha] 'улица', *běhać* [b'ɛhač'] 'трчати'.

Не изговара се на крају речи и на почетку речи испред сугласника:

sněh [sn'ɛ] 'снег', *dolh* [doʋ] 'дѳг', *ćah* [č'a] 'воз', *hlós* [ɥos] 'глас', *hladać* [ladač'] 'гледати', *hrěch* [r'ɛx] 'greh'.

Обично се не изговара ни у медијалној позицији испред сугласника, с изузетком неких речи у којима се испред звучних сугласника реализује као звучни задњонепчани фрикатив [ɣ]:

wuhlo [ʋulo] 'угаљ', *ćahnuc* [č'anuč'] 'вући', али: *nahły* [naʋɥy] 'стрм', *wohniwy* [ʋoɥn'ɥy] 'ватрен'.

ń – као у пољској графици, пише се на крају речи и испред сугласника, али не означава меко [ń], него указује на дифтонгизацију самогласника испред непалатализованог [n]:

dzeń [ʒ'ejn] 'дан', *kón* [kojn] 'коњ', *zwóńk* [zʋoɥnk] 'звонар', *rężańca* [r'ezaɥnca] 'сењак', *husańca* [husaɥnca] 'гусеница'.

r – изговор му може бити алвеоларан (као у српском) или увуларан (као у немачком). Овај други изговор углавном је одлика образованијих слојева, као и говора града Бауцена / Будишина, политичког и културног центра Лужичких Срба у Горњој Лужици, мада изговорна норма горњолужичког препоручује алвеоларни изговор:

rozbić [rozb'ič'] 'разбити', *naprawo* [napraʋo] 'десно', *wučer* [ʋuč'er] 'учитељ, наставник'.

ř – среће се само у словним групама *kř*, *př* и *tř*.

Групе *kř* и *př* изговарају се као [kš'] и [pš']:

přirost [pš'irost] 'прираст', *přewysoki* [pš'eɥsoki] 'превисок',
křidlo [kš'idɔ] 'крило', *křeslo* [kš'esɔ] 'фотелја'.

Група *tř* означава меку денталну африкату [c']:

tři [c'i] 'три', *třecha* [c'ɛxa] 'кров, стреха', *sotře* [soc'e] (дат., лок. јд.) 'сестри'.

У ретким случајевима почетно *tř* означава и африкату [č']:

třasč [č'asč] 'трести', *třeska* [č'ɛska] 'треска, ивер', *třepotač* [č'ɛpotač] 'трести се, дрхтати'.

s – означава [s], али се у страним речима, по немачком узору, често изговара и као [z]:

Sakska [zakska] 'Саксонија', *uniwersita* [univerzita] 'универзитет', *falsifikat* [falzifikat], *kosinus* [kozinus].

pj, bj, mj, wj, nj, rj – ове словне комбинације означавају палатализоване сугласнике [p'], [b'], [m'], [ɥ'], [n'], [r']:

pjany [p'any] 'пијан', *bjesada* [b'esada] 'забава', *mjaso* [m'aso] 'месо', *mrowja* [mroɥ'a] 'мрав', *njeznaty* [n'eznaty] 'непознат', *rjec* [r'ɛc] 'рећи'.

Испред *i* и *ě* палатализованост наведених сугласника се посебно не означава:

pisac [p'isač] 'писати', *pěna* [p'ɛna] 'пена', *bitwa* [b'itɥa] 'битка', *bělk* [b'ɛlk] 'беланце', *miły* [m'iɥy] 'благ', *město* [m'ɛsto] 'град', *wina* [ɥ'ina] 'кривица', *wěc* [ɥ'ɛc] 'ствар', *nić* [n'ič] 'нит', *hnězdo* [n'ɛzdo] 'гнездо', *rič* [r'ič] 'задњица', *řezak* [r'ɛzak] 'стругара'.

tč, tš, dš, dč – ове групе обично се изговарају као [č'], мада се може срести и изговор [c']:

wótčina [ɥoč'ina] / [ɥoc'ina] 'отаџбина', *krótši* [kroč'i] / [kroc'i] 'краћи', *mlódši* [mɥoč'i] / [mɥoc'i] 'млађи', *swědčič* [sɥ'ɛč'ič] / [sɥ'ɛc'ič] 'сведочити'.

Напомене о горњолужичкој графици

У горњолужичком писму присутни су елементи који га повезују на једној страни с пољским писмом, а на другој с чешким. Тако међу словима с дијакритичким знацима има оних с цртицом, истих као у пољској латиници (слова *ń, ć, ó*), као и оних с „квачицом“ која је ка-

рактеристична за чешки начин означавања појединих гласова (слова *č, ž, š, ř, ě*). Горњолужичку латиницу с пољском повезује још присуство слова *l* и диграма *dž*, док се диграм *ch* појављује како у пољској, тако и у чешкој и осталим западнословенским латиницама.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Горњолужички акценат је експираторан, у начелу везан за први слог. Наглашени самогласници изговарају се понекад нешто дуже од ненаглашених, али те разлике у дужини нису фонолошки релевантне. Једносложни предлог чини једну акценатску целину с једносложном или двосложном речју уз коју стоји па се акценат преноси на њега: *wo nas* [wó nas] ‘о нама’, *na hasy* [ná hasy] ‘на улици’. Именице страног порекла које се у горњолужичком завршавају на *-ita* и *-cija* имају акценат на трећем слогу од краја: *minorita* [minórita] ‘мањина’, *solidarita* [solidárita] ‘солидарност’, *policija* [polícija], *demonstracija* [demonstrácija]. Исто место акцента имају и глаголи страног порекла који се у горњолужичком завршавају на *-ować* и *-ěrować*: *redigować* [redígowač] ‘редиговати’, *telefonować* [telefónovač] ‘телефонирати’, *markěrować* [markérowač]. Остале речи страног порекла већином задржавају свој изворни акценат: *dynamika* [dynámika], *literatura* [literatúra], *patriotizm* [patriotízm].

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем горњолужичког књижевног језика састоји се од осам самогласника: /a, e, ɛ, y, i, o, ɔ, u/.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /i, y, ɛ, e/, *самогласник средњег реда* /a/ и *самогласници задњег реда* /u, ɔ, o/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се *високи самогласници* /i, y, u/, *средњи самогласници* /ɛ, e, ɔ, o/ и *ниски самогласник* /a/.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	i у		u
СРЕДЊИ	ɛ е		o o
НИСКИ		a	

Самогласнички систем горњолужичког књижевног језика

Самогласник [y] обично се сматра позиционом варијантом фонеме /i/ иза тврдих сугласника.

Самогласник /o/ изговара се испред лабијалних сугласника нешто затвореније, понекад у форми дифтонга [o^u]:

dom [dom] / [do^um] ‘кућа, дом’, *šow* [šoɥ] / [šo^uɥ] ‘шав’, *korac* [korač] / [ko^urač] ‘копати’.

У суседству меких сугласника артикулација самогласника /e/ нешто је затворенија и померена према предњем делу усне дупље, као нпр. у речима *tječ* ‘мач’ и *rjedžič* ‘чистити’.

Протетички сугласници. Самогласници /y, e, o/ никада се не појављују на почетку речи, а остали самогласници у горњолужичком књижевном језику могу стајати у почетној позицији само у страним речима, с изузетком самогласника /a/ који заузима почетну позицију у четири домаће речи: *a* ‘и, али’, *abo* ‘или’, *ale* ‘али’ и *ani* ‘нити’. Све остале речи словенског порекла и старије позајмљенице из немачког језика имају испред почетног самогласника протетички сугласник. Испред почетних /o/, /o/ и /u/ развија се протетичко w [ɥ]:

wokoło ‘около’, *worać* ‘орати’, *wón* ‘он’, *wólberny* (< нем. *albern*) ‘будаљаст’, *wučić* ‘учити (некога)’, *wucho* ‘ухо’.

У појединим речима среће се и протетичко *h*: *hić* ‘ићи’, *hinak* ‘иначе, другачије’.

СУГЛАСНИЦИ

Сугласнички систем горњолужичког књижевног језика има 30 сугласничких фонема – 11 сонаната и 19 опструената.

Сонанти су: /m, m', n, n', l, r, r', ɥ, ɥ', j, h/.

Опструенти су: /b, b', p, p', d, t, g, k, v, f, z, s, ž', š', x, c, c', ž', č'/.
 Звучни ларингални глас /h/ функционално је сонант јер се не обезвучава пред безвучним сугласницима (не прелази у x), нити изазива озвучавање безвучних сугласника који стоје испред њега.

Фонемски статус сугласника /v/ је споран пошто се овај сугласник појављује једино у зависним падежима неких страних речи (као нпр. у ген. јд. именице *kolektiw* [kolektif] – *kolektiwa* [kolektiva]) и њиховим изведеницама (*kolektiwni* [kolektivni]).

Плозив /g/ такође се ретко појављује – углавном само у страним и ономатопејским речима: *grat* (< нем. *Gerät*) ‘алат’, *figa* (< нем. *Feige*) ‘смоква’, *gigotać* ‘гакати’.

		БИЛАБ.		ЛАБД.	ДЕНТАЛНИ		АЛВЕОЛ.		ПАЛ.	ВЕЛ.	ЛАР.
		нпал.	пал.		нпал.	пал.	нпал.	пал.			
ПЛОЗИВИ	зв.	b	b'		d					g	
	бзв.	p	p'		t					k	
ФРИКАТИВИ	зв.			v	z			ž'			
	бзв.			f	s			š'		x	
АФРИКАТЕ	зв.							ž'			
	бзв.				c	c'		č'			
СОНАНТИ	наз.	m	m'		n	n'					
	лат.						l				
	вибр.						r	r'			
	клиз.	ɟ	ɟ'						j		h

Сугласнички систем горњолужичког књижевног језика

(БИЛАБ. = билабијални, ЛАБД. = лабиодентални, АЛВЕОЛ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, ВЕЛ. = веларни, ЛАР. = ларингални, НПал. = непалатализовани, Пал. = палатализовани, зв. = звучни, бзв. = безвучни, наз. = назални, лат. = латерални, вибр. = вибранти, клиз. = клизни)

Алтернације звучних и безвучних сугласника. У горњолужичком језику звучни опструенти постају безвучни на апсолутном крају речи, као и на крају речи којој следи реч што почиње самогласником или сонантом:

pad [pat] ‘пад, случај’, *wóz* [ɥos] ‘запрежна кола’, *snadź* [snačʲ] ‘можда’, *tež apotekar* [tejʃʲ apotekar] ‘такође апотекар’, *tež nan* [tejʃʲ nan] ‘такође отац’.

У опструентској групи унутар речи, као и на граници двеју речи, настаје регресивна асимилација по звучности – безвучни опструенти пред звучним постају звучни:

wotbić [ɥodbʲičʲ] ‘одбити’, *ličba* [ližʲba] ‘број’, *pječ żonow* [pʲeʒʲ żonoɥ] ‘пет жена’,

и обрнуто – звучни опструенти пред безвучним постају безвучни:

susodka [susotka] ‘сусетка’, *požčonka* [poʒʲčʲonka] ‘позајмица’, *wóz pšeńcy* [ɥos pʃʲeĩncy] ‘кола пшенице’.

ДОЊОЛУЖИЧКОСРПСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Доњолужичкосрпски алфабет обухвата 35 слова:

Aa Bb Cc Čč Ćć Dd Dž/dž Ee Ěě Ff Gg Hh Ch/ch Ii Jj Kk Łł Ll Mm Nn Ńń Oo Pp Rr Řř Ss Šš Śś Tt Uu Ww Yy Zz Źź Żż

Као и у горњолужичкој графици, у страним властитим именицама користе се и графеме Qq, Vv, Xx.

Слова за самогласнике

ě – означава затворено *e* [ɛ], по изговору између [i] и [e], какво је и у горњолужичком, које се артикулише уз снажно напињање предњег дела језика. У споријем говору реализује се као дифтонг [i^ɛ]. Испред *ě* стоји мек сугласник:

měr [m'ɛr] 'мир', *běda* [b'ɛda] 'беда', *něnto* [n'ɛnto] 'сада', *grěj!* [gr'ɛj] 'греј!'.

o – у наглашеном (тј. првом) слогу уколико стоји непосредно иза веларног или непалатализованог лабијалног сугласника (с изузетком *ł* [ɥ]), а не следи му веларни или лабијални сугласник, означава затворено *o* [ɔ], које је по изговору између [o] и [u], какво је и горњолужичко затворено *o* (у горњолужичкој латиници означено словом *ó*):

polo [pɔlo] 'поље', *moj* [moj] 'мој', *gora* [gɔra] 'планина', *koń* [kɔŋ] 'коњ'.

У осталим позицијама означава самогласник [o]:

togodla [togodla] 'због тога', *teliko* [tel'iko] 'толико', *kłos* [kɥos] 'клас'.

i – означава високи самогласник предњег реда [i], испред којег, изумимајући стране речи, по правилу могу стајати само меки сугласници или велари *g* и *k*.

pisak [p'isak] 'писаљка', *knigla* [kn'igɥa] 'књига', *mimo* [m'imo] 'мимо, покрај', *drogi* [drogi] 'скуп', *wjeliki* [ɥ'el'iki] 'велик'.

у – као у пољској и горњолужичкој латиници, означава самогласник који је нешто нижи од [i] и од њега померен уназад. Сугласници испред њега су тврди:

pyrk [pysk] ‘њушка’, *mysl* [mysl] ‘мисао’, *šyrocki* [šyroki] ‘широк’, *suchy* [suxy] ‘сув’.

Слова за сугласнике

č, tš – означавају безвучну алвеоларну африкату [č].

Слово *č* пише се у компаративу придева и прилога с формантом *-k-* испред којег стоји сибилант, као и у придевима на *-učki* и у страним речима:

lažki / *lažko* ‘лак / лако’ – *lažčejšy* / *lažčej* [laščejšy / laščej] ‘лакши / лакше’, *małučki* [maууčki] ‘мајушан’, *česki* [česki] ‘чешки’, *čaj* [čaj] ‘чај’, *kawč* [kaуč] ‘кауч’.

У осталим случајевима пише се словна комбинација *tš*:

bratš [brač] ‘брат’, *wutšoba* [уушоба] ‘срце’, *tšach* [čax] ‘страх’, *zajtšo* [zajčo] ‘јутро’.

ć, tś – означавају безвучну палаталну африкату [ć].

Слово *ć*, осим у речи *żowćo* ‘девојка’, пише се једино иза сибиланата: *gosć* [gosć] ‘гост’, *ścěna* [sčєna] ‘зид’, *šćit* [šćit] ‘заштита’, *pišćalka* [p’išćauka] ‘свирала’.

Словна комбинација *tś* пише се у појединим речима иза сибиланата и у свим осталим случајевима:

stśack [sčack] ‘обад’, *stśělc* [sčєlc] ‘стрелац’, *tśi* [ći] ‘три’, *bratśik* [braćik] ‘братић’.

dź – као у пољској латиници, означава звучну палаталну африкату [ź]: *rozdźeliś* [rozźel’is] ‘разделити’, *pozdźej* [pozźej] ‘касније’, *drożdźeje* [droźžeje] ‘квасац’.

l – означава алвеоларни латерални сугласник [l], какав је и у српском језику:

laps [laps] ‘маљ’, *ludność* [ludność] ‘становништво’, *lodojc* [lodojc] ‘глечер’.

Испред *i*, *ě*, *e* изговара се донекле умекшано:

lipa [l’ipa] ‘липа’, *lěto* [l’ęto] ‘година’, *pile* [p’il’e] ‘гушче’.

l, w – као у горњолужичкој латиници, оба ова слова означавају била-бијални глас [ɥ]; *l* се пише тамо где у речима истог порекла у српском стоји *л*, а *w* тамо где је у српском *в*:

služba [sɥuʒba] ‘служба’, *złoto* [zɥoto] ‘злато’, *lasyca* [ɥasyca] ‘ла-сица’, *woda* [ɥoda] ‘вода’, *wacka* [ɥacka] ‘буба’, *dawno* [daɥno] ‘давно’.

Слово *l* не чита се иза *m*, нити се чита на почетку речи испред и на крају речи иза сугласника:

młody [mɥody] ‘млад’, *młyn* [mɥyn] ‘млин’, *lżycа* [ʒɥca] ‘кашика’, *ldgaś* [dgaś] ‘лагати’, *jędł* [jɛd] ‘јео’, *pkajł* [pʻak] ‘пекао’.

Слово *w* не чита се на почетку речи испред сугласника:

wześ [ześ] ‘узети’, *wrota* [rota] ‘капија’, *wrjaskot* [rʻaskot] ‘бука’.

Уколико се *w* и *l* нађу заједно у низу сливају се у једно [ɥ]:

włoga [ɥoga] ‘влага’, *włokno* [ɥokno] ‘влакно’, *włos* [ɥos] ‘влас’.

У страним речима *w* означава лабиодентално [v]:

wila [vila] ‘вила’, *ciwilizacja* [civilizacija] ‘цивилизација’, *aktywność* [aktivność] ‘активност’.

ch – означава безвучни веларни фрикатив [x]:

chto [xto] ‘ко’, *chylka* [xylka] ‘трен’, *wuchody* [ɥuxody] (ном. мн.) ‘излази’, *pochody* [poxydy] (ном. мн.) ‘порекла’, *groch* [grox] ‘грашак’, *měch* [mʻɛx] ‘врећа’.

h – означава звучни ларингални глас [h], који се у домаћим доњолужичким речима појављује једино као протетички сугласник, на почетку речи испред самогласника, и то обично само факултативно:

how [hoɥ] / [oɥ] ‘овде’, *hyś* [hyś] / [yś] ‘ићи’, *hapka* [hapka] / [apka] ‘(мали) кухињски нож’, *hupac* [hupac] / [upac] ‘пупавац (птица)’.

ń, nj – означавају палатализовани назални сонант [nʻ].

Слово *ń* пише се, као у пољској графици, на крају речи и испред сугласника:

dań [danʻ] ‘камата’, *pěseń* [pʻesenʻ] ‘песма’, *cańka* [canʻka] ‘чипка’, *Dańska* [Danʻska] ‘Данска’.

Словна комбинација *nj* пише се испред самогласника, изузев *i*, *ě*, испред којих се палатализованост сугласника посебно не означава:

konje [kɔnʻe] ‘коњи’, *njamoc* [nʻamoc] ‘слабост, немоћ’, *njedawno* [nʻedaɥno] ‘недавно’ – *nichten* [nʻixten] ‘нико’, *něchten* [nʻɛxten] ‘неко’.

r – као у горњолужичком, изговор му може бити алвеоларан или увуларан:

rada [ɾada] ‘савет’, *reja* [ɾeja] ‘плес’, *proca* [ɾɔca] ‘труд, напор’.

ř, rj – означавају палатализовано *r* [rʲ].

Слово *ř* пише се на крају речи и испред сугласника:

keř [kerʲ] ‘грм’, *šlodarʲ* [ʃlodarʲ] ‘кројач’, *bjeřšo!* [bʲerʲšo] ‘узмите!’, *měřšo!* [mʲerʲšo] ‘мерите!’.

Словна комбинација *rj* пише се испред самогласника, изузев *i*, *ě*, испред којих се палатализованост сугласника посебно не означава:

srijoda [srʲoda] ‘среда’, *brjuch* [brʲux] ‘трбух’, *kurje* [kurʲe] ‘пиле’ – *ricasʲ* [rʲicasʲ] ‘рикати’, *rěka* [rʲeka] ‘река’.

s – означава [s], али се у страним речима, по немачком узору, често изговара и као [z]:

Sibirska [zibirska] ‘Сибир’, *serum* [zerum], *konserwativny* [konzervativny].

š, ž – за разлику од горњолужичког, у доњолужичком се изговарају као у српском, без умекшавања:

šula [ʃula] ‘школа’, *šuja* [ʃuja] ‘врат’, *ruš* [ruš] ‘вика’, *kuždy* [kuždy] ‘сваки’, *Božemje!* [božemʲe] ‘до виђења!’, *Žydy* [žydy] ‘Јевреји’.

ś – као у пољској латиници, означава меки струјни сугласник [ś] који се артикулише подизањем површине предњег дела језика ка средњем делу непца:

śele [śele] ‘теле’, *śota* [śota] ‘тетка’, *puś* [puś] ‘пут’, *byś* [byś] ‘бити, постојати’.

ź – као у пољској латиници, означава меки струјни сугласник [ź] који се артикулише истим покретом језика као и [ś], с тим што је звучан:

źeń [źeń] ‘дан’, *źurja* [źurʲa] ‘врата’, *źiw* [źiɥ] ‘чудо’, *we woże* [ɥe ɥoże] ‘у води’.

pj, bj, mj, wj – ове словне комбинације означавају палатализоване сугласнике [pʲ], [bʲ], [mʲ], [ɥʲ]:

pjas [pʲas] ‘пас’, *lubjej* [lubʲej] ‘радије’, *mjaza* [mʲaza] ‘међа’, *wjas* [ɥʲas] ‘село’.

Испред *i* и *ě* палатализованост наведених сугласника се посебно не означава:

piś [pʲiś] ‘пити’, *pěś* [pʲeś] ‘пет’, *biś* [bʲiś] ‘тући’, *běrytl* [bʲertyl] ‘четврт’, *milny* [mʲilny] ‘благ’, *měś* [mʲeś] ‘имати’, *witaś* [ɥʲitaś] ‘поздрављати’, *wětś* [ɥʲeś] ‘ветар’.

Напомене о доњолужичкој графичкој

У погледу инвентара словних знакова за самогласнике доњолужичка латиница се разликује од горњолужичке по томе што у свом саставу нема графему *ó* која је уклоњена после правописне реформе из 1952. године, са образложењем да је у доњолужичком језику дистрибуција самогласника [o] у односу на самогласник [o] предвидива па су излишна два различита словна знака за ова два самогласника. (Самогласник [o] појављује се у наглашеном слогу иза веларног или непалатализованог лабијалног сугласника, с изузетком *ł* [ɫ], уколико му не следи веларни или лабијални сугласник; у осталим позицијама стоји самогласник [o].)

Доњолужички инвентар словних знакова за сугласнике, за разлику од горњолужичког, укључује и графеме *ś* и *ź*, преузете из пољске латинице, као и графему *ŕ*. На другој страни, у доњолужичкој латиници нема графеме *ř*. Уз то, неколико заједничких слова има неподударне гласовне вредности: *č* и *ć* означавају у доњолужичкој латиници два различита сугласника, а у горњолужичкој један исти сугласник који је по изговору између ова два; *ž* и *ż* у доњолужичкој латиници означавају непалатализоване алвеоларне сугласнике, а у горњолужичкој палатализоване; *ń* означава у доњолужичкој латиници палатализован назални сонант, а у горњолужичкој непалатализован с дифтонгизацијом претходног самогласника; *dź* означава у доњолужичкој латиници палаталну африкату [ʒ], а у горњолужичкој палатализовану алвеоларну африкату [ʒ']; *ch* је у доњолужичкој латиници у свим позицијама ознака за безвучни веларни спирант [x], док у горњолужичкој у неким позицијама означава и аспирирани пловив [k^h], а може бити и без гласовне вредности.

2. Гласовни систем

Акцент

У доњолужичком језику важе у основи иста акценатска правила као и у горњолужичком. Акцент је експираторан, у начелу везан за први слог. Једносложни предлог чини једну акценатску целину с једносложном или двосложном речју уз коју стоји па се акценат преноси на њега: *do mĕsta* [dó m'ĕsta] 'у град', *na dworje* [ná dɔr'e] 'на дворишту', *we jsu* [ɥé jsu] 'у селу'. Именице страног порекла које се

у доњолужичком завршавају на *-ita* и *-cija* имају акценат на трећем слогу од краја: *uniwersita* [univérzita] ‘универзитет’, *organizacija* [organizácija]. Исто место акцената имају и глаголи страног порекла који се у доњолужичком завршавају на *-owaś* и *-ęrowaś*: *gratulowaś* [gratúlovaś] ‘честитати’, *demonstrowaś* [demónstrowaś] ‘демонстрирати’, *bazęrowaś* [baz’ęrowaś] ‘базирати’. Остале речи страног порекла већином задржавају свој изворни акценат: *september* [septémber], *kontrola* [kontróla], *internat* [internát].

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем доњолужичког књижевног језика има исти састав као и самогласнички систем горњолужичког књижевног језика. Састоји се од осам самогласника: /a, e, ɛ, y, i, o, ɔ, u/.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /i, y, ɛ, e/, *самогласник средњег реда* /a/ и *самогласници задњег реда* /u, o, ɔ/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се *високи самогласници* /i, y, u/, *средњи самогласници* /ɛ, e, o, ɔ/ и *ниски самогласник* /a/.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	i y		u
СРЕДЊИ	ɛ e		o ɔ
НИСКИ		a	

Самогласнички систем доњолужичког књижевног језика

Самогласник [y] обично се сматра позиционом варијантом фонеме /i/ иза тврдых сугласника.

Самогласник /e/ изговара се нешто затвореније испред /nʲ/ и /j/, као и између меких сугласника:

žeńska [žen'ska] 'жена', *zejgraś* [zejgraś] 'проиграти', *pjepjer* [p'ep'er] 'бибер', *šeško* [šeško] 'рођак'.

Самогласник /o/ има затворенију артикулацију испред /ц/:

głowa [gɔɔca] 'глава', *kowaś* [koɔaś] 'ковати', *stoł* [stoɔ] 'столица', *kozol* [kozɔɔ] 'јарац'.

Протетички сугласници. У доњолужичком језику, исто као и у горњолужичком, самогласници /y, ɛ, ɔ/ никада се не појављују на почетку речи. Самогласник /a/ заузима почетну позицију у неким везницима, као што су: *a* 'и', *abo* 'или' *ako* 'кад(а)', *až* 'да', иначе се почетни самогласници појављују само у страним речима (нпр. *aneksija*, *energija*, *ideja*), а речи словенског порекла и старије позајмљенице из немачког језика имају протетичко *h* или *w*:

hynak (< **inakъ*) 'другачији', *hodlar* (< нем. *Adler*) 'орло', *worjech* (< **orěxъ*) 'орак', *wuznaś* (< **uznati*) 'препознати'.

Заправо су у доњолужичком протетички сугласници пре свега ортографска црта пошто се многе речи често изговарају без протезе:

wobalka [obalka] 'омот', *wucba* [ucba] 'наука', *how* [oɔ] 'овде', *hupac* [urac] 'пупавац (птица)'.

СУГЛАСНИЦИ

Сугласнички систем доњолужичког књижевног језика има 31 сугласничку фонему – 11 сонаната и 20 опструената.

Сонанти су: /m, m', n, n', l, r, r', ɥ, ɥ', j, h/.

Опструенти су: /b, b', p, p', d, t, g, k, v, f, z, s, ž, š, ź, ś, x, c, č, ć/.

Поред тога, доњолужички има и две периферне, „слабе“ фонеме које се срећу у веома ограниченом броју случајева – звучну денталну африкату /z/ и звучну алвеоларну африкату /ž/. Африката /z/ појављује се у речи *łdza* 'суза' и у локативу једнине именица типа *mězga* 'сок', *rozga* 'шиба' – *w mēzdze*, *wo rozdze*. Неки овај сугласник сматрају алофоном фонеме /z/. Африката /ž/ појављује се само у неким архаичним формама: именици *łdža* 'лаж' и облицима презента глагола *łdgaś* 'лагати' – *łdžu*, *łdžoś* ... (Због свог периферног статуса африкате /z/ и /ž/ у табели у којој је приказан доњолужички сугласнички систем дате су у загради.)

Палатална звучна африката [ʒ], у писму означена диграмом *dž*, не сматра се засебном фонемом, него позиционом варијантом сугласника /ž/ иза звучних сибиланата, уп.: *želaś* 'радити' – *zdželaś* 'урадити'.

(Будући да нема фонемски статус, и африката [ʒ] је у табели у којој је приказан доњолужички сугласнички систем дата у загради.)

Звучни ларингални глас /h/, као и у горњолужичком језику, функционално је сонант мада је његов фонемски статус у доњолужичком споран будући да се у домаћим речима појављује једино као протетички сугласник који је обично само факултативан.

Сугласник /v/ појављује се само у страним речима, а његов безвучни парњак /f/ у страним и ономатопејским речима.

		БИЛАБ.		ЛАБД.	ДЕНТАЛНИ		АЛВЕОЛ.		ПАЛ.	ВЕЛ.	ЛАР.
		нпал.	пал.		нпал.	пал.	нпал.	пал.			
ПЛОЗИВИ	зв.	b	b'		d					g	
	бзв.	p	p'		t					k	
ФРИКАТИВИ	зв.			v	z		ž		ʒ		
	бзв.			f	s		š		ś	x	
АФРИКАТЕ	зв.				(z)		(ž)		(ʒ)		
	бзв.				c		č		ć		
СОНАНТИ	наз.	m	m'		n	n'					
	лат.						l				
	вибр.						r	r'			
	клиз.	ɥ	ɥ'						j		h

Сугласнички систем доњолужичког књижевног језика

(БИЛАБ. = билабијални, ЛАБД. = лабиодентални, АЛВЕОЛ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, ВЕЛ. = веларни, ЛАР. = ларингални, НПал. = непалатализовани, Пал. = палатализовани, зв. = звучни, бзв. = безвучни, наз. = назални, лат. = латерални, вибр. = вибранти, клиз. = клизни)

Главне разлике између доњолужичког и горњолужичког сугласничког система огледају се у следећем: доњолужички има палаталне опструенте /ž, ś, (ʒ), ć/ који корелирају с тврдим алвеоларима /ž, š, (ž), č/, док горњолужички има само један ред палатализованих алвеолара /ž', š', ž', č'/; прасл. плозив *g у доњолужичком није прешао у h (длуж. *noga, gora, glos* – глуж. *noha, hora, hlos*); у доњолужичком нема палатализоване безвучне денталне африкате /c'/; прасл. *č дало је у

доњолужичком /c/ (**časъ* > *cas* ‘време’ / глуж. *čas*), а сугласник /č/ се, сем у страним речима, појављује пре свега на месту некадашње групе **tr* (**straxъ* > *tšach* [čax] ‘страх’); африкате настале од прасл. **t*’и **d*’у доњолужичком су редукцијом експлозивне компоненте прешле даље у палаталне фрикативе /ž, š/, док су се у горњолужичком очувале (**tělo* > длуж. *šělo* / глуж. *čělo*, **dělo* > длуж. *žělo* / глуж. *džělo*).

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У доњолужичком језику звучни опструенти постају беззвучни на апсолутном крају речи, као и на крају речи којој следи реч што почиње самогласником или сонантом:

dub [dup] ‘храст’, *lod* [lot] ‘лед’, *sněg* [sn’ek] ‘снег’, *grož* [groš] ‘штала’, *tež optikar* [teš optikar] ‘такође оптичар’, *gaž njocoš* [gaš n’ocoš] ‘ако нећеш ...’.

У опструентској групи унутар речи, као и на граници двеју речи, настаје регресивна асимилација по звучности – беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

pšosba [pšozba] ‘молба’, *wotběraš* [wodb’eraš] ‘одузимати’, *pěš žonow* [p’ěž žonoц] ‘пет жена’, *a tak dalej* [a tag dalej] ‘и тако даље’.

и обрнуто – звучни опструенти пред беззвучним постају беззвучни:

glažk [gɥašk] ‘стакло’, *roztajaš* [rostajaš] ‘отопити’, *lod kupiš* [lot kupiš] ‘купити лед’.

ЧЕШКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Чешки алфабет обухвата 39 слова:

Aa Áá Bb Cc Čč Dd Ďď Ee Éé Ěě Ff Gg Hh Ch/ch Ii Íí Jj Kk Ll
Mm Nn Ňň Oo Óó Pp Rr Řř Ss Šš Tt Ěť Uu Úú Ůů Vv Yy Ýý
Zz Žž

У појединим страним речима користе се и графеме Qq, Ww, Xx, с гласовном вредношћу [kv], [v], [ks] / [gz]: *quisling* [kvisling], *watt* [vat], *xylofon* [ksilofon], *exekuce* [egzekuce] ‘извршење, егзекуција’.

У лексиконима и речницима у разврставању одредница као једно слово третирају се: *a – á, d – ď, e – é – ě, i – í, n – ň, o – ó, t – ě, u – ú – ů, y – ý* (па тако нпр. *ďábel* ‘ђаво’ стоји испред *dalece* ‘далеко’ и *ústa* ‘уста’ испред *ustat* ‘престати’).

Слова за самогласнике

á, é, í, ó, ú, ý – чешки језик фонолошки разликује кратке и дуге самогласнике. Дужина самогласника означава се косом цртицом изнад основне словне фигуре:

bába [ba:ba] ‘баба’, *mléko* [mle:ko] ‘млеко’, *cíl* [ci:l] ‘циљ’, *tón* [to:n] ‘тон’, *úmluva* [u:mľuva] ‘договор’, *mlýn* [mli:n] ‘млин’.

ě – иза *d, t, n* означава [’e] (самогласник *e* испред којег је сугласник умекшан):

ďecko [d’ecko] ‘дете’, *tělo* [t’elo] ‘тело’, *němota* [n’emota] ‘не-мост’.

Иза лабијала *b, p, v* означава гласовну секвенцу [je]:

běloba [bjeloba] ‘белина’, *pěna* [pjena] ‘пена’, *věta* [vjeta] ‘реченица’.

Иза *m* означава гласовну секвенцу [ňe]:

město [mňesto] ‘град’, *měkčít* [mňekčít] ‘мекшати, умекшавати’.

y, ý – овим словима, исто као и словима *i* и *í*, означава се самогласник [i], односно [i:]. У основи речи *i* (*í*) се пише тамо где је у прасловенском било **i*, док се у (*y*) пише тамо где је у прасловенском било **y* и где данас нпр. у руском или пољском стоји самогласник [y]:

bitva [bitva] ‘битка’, *pít* [pi:t] ‘пити’, *ryba* [riba] ‘риба’, *sýr* [si:r] ‘сир’.

û – као и слово *ú*, означава самогласник [u:].

Слово *û* пише се у средини речи и у неким именичким наставцима генитива и датива множине:

dûm [du:m] ‘кућа, дом’, *sûl* [su:l] ‘со’, *strojû* [stroju:] (ген. мн.) ‘машинâ’, *strojûm* [stroju:m] (дат. мн.) ‘машинама’, *mužû* [mužu:] (ген. мн.) ‘мушкараца’, *mužûm* [mužu:m] (дат. мн.) ‘мушкарцима’.

Слово *ú* пише се на почетку речи или иза префикса:

útok [u:tok] ‘напад’, *účast* [u:čast] ‘учешће’, *neuroda* [neu:roda] ‘неродна година’, *bezúčelný* [bezu:čelni:] ‘бесциљан’.

ou – овом словном комбинацијом означава се дифтонг [o^u]:

vousy [vo^usi] ‘бркови’, *používat* [po^uži:vət] ‘употребљавати’, *mouka* [mo^uka] ‘брашно’.

Слова за сугласнике

d' – означава палатализовани звучни дентални пловив [d']:

d'as [d'as] ‘ђаво’, *d'obat* [d'obat] ‘кљувати’, *d'ubka* [d'upka] ‘јамница’.

t' – означава палатализовани беззвучни дентални пловив [t']:

t'opka [t'opka] ‘ћурка’, *t'ukat* [t'ukat] ‘куцати’, *zet'* [zet'] ‘зет’, *labut'* [labut'] ‘лабуд’.

ň – означава палатални назални сонант [ň]:

dlaň [dlaň] ‘длан’, *jabloň* [jabloň] ‘јаблан’, *kuň* [ku:ň] ‘коњ’, *sviňák* [sviňa:k] ‘прасац’.

d, t, n – испред *i, í, ě* изговарају се као [d'], [t'], [ň]:

div [d'iv] ‘чудо’, *dívka* [d'i:vka] ‘девојка’, *dělo* [d'elo] ‘топ’, *tiše* [t'iše] ‘тихо’, *tíže* [t'i:že] ‘тежа’, *těsto* [t'esto] ‘тесто’, *pšeniце* [pšeńice] ‘пшеница’, *ničko* [ní:čko] ‘сада’, *sviňe* [sviňe] ‘свиња’.

У речима страног порекла изговарају се без умекшавања:

diplomat [diplomat] ‘дипломата’, *titul* [titul] ‘назив’, *nivelace* [nivelace] ‘нивелација’.

ch – означава безвучни веларни фрикатив [x]:

chladno [xladno] ‘хладноћа’, *chmel* [xmel] ‘хмељ’, *mech* [mex] ‘маховина’, *ochrana* [oxrana] ‘заштита’.

h – означава звучни ларингални фрикатив [h]:

hrdlo [hrdlo] ‘грло’, *host* [host] ‘гост’, *hovor* [hovor] ‘говор’, *háj* [ha:j] ‘гај’.

ř – означава специфичан шиштећи, шуштави сугласник, артикулацијски близак африкатама. Реализује се тако што уз истовремено треперење врха језика, као при изговору сонанта [r], ваздушна струја пролази кроз теснац између језика и десни, као када се артикулише [ž], односно у безвучној позицији (уз безвучне сугласнике и на крају речи) [š]. У фонетској транскрипцији за звучну реализацију овог сугласника употребљавамо ознаку [ř], а за његову безвучну варијанту ознаку [ř̥]:

řepa [řepa] ‘репа’, *říci* [ři:ci] ‘рећи’, *bříza* [bři:za] ‘бреза’, *řvát* [řva:t] ‘дерати се’, *vuřt* [vuřt] ‘салама’, *středa* [středa] ‘среда’, *příklad* [přiklad] ‘пример’.

tš, dš – ове групе обично се изговарају као [č]:

větši [vječi:] ‘већи’, *většina* [vječina] ‘већина’, *mladši* [mlači:] ‘млађи’, *nadšení* [načeňi:] ‘одушевљење’.

Напомене о чешкој графици

Чешка латиница са својим системом дијакритичких знакова што се додају словима класичног латинског алфабета била је у великој мери модел за остала словенска латиничка писама. Дијакритички знаци – *čárka* ‘цртица’ за означавање дугих самогласника и првобитно *punctus rotundus* (*nabodeničko krátké*), тачка изнад слова за означавање појединих сугласника – уведени су у чешку графију почетком 15. века ортографском реформом коју је осмислио, како се обично сматра, мада то није сасвим извесно, велики чешки религијски и социјални реформатор Јан Хус. Касније је уместо дијакритичке тачке уведена квачица (*háček*) и њена алтернативна форма слична апострофу, названа *klička* или *malý háček*, која се употребљава код малих слова *r* и *d* (само штампаних, док писана такође имају квачицу). Квачицу су из чешке латинице преузела и остала словенска латиничка писама, с изузетком

пољског (али се у њему, на другој страни, очувала употреба тачке код графеме *ž*, која улази и у састав диграма *dž*.) У чешке дијакритике на-послету је укључен и *kroužek* ‘кружић’ (код слова *ů*).

Словом *ů* означава се самогласник /u:/ тамо где је некада било дуго *o* које се преко дифтонга [uo] развило у /u:/ (*stōl* > *stuol* > *stůl*). Због оваквог развоја некадашњег дугог *o* чешки језик има данас алтернацију /u:/ : /o/, као у примерима: *bůh* ‘bog’ : *boha* (ген. јд.) ‘boga’, *hůl* ‘палица’ : *hole* (ген. јд.) ‘палице’, *můj* ‘мој’ : *moje* ‘моја, моје’.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Чешки је акценат динамички, везан за први слог речи. Једно-сложни предлог чини једну акценатску целину с речју уз коју стоји па се акценат преноси на њега:

škola [škóla] – *ve škole* [vé škole] ‘у школи’, *pole* [póle] ‘поље’ – *na poli* [ná poli] ‘на пољу’, *řeka* [řéka] ‘река’ – *za řekou* [zá reko^u] ‘иза реке’.

За разлику од лужичких језика, у чешком се акценат преноси на предлог и са одредбене тагмеме, уп.:

чеш. *se starou ženou* [sé staro^u žéno^u] ‘са старом женом’ – глуж. *ze starej žonu* [ze stárej žónu].

Акценат се не преноси на предлог уколико тај стоји испред других, тешко изговорљивих или посебно наглашених речи, нпр.:

na nejnepřístupnějším místě [na néjnepřī:stupnější:m mí:st’e] ‘на најнеприступачнијем месту’, *na vedlejší, ne na hlavní silnici* [na védlejší:, ne na hlávňi: sílňici] ‘на главној, а не на споредној улици’.

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем чешког књижевног језика укључује монофтонге /a, e, i, o, u/ који могу бити кратки и дуги, дифтонг /o^u/ и сонанте /r, l/ у самогласничкој улози.

У оквиру монофтонга, у односу на положај језика према тврдом непцу разликују се (кратки и дуги): *самогласници предњег реда* /i, e/, *самогласник средњег реда* /a/ и *самогласници задњег реда* /u, o/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се (кратки и дуги): *високи самогласници* /i, u/, *средњи самогласници* /e, o/ и *ниски самогласник* /a/.

Самогласнички је квантитет у чешком језику дистинктиван, отуда минимални парови као што су нпр.:

dal ‘дао је’ – *dál* ‘даље’, *rychle* (прилог) ‘брзо’ – *rychlé* (придев ср. рода) ‘брзо’, *domu* (ген. јд.) ‘куће’ – *dómu* (ген. јд.) ‘катедрале’, *psi* ‘пси’ – *psí* ‘пасји’, *byt* ‘стан’ – *byť* ‘бити, постојати’, *dul* ‘дувао је’ – *důl* ‘рудник’.

У овим паровима речи разлике у значењу везане су једино за разлике у дужини самогласника. Изговор дугих самогласника траје приближно два пута дуже од изговора кратких.

	ПРЕДЊИ		СРЕДЊИ		ЗАДЊИ	
	кратки	дуги	кратки	дуги	кратки	дуги
ВИСОКИ	í	í:			u	u:
СРЕДЊИ	e	e:			o	o:
НИСКИ			a	a:		

Монофтонзи чешког књижевног језика

У подсистему дугих монофтонга постоје ограничења која се одnose на самогласнике /o:/ и /e:/.

Самогласник /o:/ појављује се једино у речима страног порекла, нпр. *sezóna*, *móda*, *lůže* ‘ложа’, *byró* ‘биро’. (Изворно чешко дуго *o* још је у старочешком периоду прешло у /u:/, оно које се писму означава словом *ů*.)

Самогласник /e:/ се у разговорној варијанти чешког књижевног језика често замењује самогласником /i:/ (*mléko* ‘млеко’ – *mlíko*, *okénko* ‘прозорче’ – *okýnko*, *létat* ‘летети’ – *lítat*), тако да поједине речи с дугим *e* имају данас архаичан призивук.

Самогласник /u:/ у писму означен словом *ú* (дакле оно /u:/ које се није развило од дугог *o*) појављује се највише у именичким префиксима, док је у многим случајевима /u:/ прелазило у /o^u/, отуда данас у

чешком алтернација /o^u/ : /u/, према некадашњој алтернацији /u:/ : /u/, као у примерима: *obout* ‘обути’ – *obuv* ‘обућа’, *moucha* ‘мува’ – *muška* ‘мушица’, *loupež* ‘пљачка’ – *lupič* ‘пљачкаш’.

Поред дифтонга /o^u/, у фонолошким описима чешког језика често се наводе и дифтонзи /a^u, e^u/. Они се, међутим, појављују само у понеким речима страног порекла (*auto*, *aula*, *eunuch*, *leucocyt* итд.).

Сонанти /r, l/ преузимају самогласничку улогу у позицији између сугласника или на крају речи после сугласника:

krk [kɾk] ‘врат’, *vítr* [vi:tɾ] ‘ветар’, *slza* [sɭza] ‘суза’, *mysl* [misɭ] ‘ми-сао’.

СУГЛАСНИЦИ

Сугласнички систем чешког књижевног језика има 25 сугласничких фонема – 6 сонаната и 19 опструената.

Сонанти су: /m, n, ŋ, l, r, j/.

Опструенти су: /b, p, d, d', t, t', g, k, v, f, z, s, ž, š, x, h, c, č, ř/.

Најперифернију позицију међу чешким сугласничким фонемама имају /g/ и /f/. Сугласник /g/ појављује се искључиво у речима страног порекла (нпр. *guma*, *gymnastika*, *geniální*) и у пар ономотопејских речи (*gágat*, *gagotat* ‘гакати’), а сугласник /f/, осим у страним и ономотопејским речима (нпр. *fauna*, *fyskultura*, *frkat* ‘фрктати’, *foukat* ‘дувати’), још и на месту некадашње групе *pv*, нпр.: *doufat* (< *ufati* < *upfati* < *upvati* < **ur̥vati*) ‘надати се’, *zoufat* ‘пасти у очајање’.

Засебном фонемом се у фонолошким описима чешког језика обично не сматра звучна африката [ž], која се сем у страним речима (*džudo*, *džungle*) среће и у неколико домаћих израза: *džbán* ‘крчаг’, *džber* ‘чабар’, *Bydžov* (топоним). У чешком се [ž], изузимајући стране речи, реализује само позиционо – променом сугласника /č/ испред звучних сугласника (*ač by* [ažbi] ‘иако’, **čbьrь* > *čber* > *džber*) и понегде као резултат споја /d/ + /ž/ на морфемској граници (*od ženy* [oženi] ‘од жене’).

Сугласник /ř/ континуант је прасловенског **r*' (од **r* пред самогласницима предњег реда и **rj*), исто као пољски сугласник /ż/ у писму означен диграмом *rz* (уп.: чеш. *moře* ‘море’, *hřeben* ‘гребен’, *stařec* ‘старац’ – пољ. *morze*, *grzebień*, *starzec*). (Развој прасловенског **r*' у пољском се одвијао у првој фази на исти начин као у чешком, дајући /ř/, али је касније, губљењем вибрације, /ř/ у пољском прешло у /ż/.)

		БИЛАБ.	ЛАБД.	ДЕНТАЛНИ		АЛВ.	ПАЛВ.	ПАЛ.	ВЕЛ.	ЛАР.
				нпал.	пал.					
ПЛОЗИВИ	зв.	b		d	d'				g	
	бзв.	p		t	t'				k	
ФРИКАТИВИ	зв.		v	z		ž				h
	бзв.		f	s		š			x	
АФРИКАТЕ	зв.						ř			
	бзв.			с		č				
СОНАНТИ	наз.	m		n				ń		
	лат.					l				
	вibr.					r				
	клиз.							j		

Сугласнички систем чешког књижевног језика

(БИЛАБ. = библијални, ЛАБД. = лабиодентални, АЛВ. = алвеоларни, ПАЛВ. = посталвеоларни, ПАЛ. = палатални, ВЕЛ. = веларни, ЛАР. = ларингални, НПал. = непалатализовани, пал. = палатализовани, зв. = звучни, бзв. = безвучни, наз. = назални, лат. = латерални, vibr. = вибранти, клиз. = клизни)

Алтернације звучних и безвучних сугласника. У чешком језику звучни опструенти постају безвучни на апсолутном крају речи, као и на крају речи којој следи реч што почиње самогласником или сонантом:

věž [vješ] 'кула', *páv* [pa:f] 'паун', *snih* [sni:x] 'снег', *holub odletěl* [holup odlet'el] 'голуб је одлетео', *hrad vévody* [hrat ve:vodi] 'замак војводе'.

У опструентској групи унутар речи и на граници двеју речи безвучни опструенти пред звучним постају звучни:

kdo [gdo] 'ко', *sbor* [zbor] 'хор', *kletba* [кледба] 'клетва', *náš dům* [na:ž du:m] 'наш дом',

и обрнуто – звучни опструенти пред безвучним постају безвучни:

tuška [tuška] 'оловка', *zpět* [spjet] 'назад', *žabka* [žapka] 'жабица', *loupež století* [lo^upeš stolet'i:] 'пљачка столећа'.

Сугласник /ř/ обезвучава се како испред, тако и иза безвучног опструента:

rybářský [riba:řski:] ‘рибарски’, *hospodářství* [hosпода:řstvi:] ‘газдинство’, *tři* [tři] ‘три’, *přednáška* [předna:ška] ‘предавање’, *křen* [křen] ‘рен’.

Сугласник /v/ обезвучава се пред безвучним опструентом, али не изазива озвучавање безвучног опструента који му претходи:

včera [fčera] ‘јуче’, *vsadit* [fsad’it] ‘посадити’, *vtip* [ft’ip] ‘виц’ – *svůj* [svu:j] ‘свој’, *tvor* [tvor] ‘створ’, *květ* [kvjet] ‘цвет’.

СЛОВАЧКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Словачки алфабет обухвата 43 слова:

Aa Áá Ää Bb Cc Čč Dd Ďď Dz/dz Dž/dž Ee Éé Ff Gg Hh Ch/ch
Ii Íí Jj Kk Ll Lí Lľ Mm Nn Ňň Oo Óó Ôô Pp Rr Řř Ss Šš Tt Ťť
Uu Úú Vv Yy Ýý Zz Žž

У појединим страним речима користе се и графеме Qq, Ww, Xx.

У лексиконима и речницима у разврставању одредница као једно слово третирају се: *a – á, d – ď, e – é, i – í, l – ľ, n – ň, o – ó, r – ř, t – ť, u – ú, y – ý* (па тако нпр. *ťažoba* ‘тегоба’ стоји испред *teda* ‘дакле’ и *múr* ‘зид’ испред *murár* ‘зидар’).

Слова за самогласнике

á, é, í, ó, ú, ý, Ĺ, ř, – у словачкој се графици, исто као у чешкој, косом цртицом изнад основне словне фигуре означава дужина самогласника:

pán [pa:n] ‘господин’, *montér* [monte:r] ‘монтер’, *písanka* [pi:sanka] ‘свеска’, *balón* [balo:n] ‘балон’, *súpis* [su:pis] ‘попис’, *pekny* [pekni:] ‘леп’.

У словачком језику и слоговни сонанти *r, ĺ* могу бити дуги, што се такође означава косом цртицом:

vřba [vr̩:ba] ‘врба’, *mřtvu* [mr̩:tv̩i] ‘мртав’, *střp* [stř:p] ‘стуб’, *jabřcko* [jabř:čko] ‘јабучица’.

ä – долази само иза *p, b, m, v* и означава веома отворено *e* [æ] које је по изговору између српског [e] и [a]. Велика већина Словака, међутим, не прави данас разлику у изговору између *ä* и *e*, па и једно и друго изговара као [e]:

päta [pæta] / [peta] ‘пета’, *žriebä* [žr̩:ebæ] / [žr̩:ebe] ‘ждебе’, *mäso* [mæso] / [meso] ‘месо’, *devät* [devæt] / [devet] ‘девет’.

ô – означава дифтонг [uo]:

vól [v^uol] ‘во’, *póžička* [p^uožička] ‘позајмица’, *ósmak* [u^osmak] ‘(ћак) осмак’.

y, ý – као у чешкој латиници, имају исту гласовну вредност као и слова *i, í*:

kobyła [kobilá] ‘кобила’, *jazyk* [jazik] ‘језик’, *nový* [novi:] ‘нов’, *sýtu* [si:ti] ‘сит’.

ia – означава дифтонг [i^a]:

žiak [žⁱak] ‘ћак’, *piatok* [pⁱatok] ‘петак’, *nosia* [nosⁱa] ‘носе’.

ie – означава дифтонг [i^e]:

rieka [ri^eka] ‘река’, *vietor* [vi^etor] ‘ветар’, *pečie* [pečⁱe] ‘пече’.

iu – означава дифтонг [i^u]. Долази само на крају речи као морфолошки наставак:

medvediu [medvedⁱu] (ак. јд.) ‘медвеђу’, *paniu* [paⁿi^u] (ак. јд.) ‘госпођу’, *vysvedčeniú* [visvedčēⁿi^u] (дат. јд.) ‘објашњењу’.

Слова за сугласнике

d' – означава палатализовани звучни дентални пловив [d^ʰ]:

d'akujem [d^ʰakujem] ‘хвала!’, *d'umbier* [d^ʰumbⁱer] ‘ђумбир’, *medved'ovi* [medved^ʰovi] (дат. јд.) ‘медведу’.

t' – означава палатализовани беззвучни дентални пловив [t^ʰ]:

t'ažisko [t^ʰažisko] ‘тежиште’, *laket'* [laket^ʰ] ‘лакати’, *časat'* [časat^ʰ] ‘чешљати’.

ɾ – означава палатални латерални сонант [ɾ]:

lan [ɾan] ‘лан’, *lúby* [ɾu:bi] ‘драг’, *kol'ko* [koɾko], ‘колико’, *voɫnŭ* [voɾni:] ‘слободан’.

ɲ – означава палатални назални сонант [ɲ]:

ňadra [ňadra] ‘недра’, *čerešňa* [čereš^ɲa] ‘трешња’, *jačmeň* [jačme^ɲ] ‘јечам’.

d, t, l, n – испред *i, í, e, ia, ie, iu* изговарају се као [d^ʰ], [t^ʰ], [ɾ], [ɲ]:

dedina [d^ʰedⁱina] ‘село’, *dívat' sa* [d^ʰi:vat' sa] ‘гледати’, *vedia* [vedⁱa] ‘знају’, *tisíc* [t^ʰisi:c] ‘хиљада’, *tíšina* [t^ʰi:šina] ‘тишина’, *temno* [t^ʰemno] ‘тама’, *tieň* [t^ʰiēⁿ] ‘сенка’, *ligot* [ɾigot] ‘цјак’, *lístok* [ɾi:stok] ‘листић’, *leto* [ɾeto] ‘лето’, *liek* [ɾiek] ‘лек’, *nikto* [ɲikto] ‘нико’, *snívat'* [s^ɲi:vat^ʰ] ‘сањати’, *nemŭ* [ɲemi:] ‘нем’, *vonía* [vo^ɲi^a] ‘мирише’.

Одступања од овог правила има у речима страног порекла (нпр. *literátura* [litera:tura], *študent* [študent], *manifest* [manifest]), затим у па-

дешким наставцима придевске промене (нпр. *pekny* ‘леп’ – ном. мн. *pekni* [pekni:], *pekná* ‘лепа’ – ген. јд. *peknej* [peknej]), у облицима показних заменица (нпр. *ten* [ten] ‘тај, овај’, ном. мн. *tí* [ti:]; *tá* ‘та, ова’ – ген. јд. *tej* [tej]) и још у неким случајевима.

dz – означава звучну денталну африкату [z]:

medza [meza] ‘међа’, *priadza* [pr¹aza] ‘пређа’, *cudzí* [cuzi:] ‘туђ, стран’.

dž – као у нашој латиници, означава алвеоларну звучну африкату [ž]:

džínsy [ži:nsi] ‘фармерице’, *nadžgat* [nažgat] ‘натрпати’, *hádžem* [ha:žem] ‘бацам’.

ch – означава безвучни веларни фрикатив [x]:

chabý [xabi:] ‘слаб’, *chodec* [xod’ec] ‘пешак’, *suchý* [suxi:] ‘сув’, *strach* [strax] ‘страх’.

h – означава звучни ларингални фрикатив [h]:

hlas [hlas] ‘глас’, *hus* [hus] ‘гуска’, *noha* [noha] ‘нога’, *pohreb* [pohreb] ‘погреб’.

v – на крају речи и слога означава билабијално [v]:

lev [leu] ‘лав’, *otcov* [otcou] ‘очев’, *prv* [přu] ‘раније’, *ovca* [ouca] ‘овца’, *novší* [nočši:] ‘новији’, *dávno* [da:uно] ‘давно’.

У осталим позицијама означава лабиодентално [v]:

vojsko [vojsko] ‘војска’, *hlava* [hlava] ‘глава’, *vlak* [vlak] ‘воз’, *tvrdý* [tvrdi:] ‘тврд’.

Напомене о словачкој графичи

Поред косе цртице (која се у словачком назива *dĺžeň*) и квачице (у словачком *mäččeň*), преузетих из чешке латинице, инвентар дијакритичких знакова што се употребљава у словачкој графичи укључује још хоризонталну двотачку (код слова *ä*) и обрнуту квачицу – *vokáň* (код слова *ô*). Иначе се самогласничка слова *ä* и *ô* не појављују ни у једном другом словенском писму, сем у словачком. У односу на остала словенска латиничка писма особеност је словачке латинице и слово *ľ*, а такође и слова за дуге слоговне сонанте – *ĺ* и *ŕ*. Ово последње среће се додуше и у доњолужичкој латиници, али је тамо цртица изнад *r* ознака за мекоћу сугласника.

За разлику од чешке, у словачкој се графичи гласовне секвенце [d’e], [t’e], [n’e] пишу *de*, *te*, *ne*. У чешкој графичи се самогласник [e]

у тим секвенцама означава посебним словом *ě* (па се пише *dě, tě, ně*), уп.: слов. *deti* ‘деца’, *telo* ‘тело’, *netý* ‘нем’ – чеш. *děti, tělo němý*.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Словачки акценат је динамички, везан за први слог, као и чешки. Једносложни предлог обично преузима акценат од речи уз коју стоји:

hlava [hláva] ‘глава’ – *na hlave* [ná hlave] ‘на глави’, *škola* [škóla] ‘школа’ – *zo školy* [zó školi] ‘из школе’.

И у словачком се, као у чешком, а за разлику од лужичких језика, акценат преноси на предлог и са одредбене тагмеме:

na tom stole [ná tom stól'e] ‘на том столу’, *pre svoju mladost'* [pré svoju mládost'] ‘због своје младости’.

Акценат се не преноси на предлог испред дугих и тешко изговорљивих речи или речи које се у реченици посебно истичу:

Študenti stáli pred fakultou [pred fákultou] ‘Студенти су стајали пред факултетом’; *Hrajú sa na tráve, a nie na piesku* [na trá:ve, a nie na piésku] ‘Играју се на трави, а не на песку’.

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем словачког књижевног језика укључује монофтонге /a, e, i, o, u/ који могу бити кратки и дуги, само кратки монофтонг /æ/, дифтонге /ia, ie, iu, uo/ и сонанте /r, l/ у самогласничкој улози који као такви могу бити и кратки и дуги.

Словачки инвентар монофтонга слаже се с чешким, изузев што уз кратке и дуге самогласнике /a, e, i, o, u/ има и кратак самогласник /æ/.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се самогласници предњег реда /i, e, æ/, самогласник средњег реда /a/ и самогласници задњег реда /u, o/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се високи самогласници /i, u/, средњи самогласници /e, o/ и ниски самогласници /æ, a/.

Исто као у чешком, и у словачком је самогласнички квантитет дистинктиван, па се срећу минимални парови као што су нпр.:

rana ‘рана’ – *rána* ‘јутра’, *dobre* (прилог) ‘добро’ – *dobré* (придев ср. рода) ‘добро’, *dom* ‘кућа, дом’ – *dóm* ‘катедрала’, *krik* ‘галама’ – *krik* ‘грм’, *muka* ‘мука’ – *múka* ‘брашно’.

Самогласник /æ/, континуант прасловенског кратког **e* иза лабијалних сугласника, може се практично сматрати слободном или стилском варијантом самогласника /e/ будући да се данас чује у говору само малог броја, махом старијих говорника словачког језика и одлика је високог изговорног стила својственог језику класичног позоришта.

	ПРЕДЊИ		СРЕДЊИ		ЗАДЊИ	
	кратки	дуги	кратки	дуги	кратки	дуги
ВИСОКИ	í	í:			и	и:
СРЕДЊИ	е	е:			о	о:
НИСКИ	(æ)		а	а:		

Монофтонзи словачког књижевног језика

Од дугих самогласника ограничну дистрибуцију има /e:/ и нарочито /o:/.

Самогласник /o:/ појављује се једино у речима страног порекла, нпр. *óda*, *próza*, *balkón*. Изворно словачко дуго *o* дифтонгирало је у /^ho/, због чега је ранију алтернацију /o:/ : /o/ заменила у словачком алтернација /^ho/ : /o/, као у примерима: *môj* ‘мој’ : *moja* ‘моја’, *nôž* ‘нож’ : *poža* (ген. јд.). (У чешком језику је развој дугог *o* ишао у истом правцу, али се у њему дифтонг касније поново монофтонгизовао дајући /u:/.)

Самогласник /e:/ појављује се у придеским наставцима *-é*, *-ého*, *-étu*: *pekné* ‘лепо’, *pekného* (ген. јд.) ‘лепог’, *peknétu* (дат. јд.) ‘лепом’ итд. У лексичкој основи имају га речи страног порекла (нпр. *éra*, *éter*, *šofér*), а од домаћих само реч *dcér(a)* ‘ћерка’ и њени деривати (*dcérka* и сл.).

У словачких дифтонага први део је неслогован, а други слогован. Међу дифтонзима најограниченију дистрибуцију има дифтонг /^hu/. Јавља се само на крају речи, најчешће као наставак акузатива јединине код придевских речи женског рода:

cudziu ‘туђу, страну’, *mladšiu* ‘млађу’, *páviu* ‘паунову’, *tretiu* ‘трећу’.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
НЕЗАОБЉЕНИ	ĭe	ĭa	ĭu
ЗАОБЉЕНИ			ʒo

Дифтонзи словачког књижевног језика

Сонанти /r, l/ наступају у самогласничкој улози у позицији између сугласника. За разлику од чешког, у словачком слоговни /r, l/ могу бити не само кратки, него и дуги:

črta ‘црта’ – *črt* (ген. мн.), *vrch* ‘врх, брдо’ – *vřšok* ‘брежуљак’, *vlk* ‘вук’ – *vľca* ‘вучић’, *plný* ‘пун’ – *napľňat* ‘пунити’.

Ритмички закон. Једна од најособенијих црта словачког књижевног језика јесте тзв. ритмички закон који ограничава дужину у два суседна слога. У истој речи не могу стајати непосредно један уз други два дуга слога. (Дуги слогови су они који имају дуге самогласнике, дуге слоговне сонанте или дифтонге.) Ако би се десило да се један за другим нађу два дуга слога, онда се други слог скраћује. Тако је у придеву *krásny* ‘красан’ скраћен наставачки самогласник (који је код словачких придева иначе дуг) зато што је претходни основски слог већ дуг, док је у придеву *pekný* ‘леп’ дужина наставачког самогласника очувана јер основски слог има кратак самогласник. По истом је принципу у творбеном суфиксу дужина самогласника у речи *vrátnik* ‘вратар’ скраћена, а у речи *robotník* ‘радник’ очувана. Уп. још:

ženám (дат. мн.) ‘женама’ – *bránam* ‘капијама’, *letá* (ном., ак. мн.) ‘лета’ – *vína* ‘вина’, *volám* ‘зовем’ – *dávam* ‘дајем’, *plačú* ‘плачу’ – *píšu* ‘пишу’.

Дифтонзи се скраћују губљењем свог неслоговног дела:

uliciam (дат. мн.) ‘улицама’ – *prácam* ‘пословима’, *srdcia* (ном., ак. мн.) ‘срца’ – *plúca* ‘плућа’, *semien* (ген. мн.) ‘семена’ – *písmen* ‘слова’.

Од ритмичког закона има одступања у неким случајевима, нпр. у промени именица типа *lístie* ‘лишће’, *prútie* ‘пруће’, у промени придева типа *vtáci* ‘птичји’, *pávi* ‘паунов’, у облицима 3. л. мн. презента типа *chvália* ‘хвале’, *kúpia* ‘купе’ итд.

СУГЛАСНИЦИ

Сугласнички систем словачког књижевног језика има 27 сугласничких фонема – 7 сонаната и 20 опструената.

Сонанти су: /m, n, ń, l, ľ, r, j/.

Опструенти су: /b, p, d, d', t, t', g, k, v, f, z, s, ž, š, x, h, ʒ, c, č, č' /.

Сугласник /f/ среће се само у речима страног или ономотопејског порекла (нпр. *falšovať* ‘фалсификовати’, *fičat'* ‘фијукати’) и – као у чешком и другим словенским језицима у којима је прасл. *g прешло у *h* (или *γ*) – такође сугласник /g/ (нпр. *gombík* ‘дугме’, *gágat'* ‘гакати’).

Сугласник /ž/, сем у страним речима и у неколико изолованих домаћих примера, јавља се још у презентским облицима глагола типа *hádzať* ‘бацати’ – *hádzem, sádzať* ‘слáгати’ – *sádzem*, као и у дериватима типа *Paludžan, Prievidžan* (од топонима *Paludza, Prievidza*).

Билабијално [ɸ] позициона је варијанта фонеме /v/ на крају речи и слога:

spev [speɸ] ‘певање’ – *spevák* [speva:k] ‘певач’, *hlavný* [hlaɸni:] ‘главни’ – *hlava* [hlava] ‘глава’.

Стога је овај глас у табели у којој је приказан словачки сугласнички систем дат у загради.

		БИЛАБ.	ЛАБД.	ДЕНТАЛНИ		АЛВ.	ПАЛ.	ВЕЛ.	ЛАР.
				нпал.	пал.				
ПЛОЗИВИ	зв.	b		d	d'			g	
	бзв.	p		t	t'			k	
ФРИКАТИВИ	зв.		v	z		ž			h
	бзв.		f	s		š		x	
АФРИКАТЕ	зв.			ʒ		č			
	бзв.			c		č'			
СОНАНТИ	наз.	m		n			ń		
	лат.					l	ľ		
	вibr.					r			
	клиз.	(ɸ)					j		

Сугласнички систем словачког књижевног језика

(БИЛАБ. = билабијални, ЛАБД. = лабиодентални, АЛВ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, ВЕЛ. = веларни, ЛАР. = ларингални, нпал. = непалатализовани, пал. =

палатализовани, зв. = звучни, бзв. = беззвучни, наз. = назални, лат. = латерални, вибр. = вибранти, клиз. = клизни)

Словачки инвентар сугласничких фонема нешто је богатији од чешког. Између осталих укључује и палатално /ʎ/, тако да садржи два латерална сонанта, /l/ и /ʎ/, док чешки има само /l/. Словачки је очувао денталну звучну африкату /z/, континуанту прасловенског *dj, која се у чешком, губљењем плозивне компоненте, свела на фрикатив /z/ (уп.: слов. *sadzba* ‘ставка’, *medzi* ‘међу, између’, *cudzí* ‘туђ, стран’ – чеш. *sazba, mezi, cizí*). Поред тога, алвеоларна звучна африката *ž* у словачком има фонемски статус, а у чешком се обично сматра само алофоном. На другој страни, чешка је специфичност, не само у односу на словачки, него и у односу на остале словенске књижевне језике, сугласник /ř/.

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У словачком језику звучни опструенти постају беззвучни на крају речи пре паузе или друге речи што почиње беззвучним опструентом, као и испред беззвучног опструента унутар речи:

muž [muš] ‘мушкарац, муж’, *roh* [rox] ‘рог’, *had syčal* [hat sičal] ‘змија је сиктала’, *hádká* [ha:tka] ‘препирка’, *ponožka* [ponoška] ‘чарапа’, *vták* [fta:k] ‘птица’.

Беззвучни опструенти постају звучни унутар речи испред звучног опструента и на крају речи којој следи реч што почиње звучним опструентом, сонантом или самогласником:

kde [gd'e] ‘где’, *mlatba* [mladba] ‘вршидба’, *náš boj* [na:ž boj] ‘наш бој’, *viac jahôd* [v¹až jah^uod] ‘више јагода’, *brat ide* [brad id'e] ‘брат иде’.

Словачки је једини словенски језик уз пољски (у краковско-познањској изговорној варијанти) у којем на граници двеју акцентогених речи – као у последња два горња примера – беззвучни опструенти пред сонантима и самогласницима постају звучни.

Пред сонантима се беззвучни опструенти у словачком често озвучавају и унутар речи:

takmer [tagmer] ‘скоро, замало’, *viacnásobný* [v¹ažna:sobni:] ‘вишеструк’, *nášmu* [na:žmu] (дат. јд.) ‘нашем’, *nesme* [ne'zme] (1. л. мн. имп.) ‘носимо’ – али: *vlákno* [vla:kno] ‘влакно’, *lesmi* [l'esmi] (инст. мн.) ‘шумама’.

СРПСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ

Срби пишу ћирилицом и латиницом. Ћирилица је српско традиционално писмо, са статусом службеног писма у Републици Србији и Републици Српској, а уз њу се у јавном животу широко употребљава и латиница. У неким областима српског јавног живота, нарочито у области оглашавања и трговине, латиница је данас готово у потпуности истиснула ћирилицу. Од народа некадашњег заједничког српскохрватског језичког простора³ ћирилицом се, осим Срба, служе и Црногорци. Према је и у Црној Гори ћирилица традиционално писмо, и према важећем уставу у равноправној употреби с латиницом, након одвајања од заједничке државе са Србијом црногорска администрација плански потискује ћирилицу из службене употребе и искључиву предност даје латиници. Хрвати пишу само латиницом, практично и Бошњаци (барем у Федерацији БиХ), мада језик Бошњака, како његови кодификатори наводе, уз латинично писмо има и ћирилично. У стварности је ова одредба чисто прокламативног карактера.

Ћирилица

Српска ћирилица има 30 словних знакова:

Аа Бб Вв Гг Дд Ђђ Ее Жж Зз Ии Јј Кк Лл Љљ Мм Нн Њњ Оо
Пп Рр Сс Тт Ћћ Уу Фф Хх Цц Чч Џџ Шш

Српска ћирилица у свом данашњем облику настала је као резултат ортографске реформе коју је, у великој мери инспирисан ранијим радом Саве Мркаља, у другој деценији 19. века осмислио и затим,

³ После распада бивше Југославије, на основи једног књижевног (стандардног) језика, заједничког неколиким нацијама, за који се користи назив српскохрватски (хрватскосрпски, хрватски или српски) образовали су се језички стандарди који у свом називу имају једнонационално одређење (српски, хрватски, бошњачки језик). Становишта смо, што га заступају готово сви домаћи и многи страни слависти и што га је најпрецизније формулисала позната хрватска лингвисткиња Сњежана Кордић – да се не ради о различитим језицима, него о стандардним варијантама једног полицентричног језика.

упркос многим отпорима, успешно спровео Вук Караџић. У Вуковој реформисаној ћирилици доследно је остварен принцип да се сваки глас (тј. свака фонема) означава једним засебним словним знаком. Вуковом реформом доста слова старе ћирилице је уклоњено (нпр. *ѣ, њ, њ, њ, њ*), а шест нових је унето: *љ, њ, њ, њ, њ, њ*. Слова *љ* и *њ* начињена су спајањем *л* са *ь*, одн. *н* са *ь* – заправо прављењем лигатура од ранијих Мркаљевих диграма (*љь, њь*). Слово *ѣ* Вук је фактички поново увео у српску ћирилицу пошто се оно среће у старим српским текстовима, као и слово *њ* које се појављује у српским текстовима са румунске територије, а које је, по свему судећи, преузето из румунске ћирилице. Слово *ћ* начињено је модификацијом слова *ѣ* по нацрту добијеном од Лукијана Мушицког. Слово *њ* преузето је из латинице.

Латиница

Латиничко писмо које се употребљава на некадашњем заједничком српскохрватском језичком простору има 30 слова – 27 монографема и 3 диграма:

Aa Bb Cc Čč Ćć Dd Dž/dž Đđ Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Lj/lj Mm Nn Nj/nj Oo Pp Rr Ss Šš Tt Uu Vv Zz Žž

Ово писмо у основи је осмислио Људевит Гај и увео код Хрвата у употребу 30-их година 19. века, највише по угледу на чешку латиницу из које је преузео слова *č, š, ž*. Из пољске латинице преузео је *ć*. Гај се испрва залагао за потпуно монографемски словни састав, али је напослетку ипак био сагласан да се из раније хрватске граfiјске традиције задрже диграми *lj, nj, dj, gj*, делимично и *tj* (уз *ć*), од којих се данас још употребљавају *lj* и *nj*. Касније је *gj* по угледу на пољско *dź* замењено диграмом *dž*, а *dj* на предлог Ђуре Даничића монографемом *đ*, мада се *dj*, противно ортографској норми, и даље доста често употребљавало. (Графема *đ* иначе се не среће ни у једном другом словенском писму.) Даничић је предложио и замену преосталих диграма монографемама: *l* (за *lj*), *n* (за *nj*) и *g* (за *dž*). Ова његова решења нису прихваћена за ширу употребу, али се користе у филолошким издањима загребачке Југославенске (данас Хрватске) академије знаности и умјетности.

Код Срба латиница бива постепено све више заступљена у времену након Другог светског рата.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Српски књижевни језик има тонски (мелодијски) акценат који је делимично слободан – не може стајати на последњем слогу неједно-сложних речи. Даља ограничења везана су за акценатски тон. Силазни акценати могу стајати само на првом или једином слогу речи. Узлазни акценати не могу стајати на једином слогу речи.

Од ових правила има одступања, махом у изговору неких страних речи, па се тако срећу примери у којима је наглашен последњи слог (*парламѐнт, асистѐнт, дијамѐнт*) и примери који имају силазни акценат на унутрашњем слогу (*телевѝзија, амбасѝдор, композѝтор*). Изговорна норма српског књижевног језика и у оваквим случајевима захтева наглашавање у складу с правилима (*парлѝмент, асистѝнт, дијѝмант, телѝвѝзија, амбѝсѝдор, компѝзѝтор*), што се у пракси ретко остварује.

У различитим облицима исте речи акценат може бити покретан (налазити се на различитим слоговима), уп.: *младѝћ* – *младѝћа* (ген. јд.), *мѝсѝци* – *месѝци* (ген. мн.).

Силазни акценати могу се премештати на проклитику (предлог или речцу *не* испред глагола). На проклитици је пренесени акценат кратак силазан или кратак узлазан (а који ће од ова два бити, условљено је лексичким и морфолошким чиниоцима, те стога није предвидиво):

на вѝду > нѝ воду, на гла̀ву > нѝ гла̀ву, код кућѝ > ко̀д кућѝ; ѝрѝм : нѝ орѝм, глѝдати : нѝ глѝдати – али: *ѝрати : не ѝрати* (нема преношења зато што ортотонична реч има узлазни акценат).

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем српског књижевног језика састоји се од самогласника /а, е, и, о, у/ који могу бити кратки и дуги.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /и, е/, *самогласник средњег реда* /а/ и *самогласници задњег реда* /ц, о/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се *високи самогласници* /и, у/, *средњи самогласници* /е, о/ и *ниски самогласник* /а/.

СЛОВЕНСКА ПИСМА И ГЛАСОВИ

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	í		и
СРЕДЊИ	е		о
НИСКИ		а	

Самогласнички систем српског књижевног језика

Поред ових пет самогласника, слоготворну функцију у српском језику може имати и сонант /г/. Овај сонант преузима самогласничку улогу у позицији између сугласника или на почетку речи испред сугласника, као и на морфолошкој граници иза самогласника а испред сугласника: *пѣст, вѣба, ѣт* (и *ѣт*), *рѣћа, зарѣћати*.

Слоготворни гласови улазе у квантитетске опозиције у наглашеним слоговима и у слоговима после наглашеног. У наглашеним почетним слоговима неједносложних речи квантитетске опозиције комбинују се с тонским. Стога, ако се узму у обзир прозодијска својства (квантитет и тон), систем слоготворних гласова обухвата 24 могуће гласовне реализације у наглашеним почетним слоговима неједносложних речи и 12 могућих гласовних реализација у слоговима после наглашеног. То значи да се у српском књижевном језику сваки слоготворни глас може реализовати на 6 различитих начина, тј. може се реализовати као: 1) ненаглашен кратак, 2) ненаглашен дуг, 3) наглашен кратак са силазним тоном, 4) наглашен кратак са узлазним тоном, 5) наглашен дуг са силазним тоном, 6) наглашен дуг са узлазним тоном:

АКЦЕНТОВАНИ СЛОГОВИ		ПОСТАКЦЕНАТСКИ СЛОГОВИ	
кратки	дуги	кратки	дуги
ǐ ǐ̇	ĩ ĩ̇	ǚ	ĩ̇
ǐ̇ ĩ̇ – ù ù̇	ĩ̇ ĩ̇ – ũ ũ̇	ĩ̇ ũ̇	ĩ̇ ũ̇
ě ě̇ – ò ò̇	ê ê̇ – ô ô̇	ě ò̇	ē ò̇
ǎ ǎ̇	â â̇	ǎ̇	ā̇

Примери квантитетских опозиција:

grād : *grād*, *сѣдети* : *сѣдети*, *лїста* : *лїста* (ген. јд. од *лїст*), *лўк*
: *лўк*, *слїке* (ном. мн.) : *слїкѣ* (ген. јд.).

Примери тонских опозиција:

ўпала (именица) : *ўпала* (радни гл. придев), *мõһи* (ген. јд. од *мõһ*)
: *мõһи* (глагол), *сўда* (ген. јд. од *сўд* = посуда) : *сўда* (ген. јд. од
сўд = место где се суди).

У односу на рефлексе прасловенског јата српски књижевни језик има две изговорне варијанте – екавску и ијекавску. У екавској варијанти рефлекс јата је [e], дуго или кратко (*дѣте*, *вѣк*, *разўмѣм* – *дѣца*, *вѣчан*, *разўмети*), а у ијекавској гласовна секвенца [ije] или [je] (*дијѣте*, *вијек*, *разўмијем* – *дјѣца*, *вјѣчан*, *разўмјети*). Од ових рефлекса има одступања, па се тако нпр. у ијекавској варијанти у неким позицијама уместо [je] јавља [i] (*вијавица*, *биљежити*, *видио*, *диоба* – уп. ек.: *вѣјавица*, *бѣлежити*, *видео*, *деоба*) и [e] (*брѣгови*, *грѣшинїк*, *врѣднији* – *брїјег*, *грїјех*, *вријѣдан*).

У Републици Србији говори се првенствено екавски, а изван ње – у Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори – Срби говоре ијекавски, као и Хрвати, Бошњаци, и Црногорци.

Сугласници

Сугласнички систем српског књижевног језика има 25 сугласничких фонема – 8 сонаната и 17 опструената.

Сонанти су: /m, n, њ, l, l̥, r, v, j/.

Опструенти су: /b, p, d, t, g, k, f, z, s, ž, š, x, c, ẓ̌, č̣, ẓ̣̌, č̣̣/.

Као и у осталим словенским језицима, и у српском се /f/ и /ž/ јављају углавном у речима страног порекла.

Сугласник /f/ усвојен је преко позајмица из различитих језика (грчког, немачког, турског, мађарског, романских језика), нпр.: *Стефан*, *фарба*, *фес*, *форинта*, *фратар*. Среће се и у понеким домаћим речима – ономотопејским (*фијукати*, *фрктати*) или дијалекатским (*фала* < *хвала*, *уфатити* < *ухватити*).

Сугласник /ž/ развијао се у домаћим речима једначењем по звучности након губљења полугласника у слабом положају: *уџбеник* < *учбеник*, *поруџбина* < *поручбина* (уп. *учити*, *поручити*). Будући да је то позициона промена, /ž/ још није имао фонемски статус, него је био само алофон фонеме /č̣̣/. Од 15. века, преузимањем многих речи из

турског језика (нпр. *цигерица*, *цезва*, *буџак*) у којима се /џ/ јавља независно од гласовног окружења, учвршћује се његов положај у фонолошком систему. Позајмице из новијег времена што имају овај сугласник у свом саставу углавном потичу из енглеског језика (*цем*, *цип*, *цинс*, *џогинг* итд.).

		БИЛАБ.	ЛАБД.	ДЕНТ.	АЛВ.	ПАЛ.	ВЕЛ.
ПЛОЗИВИ	зв.	b		d			g
	бзв.	p		t			k
ФРИКАТИВИ	зв.			z	ž		
	бзв.		f	s	š		x
АФРИКАТЕ	зв.				ž	č	
	бзв.			c	č	ć	
СОНАНТИ	наз.	m		n		ń	
	лат.				l	l̥	
	вibr.				r		
	клиз.		v			j	

Сугласнички систем српског књижевног језика

(БИЛАБ. = билабијални, ЛАБД. = лабиодентални, ДЕНТ. = дентални, АЛВ. = алвелоарни, ПАЛ. = палатални, ВЕЛ. = веларни, зв. = звучни, бзв. = беззвучни, наз. = назални, лат. = латерални, vibr. = вибранти, клиз. = клизни)

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У српском језику, као и у осталим словенским језицима, с делимичним изузетком украјинског, у опструентској групи унутар речи настаје регресивна асимилација по звучности – беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

сват – свадба, топ – тобџија, душа – задужбина, врач – враџбина;

и обрнуто – звучни опструенти пред беззвучним постају беззвучни:

сладак – слатка, врабац – враџца, бег – бекство, држати – дршка.

Регресивна асимилација опструената по звучности настаје и на граници двеју речи које чине једну акценатску целину:

с братом [zbratom], *већ га видим* [vežga vidim], *код куће* [kotkuće],
зуб се клима [zupse klima].

На апсолутном крају речи звучни опструенти остају звучни, што је особина која српски (и остале стандардне идиоме некадашњег заједничког српскохрватског језичког подручја) у словенском свету повезује још једино с украјинским.

Сугласник /v/ у српском језику не учествује у једначењу по звучности те се стога функционално убраја у сонанте.

СЛОВЕНАЧКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Словеначки алфабет обухвата 25 словних знакова:

Aa Bb Cc Čč Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp Rr Ss
Šš Tt Uu Vv Zz Žž

Приликом навођења примера којима се илуструју гласовне вредности појединих слова или словних комбинација словеначке латинице служићемо се следећим системом дијакритичких (акценатских) знакова:

ˊ – (ostrívec): означава дужину наглашеног слога и затворен квалитет самогласника *e*, *o*;

ˆ – (stréšica): означава дужину наглашеног слога и отворен квалитет самогласника *e*, *o*;

ˋ – (kratívec): означава краткоћу наглашеног слога и отворен квалитет самогласника *e*, *o*.

Ови знаци не користе се у свакодневној употреби писаног језика, него углавном само у лингвистичким публикацијама (речницима, граматикама, приручницима за учење језика и сл.).

Слова за самогласнике

e – означава три различита самогласника: *затворено e* [ɛ], *отворено e* [e] и *полугласник* [ɐ]. Словеначко затворено *e* затвореније је од српског самогласника [e]. По изговору је негде између српског [e] и [i]:

léto ‘година’, *védno* ‘увек’, *délo* ‘рад, посао’, *imé* ‘име’.

Словеначко отворено *e* отвореније је од српског [e]. По отворености је, значи, између српског [e] и [a]:

žéna ‘жена супруга’, *jézik* ‘језик’, *obéd* ‘ручак’, *kmèt* ‘сељак’, *enák* ‘једнак’, *edíni* ‘једини’.

Полугласник одаје акустички утисак мутног, неодређеног самогласника. Приликом његове артикулације средина језика је благо уздигнута а

усне мало размакнуте. Најчешће се среће у оним позицијама у којима српски језик има непостојано *a*:

pès [pès] ‘пас’, *lòvec* [lòvɛs] ‘ловац’, *Slovénec* [slovénɛs] ‘Словенац’, *péseck* [pésɛk] ‘песак’, *dóber* [dóbɛr] ‘добар’.

o – означава *затворено o* [o] и *отворено o* [ɔ].

Словеначко *затворено o* затвореније је од српског [o]. У вокалском троуглу би му одговарала позиција између српског [o] и [u]:

rótnik ‘путник’, *tóča* ‘град’, *takó* ‘тако’, *lahkó* ‘лако’.

Словеначко *отворено o* отвореније је од српског [o]. У вокалском троуглу би му одговарала позиција између српског [o] и [a]:

ròka ‘рука’, *dóbro* ‘добро’, *uvòd* ‘увод’, *stròp* ‘плафон’, *obísk* ‘посета’, *kosilo* ‘ручак’.

Слова за сугласнике

l – испред самогласника означава латерални сонант [l]:

líkati ‘пеглати’, *lenáriti* ‘ленчарити’, *mláka* ‘бара’, *lúska* ‘љуска’.

На крају речи или испред сугласника означава билабијални глас [ɮ]:

bél [béɮ] ‘бео’, *hódil* [hódiɮ] ‘ходао’, *žál* [žáɮ] ‘нажалост’, *bolník* [boɮník] ‘болесник’, *molčáti* [moɮčáti] ‘ћутати’, *poróldne* [poróɮdne] ‘поподне’.

На крају речи иза *г* факултативно се јавља и изговор [u]:

umíl [uməru] ‘умро’, *požíl* [požəru] ‘прогутао’, *díl* [dəru] ‘депао’.

Правило о читању графеме *l* као [ɮ] има неких одступања, од којих су најважнија:

у генитиву множине именица на *-la*, *-lo*:

šóla ‘школа’ – ген. мн. *šól* [šól], *darílo* ‘поклон’ – ген. мн. *daríl* [daríl];

у речима изведеним од именица на *-la*, *-lo*:

šólski [šólski] ‘школски’, *darílce* [darílce] ‘поклончић’;

испред наставка *-mi* у инструменталу множине:

vòl [vòɮ] ‘во’ – инстр. мн. *volmí* [volmí], *živál* [živáɮ] ‘животиња’ – инстр. мн. *živálmi* [živálmi];

у „књишким“ речима, позајмљеницама и именима:

prèstol [prèstol], *glágol* [glágol], *kultúra* [kultúra], *pálma* [pálma], *Pável* [pável], *Ólga* [ólga].

r – испред самогласника или на крају слога иза самогласника означава сонант [r]:

riba, rádio, rumèn ‘жут’, *dár, mordà* ‘можда’, *Márko*.

На почетку речи испред сугласника или у средини речи између двају сугласника означава гласовну секвенцу [ər]:

ít [ət], *rdèc* [ərdèč] ‘црвен’, *stít* [stət] ‘скрхан’, *trgati* [tərgati] ‘кидати, тргати’.

У секвенци [ər] полугласник се посебно означава једино ако она стоји на крају речи:

véter [vétər] ‘ветар’, *méter* [métər] ‘метар’, *Péter* [pétər].

v – испред самогласника означава лабиодентално [v]:

vidim, vòda, svéča ‘свећа’, *zvèzek* [zvèzək] ‘свеска’.

Иза самогласника на крају речи и испред сугласника означава билабијално [ʋ]:

živ [žíʋ], *práv* [pràʋ] ‘правилно’, *délavski* [délaʋski] ‘раднички’, *kóvček* [kóʋčək] ‘кофер’.

У неким позицијама се, поред [ʋ], факултативно јавља и изговор [u]:

vstopíti [ʋstopíti] / [ustopíti] ‘ући’, *odvzèti* [odʋzèti] / [oduzèti] ‘одузети’.

lj – испред самогласника означава гласовну секвенцу [l]+[j] ([lj]):

pólje [pólje], *žélja* [žélja], *nasélje* [nasélje], *Ljubljána* [ljubljàna].

На крају речи и испред сугласника норма словеначког књижевног језика допушта два изговора – неутрално [l] или благо палатализовано [lʲ] (није палатално као српско [lʲ]):

králj [král] / [králʲ], *prijátelj* [prijátel] / [prijátelʲ], *prijáteljski* [prijátelski] / [prijátelʲski], *póljski* [pólski] / [pólʲski].

nj – испред самогласника означава гласовну секвенцу [n]+[j] ([nj]):

njén [njén], *znánje* [znánje], *blíznji* [blíznji] ‘блиски’, *kônji* [kônji].

На крају речи и испред сугласника означава неутрално [n] или благо палатализовано [nʲ] (није палатално као српско [ń]):

kònj [kòn] / [kònʲ], *Kránj* [krán] / [kránʲ], *kónjski* [kónski] / [kónʲski], *kránjski* [kránski] / [kránʲski].

Напомене о словеначкој графици

У Словенији се од средине 16. века, од времена реформације и протестантских писаца с Приможем Трубаром на челу, па све до средине 19. века употребљавало латиничко писмо познато под именом бохоричица, по Адаму Бохоричу који му је крајем 16. века дао коначан

облик. Средином 19. века бохоричица је замењена гајицом – Гајевом латиницом, недуго пошто се ова почела употребљавати у Хрватској. Словеначка латиница се од латинице некадашњег српскохрватског језичког подручја разликује по томе што нема слова *ć* и *đ* (јер у словеначком нема гласова који се код нас овим словима означавају), што су у њој *lj* и *nj* комбинације засебних слова, а не диграми (јер често и означавају по два засебна гласа) и што *dž*, мада практично диграм, са истом гласовном вредношћу као код нас, нема статус посебног слова.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

У словеначком књижевном језику равноправне су две варијанте наглашавања – једна која познаје тонске дистинкције у наглашеним слоговима (силазна интонација : узлазна интонација), како се говори у Љубљани и средишњим словеначким дијалектима, и друга која тих дистинкција нема, него има динамичко наглашавање, како се говори нпр. у Марибору. Акцент је у обема варијантама слободан (уп.: *sámes* ‘самац’ – *samôta* ‘самоћа’ – *samostán* ‘манастир’) и покретан (*sín* – ном. мн. *sinôvi*, *jêzik* – ген. јд. *jezika*).

Приликом навођења словеначких примера данас се обично користи систем дијакритичких (акцентских) знакова који не узима у обзир тонске дистинкције, што и ми овде чинимо. (О овим знацима било је већ речи пре разматрања гласовних вредности слова словеначке латинице.)

Уколико се узимају у обзир тонске дистинкције, тада се за означавање акцената користи исти систем знакова као и у српском језику, с тим што се у словеначком књижевном језику кратки узлазни акценат може срести једино на полугласнику у нефиналном слогу, нпр.: *mègla* [mègla] ‘магла’, *tèmen* [tèmən] ‘таман’.

САМОГЛАСНИЦИ

Фонолошки систем словеначког књижевног језика поседује осам самогласничких фонема: /a, ε, ɛ, i, ə, ɔ, ɒ, u/.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /i, ɛ, ε/, *самогласници средњег реда* /ə, a/ и *самогласници задњег реда* /u, ɒ, ɔ/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се високи самогласници /i, u/, средњи самогласници /ɛ, ε, ə, o, ɔ/ и ниски самогласник /a/.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	i		u
СРЕДЊИ	ɛ ε	ə	o ɔ
НИСКИ		a	

Самогласнички систем словеначког књижевног језика

У систему словеначких самогласника постоје извесна ограничења везана за њихова прозодијска својства:

- затворено *e* и затворено *o* увек су дуги;
- полугласник *j* је увек кратак;
- дуги самогласници увек су наглашени и могу се појавити у било којем слогу речи (првом – средишњем – последњем):
němščina ‘немачки (језик)’ – *besěda* ‘реч’ – *plemenit* ‘племенит’;
- кратки самогласници могу бити наглашени или ненаглашени; ако су наглашени, по правилу се појављују у последњем или једином слогу:

otròk ‘дете’, *naglàs* ‘нагласак, акценат’, *nìt* ‘конац, нит’, *krùh* ‘хлеб’.

Одступања од овога срећу се у речима са два акцената где је први акценат кратак:

pòdporóčnik ‘потпоручник’, *pòlizdélek* ‘полупроизвод’, *nèver-jétno* ‘невероватно’, *nèmogóče* ‘немогуће’,

затим у речима са акцентованим полугласником у нефиналном слогу:
vèndar [vèndar] ‘али, ипак’, *tèma* [tèma] ‘тама’, *stèber* [stèbər] ‘стуб’,

и у још понеком примеру:

àtprak ‘али, него’, *tjàle* ‘онамо’, *tàmkaj* ‘тамо, онде’.

enáčba [enáčba] ‘једначина’), а и у страним речима често је замењиван сугласником /ž/ (*žep* ‘џеп’, *pižáma* ‘пиџама’).

Глас [ɥ] нема фонемски статус, већ је позициона варијанта, алофон лабиоденталног /v/ и латерала /l/ на крају речи или испред сугласника:

cév [céɥ], *cévka* [céɥka] – *ceví* [ceví];

bél [béɥ], *bélkast* [béɥkast] – *bélití* [bélití].

(Будући да нема фонемски статус, [ɥ] је у табели у којој је приказан словеначки сугласнички систем дат у загради.)

		БИЛАБ.	ЛАБД.	ДЕНТ.	АЛВ.	ПАЛ.	ВЕЛ.
ПЛОЗИВИ	зв.	b		d			g
	бзв.	p		t			k
ФРИКАТИВИ	зв.			z	ž		
	бзв.		f	s	š		x
АФРИКАТЕ	зв.				ž		
	бзв.			c	č		
СОНАНТИ	наз.	m		n			
	лат.				l		
	вibr.				r		
	клиз.	(ɥ)	v			j	

Сугласнички систем словеначког књижевног језика

(БИЛАБ. = билабијални, ЛАБД. = лабиодентални, ДЕНТ. = дентални, АЛВ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, ВЕЛ. = веларни, зв. = звучни, бзв. = беззвучни, наз. = назални, лат. = латерални, vibr. = вибранти, клиз. = клизни)

Палатализовани [lʲ] и [nʲ] само су факултативне изговорне варијанте фонема /l/ и /n/, граfiјски представљених словним комбинацијама *lj* и *nj* на крају речи или испред сугласника, које алтернирају с гласовним секвенцама [lj], [nj] у позицији испред самогласника:

pólj [pól] / [pólʲ], *póljski* [pólski] / [pólʲski] – *pólje* [pólje];

kónj [kón] / [kónʲ], *kónjski* [kónski] / [kónʲski] – *kónja* [kónja].

Тако словеначки међу свим словенским језицима има убедљиво најмањи инвентар меких (палаталних и палатализованих) сугласнич-

ких фонема. У њему се, наиме, појављује само једна мека фонема – /j/. Словеначки инвентар сугласничких фонема од српског се разликује управо по томе што нема палаталне сонанте /ʎ/, /ǰ/ и палаталне африкате /ʒ/, /ǰ/.

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У словеначком језику звучни опструенти на крају речи постају беззвучни пре паузе или друге речи која почиње самогласником, сонантом или беззвучним опструентом:

mlád [mlát], *mlád ôče* [mlát ôče] ‘млад отац’, *mlád mornár* [mlát mornár], *mlád fànt* [mlát fànt] ‘млад момак’.

Звучни су опструенти на крају речи могући једино испред друге речи која почиње звучним опструентом:

mlád bràt [mlád brát], *mlád zdravník* [mlád zdraǔník] ‘млад лекар’.

Унутар речи звучни опструенти пред беззвучним постају беззвучни, и обрнуто – беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

rédko [rétko], *zvézki* [zvéski] – *svátba* [svádba], *glásba* [glázba].

Предлози се у говорном низу понашају као део речи пред којом стоје, зато се њихови финални звучни опструенти обезвучавају само испред беззвучног сугласника којим почиње други део предлошке везе:

od očéta [od očéta], *od mornárja* [od mornárja], *od bráta* [od bráta] – *od fánta* [ot fánta].

У словеначком се /v/ на крају речи или пред беззвучним сугласником не обезвучава, нити изазива озвучавање беззвучног сугласника испред себе. Стога се функционално убраја у сонанте, исто као у српском, украјинском и белоруском.

Словеначки се правопис заснива на морфонолошком принципу тако да се једначење сугласника по звучности у начелу не исказује. Од тога се одступа у писању предлога *z/s* (*s* се пише само испред речи које почињу беззвучним сугласницима, у осталим случајевима пише се *z*):

s psòm, s špórtom, s cesárjem – *z očétom, z ládjo, z menój, z brátom, z džípom*.

Једначење по звучности исказује се и у писању инфинитива глагола чији се коренски сугласник *z* обезвучава пред инфинитивним наставком *-ti*:

grízem – *grísti, lézem* – *lésti, mólzem* – *mólsti*.

БУГАРСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Бугарски алфабет има 30 словних знакова:

Аа Бб Вв Гг Дд Ее Жж Зз Ии Њњ Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс
Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъъ Ьь Юю Яя

За означавање неких бугарских гласова користе се и диграми:
Дж/дж, Дз/дз.

Меки знак (ь), као у источнословенским алфабетима, нема гласовну вредност, већ означава мекоћу претходног сугласника – у бугарском само у позицији испред *о*:

гьон [g'ón] 'ђон', *актьор* [akt'ór] 'глумац', *шофьор* [šof'ór] 'шофер'.

Слова за самогласнике

ъ – означава полугласник [ə], глас напрегнуте артикулације реда *a* који акустички одаје утисак мутног, неодређеног самогласника:

сън [sən] 'сан', *обръч* [óbrəč] 'обруч', *ръка* [rəká] 'рука', *гьсók* [gəsók] 'гусан'.

(У фонетским описима бугарског језика за означавање овог гласа традиционално се користи ознака [ǎ]. Ми ћемо га означавати ознаком [ə].)

а – у највећем броју случајева означава самогласник [a], али у два морфолошким категоријама означава [ə], и то:

у објекатској форми одређеног члана за мушки род (-а):

градá [gradá] 'град', *двóра* [dvóɾə] 'двориште', *живóта* [živótə] 'живот';

у презентским наставцима 1. л. јд. и 3. л. мн. глагола са основом на *-e* или *-и*:

пекá [peká] 'печем', *пекáт* [pekát] 'пеку', *лежá* [ležá] 'лежим', *лежáт* [ležát] 'леже'.

ю – иза сугласника означава [’u] (самогласник [u] испред којег је сугласник умекшан):

љот [l’ut] ‘љут’, *гюм* [g’um] ‘канта’, *бюрék* [b’urék] ‘бурек’.

На почетку речи и иза самогласника означава гласовну секвенцу [ju]:

јозда [juzdá] ‘узда’, *јоруш* [juruš] ‘јуриш’, *пријот* [prijút] ‘уточиште’.

я – иза сугласника означава [’a] (самогласник [a] испред којег је сугласник умекшан):

бял [b’al] ‘бео’, *бáня* [bán’a] ‘бања, купатило’, *мляко* [ml’áko] ‘млеко’.

На почетку речи и иза самогласника означава гласовну секвенцу [ja]:

јама [jáma] ‘јама’, *јадене* [jádene] ‘јело’, *стáя* [stája] ‘соба’, *сџдиá* [sədijá] ‘судија’.

У формама одређеног члана за мушки род (-*ят*, -*я*) и у презентским наставцима 1. л. јд. и 3. л. мн. глагола са основом на -*е* или -*и* означава [’ə] или [jə]:

деня́т [den’ət] ‘дан’, *сла́вѣя* [slávejə], ‘славуј’, *ни́я* [píjə] ‘пијем’, *ни́ят* [píjət] ‘пију’, *но́ся* [nós’ə] ‘носим’, *но́сят* [nós’ət] ‘носе’.

Слова за сугласнике

й – означава [j]:

герóй [gerój] ‘херој’, *йерéй* [jeréj] ‘јереј’, *йот* [jot] ‘јота’, *ма́йка* [májka] ‘мајка’.

щ – означава сугласничку групу [št]:

нощ [nošt] ‘ноћ’, *свещ* [svešt] ‘свећа’, *щу́ка* [štúka] ‘штука’, *кџа́ща* [kážta] ‘кућа’.

дж – означава алвеоларну звучну африкату [ž]:

джам [žam] ‘стакло, прозор’, *дждо́джен* [žóžen] ‘нана’, *дждуджé* [žužé] ‘патуљак’.

дз – означава денталну звучну африкату [z]:

дзифт [zift] ‘асфалт’, *дзџ́нкам* [zənkam] ‘звџкати’, *дзвџ́ска* [zvíska] ‘млада овца’.

Напомене о бугарској графичкој

Током скоро целог 19. века у Бугарској су се напоредо са спо-рењима о форми новог књижевног језика одвијале и дискусије о слов-

ном саставу његовог алфабета и ортографским питањима. На једној страни били су поборници црквенословенске традиције, а на другој модернисти који су се залагали за графију и ортографију прилагођену гласовном систему живог бугарског језика. Прве књиге штампане грађанском ћирилицом појављују се у Бугарској тек средином 19. века. Црквена ћирилица од тада постепено излази из употребе, али се неке њене црте и даље задржавају, тако да први официјелни бугарски правопис, усвојен 1899. године, и даље прописује писање јерова на крају речи (*волъ, конь*), писање слова јат (Ѣ) на етимолошком месту (*вѣра, вѣрен* – данас, у складу са изговором: *вѣра, верен*), а за означавање гласа [э], писање слова ѣ или ж према етимолошком начелу (*сѣнь, кѣща* – данас: *сѣн, кѣща*). Слова Ѣ и ж, као и писање јерова на крају речи уклоњени су тек правописном реформом из 1945. године када бугарска графија добија свој данашњи облик.

У бугарској ћирилици, у поређењу с руском, по чијем је узору начињена, нема слова ы и э јер за њима и нема потребе због другачијег гласовног система бугарског језика у односу на руски. Разлика је и у гласовној вредности слова щ и у томе што слово ѣ у бугарској ћирилици означава посебан самогласник, а у руској је без гласовне вредности.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Бугарски језик има исти тип акцента као и источнословенски језици. Акценат је експираторан, слободан (*женá* ‘жена’, *женíца* (дем.) ‘женица’, *жéнен* ‘ожењен’) и покретан (*четá* ‘читам’ – *чéтох* ‘читах’, *глас* ‘глас’ – *гласовé* ‘гласови’). Место акцента може имати разликовну улогу у значењу речи, уп.:

вълна ‘вуна’ – *вълна́* ‘талас’, *пáри* ‘жари’ – *пáри* ‘паре, новац’,
хóра ‘људи’ – *хорá* ‘кола’ (мн. од *хорó* ‘коло’), *я́ка* ‘јака, снажна’
 – *яка́* ‘крагна’, *чéта* ‘чета’ – *четá* ‘читам’.

Наглашени самогласници изговарају се јаче од ненаглашених и нешто дуже, но као у источнословенским језицима, квантитативне разлике нису фонолошки релевантне.

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем бугарског књижевног језика има шест самогласничких фонема: /a, e, i, ə, o, u/.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /i, e/, *самогласници средњег реда* /ə, a/ и *самогласници задњег реда* /u, o/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се *високи самогласници* /i, u/, *средњи самогласници* /e, ə, o/ и *ниски самогласник* /a/.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	i		u
СРЕДЊИ	e	ə	o
НИСКИ		a	

Самогласнички систем бугарског књижевног језика

Поред тога што се ненаглашени самогласници изговарају слабије и краће од наглашених, изложени су и квалитативној редукцији, па се артикулационо и акустички међусобно приближавају ненаглашени /a/ и /ə/, /o/ и /u/, /e/ и /i/, не изједначавајући се у потпуности (или барем не према изговорној норми бугарског књижевног језика). Ово приближавање изговора највише је изражено код ненаглашених /a, ə/, нешто мање код /o, u/ и скоро занемарљиво код /e, i/.

СУГЛАСНИЦИ

У погледу инвентара бугарских сугласничких фонема има доста неслагања. Традиционални или „канонски“ приказ сугласничког система бугарског књижевног језика наводи 39 фонема – 9 сонаната и 30 опструената.

Сонанти су: /m, m', n, n', l, l', r, r', j/.

Опструенти су: /b, b', p, p', d, d', t, t', g, g', k, k', v, v', f, f', z, z', s, s', ž, š, x, x', ʒ, ʒ', c, c', č, č/.

СЛОВЕНСКА ПИСМА И ГЛАСОВИ

		БИЛАБИЈАЛ.		ЛАБИОДЕНТ.		ДЕНТАЛНИ		АЛВЕОЛ.		ПАЛ.	ВЕЛАРНИ	
		нпал.	пал.	нпал.	пал.	нпал.	пал.	нпал.	пал.		нпал.	пал.
ПЛОЗИВИ	зв.	b	b'			d	d'				g	g'
	бзв.	p	p'			t	t'				k	k'
ФРИКАТИВИ	зв.			v	v'	z	z'	ž				
	бзв.			f	f'	s	s'	š			x	(x')
АФРИКАТЕ	зв.					(z)	(z')	ž				
	бзв.					c	c'	č				
СОНАНТИ	наз.	m	m'			n	n'					
	лат.					l	l'					
	вибр.							r	r'			
	клиз.									j		

Сугласнички систем бугарског књижевног језика

(БИЛАБИЈАЛ. = билабијални, ЛАБИОДЕНТ. = лабиодентални, АЛВЕОЛ. = алвеоларни, ПАЛ. = палатални, НПАЛ. = непалатализовани, ПАЛ. = палатализовани, ЗВ. = звучни, БЗВ. = беззвучни, НАЗ. = назални, ЛАТ. = латерални, ВИБР. = вибранти, КЛИЗ. = клизни)

Према овом приказу, бугарски је, после руског, словенски језик са највећим бројем меких (палаталних и палатализованих) сугласничких фонема.

Насупрот томе, неки фонолози заузимају гледиште да се бугарски палатализовани сугласници (за разлику од нпр. руских) могу посматрати као бифонематски спојеви непалатизованих сугласника са /j/, а уз њих и африкате /з, ž/ као бифонематски спојеви пловива и фрикатива. Тиме би се знатно умањио сугласнички фонемски инвентар бугарског књижевног језика.

Ако оставимо по страни ово гледиште, највише спорења има око фонемског статуса сугласника /x'/, /з/ и /з'/ (Зато су у табели у којој је приказан бугарски сугласнички систем дати у заградама.)

Сугласници /x'/ и /з'/ јављају се само у страним властитим именицама, као нпр. *Хјум* [x'um] (од енглеског *Hume*) или *Јдзя* [jaz'a], *Дзяди* [z'adi] (од пољског *Jadzia, Dziady*).

Сугласник /з/, сем у страним властитим именицама, јавља се још само у малом броју речи у којима се у разговорном језику обично за-

мењује сугласником /z/, што је противно изговорној норми књижевног језика (уз изузетак неких дублета, као нпр. *дзифт* / *зифт* ‘асфалт’).

Палатализовани сугласници могу се у бугарском језику налазити само испред непредњих самогласника и у тој позицији улазе у фонолошке опозиције с непалатализованим, уп. нпр.:

бал ‘бал’ – *бял* ‘бео’, *гол* ‘го, наг’ – *гьол* ‘бара’, *лук* ‘лук’ – *люк* ‘отвор’, *ку̀пџт* [kúpət] (чланована форма од *куп*) ‘гомила’ – *ку̀пџат* [kúp’ət] (глагол у 3. л. мн. презента) ‘купе’.

На крају речи и испред самогласника предњег реда или сугласника сви су сугласници непалатализовани.

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У бугарском језику звучни опструенти постају беззвучни на апсолутном крају речи, као и на крају ортотоничне речи којој следи друга ортотонична реч што почиње самогласником или сонантом:

ко̀раб [kórap] ‘брод’, *по̀двиг* [pódvik] ‘подвиг’, *мо̀лив* [mólif] ‘оловка’, *ва̀леж* [valéš] ‘падавина’, *стро̀г учѝтел* [strók učitel] ‘строг учитељ’, *мла̀д ма̀јстор* [mlát májstor] ‘млад мајстор’.

Пошто предлог чини једну акценатску целину с речју уз коју стоји, његов се завршни сугласник испред самогласника и сонаната не обезвучава:

след о̀бед [sledóbet] ‘после подне’, *през река̀та* [prezrekáta] ‘преко реке’.

У опструентској групи унутар речи, као и на граници двеју речи (било да су обе ортотоничне или да чине једну акценатску целину) беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

ло̀ви́тба [lovídba] ‘лов’, *сго̀вор* [zgóvor] ‘слога’, *полѝчба* [polížba] ‘знамење’, *висо̀к дом* [visók dom] ‘висока зграда’, *от ба̀ба* [odbába] ‘од бабе’;

и обрнуто – звучни опструенти пред беззвучним постају беззвучни:

глѐдка [glétka] ‘изглед’, *лџџкѝня* [ləžkín’a] ‘лажљивица’, *покрив̀ка* [pokrífka] ‘прекривач’, *дџлџ нџт* [džlžk rýt] ‘дуг пут’, *без то̀ва* [bestová] ‘без тога’.

Звучни фрикатив /v/ обезвучава се пред беззвучним опструентом, али не изазива озвучавање беззвучног опструента који му претходи:

попра̀вка [porpáfka] ‘поправка’, *вто̀рник* [ftórnik] ‘уторак’ – *светѝло* [svetílo] ‘светилка’, *цвџт* [cv’at] ‘боја’.

МАКЕДОНСКИ ЈЕЗИК

1. АЛФАБЕТ, ОРТОГРАФИЈА, ИЗГОВОР

Македонска ћирилица има 31 словни знак:

Аа Бб Вв Гг Дд Ѓѓ Ее Жж Зз Ss Ии Јј Кк Лл Љљ Мм Нн Њњ
Оо Пп Рр Сс Тт Ќќ Уу Фф Хх Цц Чч Џџ Шш

Од српске ћирилице македонска се разликује само у 3 словна знака за сугласнике:

ѓ – означава постпалатални звучни пловив с благом фрикацијом [ǰ] при чијој се артикулацији, у односу на артикулацију српског [ǰ], језик више помера ка унутрашњости говорног резонатора:

меѓа [meǰa] ‘међа’, *преѓе* [preǰe] ‘пре’, *туѓина* [tuǰina] ‘туђина’,
ѓон [ǰon] ‘ђон’.

ќ – означава постпалатални беззвучни пловив с благом фрикацијом [k̟]. Као и [ǰ] у односу на српско [ǰ], тако се и [k̟] у односу на српско [ć] одликује већим померањем језика ка унутрашњости говорног резонатора:

вреќа [vreka] ‘врећа’, *гаќи* [gaki] ‘гаће’, *ноќ* [nok] ‘ноћ’, *ноќнина* [noknina] ‘мрак’.

s – означава денталну звучну африкату [ʃ]:

сидар [zidar] ‘зидар’, *свон* [zvon] ‘звоњава’, *просирно* [prozirno] ‘прозирно’.

Уз то, гласовне вредности двају слова донекле се разликују од гласовних вредности које имају код нас:

л – у свим позицијама, осим испред *и*, *е*, *ј*, означава тврдо [l̥], мада не тако изразито тврдо као руско [l̥] – по изговору је између српског [l] и руског [l̥]:

лага [ʎaga] ‘лаж’, *клун* [kʎun] ‘кљун’, *волк* [voʎk] ‘вук’, *бел* [beʎ] ‘бео’.

Испред *и*, *е*, *ј* означава благо палатализовано [lʲ], по изговору између српског [l] и [lʲ]:

лис [lʲis] ‘рић’, *поле* [polʲe] ‘поље’, *зелје* [zelʲje] ‘спанаћ’.

љ – такође означава благо палатализовано [lʲ], тамо где се оно не означава словом л:

љубезен [lʲubezen] ‘љубазан’, пљачка [plʲačka] ‘пљачка’, биљбиљ [bilʲbilʲ] ‘славуј’.

Глас [lʲ], дакле, означава се словом л у позицији испред и, е, ј, док се у осталим позицијама пише љ, уп. нпр.: биљбиљ [bilʲbilʲ] ‘славуј’ – биљбили [bilʲbilʲi] ‘славуји’.

Напомене о македонској графици

Македонска графика кодификована је 1945. године, након официјелног признавања засебне македонске нације и засебног македонског језика у оквирима тадашње Југославије. Конципирана је по узору на српско ћирилично писмо и у основи следи вуковски фонолошки принцип. Било је и предлога да се за писмо македонског књижевног језика усвоји ћирилица руског, одн. бугарског типа, што на крају није прихваћено.

Из српске ћирилице македонска је преузела слова љ, њ, и, ј, а уместо слова ђ, њ, има ѓ, ќ због другачијих артикулацијско-акустичких својстава македонских и српских сугласника који се овим словима означавају. (На другој страни, опет, због међусобне сличности тих сугласника, слова ѓ, ќ у македонском алфабетском редоследу заузимају исту позицију као ђ, њ у српском, а не позицију иза слова која имају у основи, тј. иза слова з, к.) Иначе је слова ѓ, ќ први увео Крсте Мисирков у својој књизи *За македонските работи* (О македонским стварима), објављеној 1903. године, у којој између осталог даје и нацрт македонског алфабета. Слово s није преузето из латинице, него из старословенске ћирилице. Оно се дуго употребљавало и у руској писмености, све до увођења грађанске ћирилице, као и у румунској премене ћириличног писма латиничким средином 19. века.

2. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

АКЦЕНАТ

Македонски акценат је експираторан, везан за трећи слог од краја у тросложним и речима с више од три слога, а за други слог од краја у двосложним речима: *та́тко* ‘отац’ – *та́тковци* ‘очеви’ – *та́тковците*

(чланована форма од *тáтковци*) – *татковíната* ‘отацбина’ (чланована форма од *таткóвина*). Неке стране (интернационалне) речи прилагођавају се македонској акценатској шеми (*íнстинкт*, *прóфесор*, *индíскретен*), док друге чувају свој изворни акценат (*аташé*, *литерату́ра*, *интернацио́нален*). Одступања од тросложне акценатске шеме срећу се и у домаћим изразима. У глаголском прилогу садашњем акценат пада на други слог од краја: *гледа́јки* ‘гледајући’, *носе́јки* ‘носећи’, *смее́јки се* ‘смејући се’. Ту је заправо дошло до скраћивања лексичке јединице за један слог (*гле-да́ј-ки* < *гле-да́-е-ки*), тако да је данашњи, с краја речи други слог у ствари некадашњи трећи с краја. Исто се дешавало и у прилозима *годинáва* (< *годинá-ова*) ‘ове године’, *зимáва* (< *зимá-ова*) ‘ове зиме’, *летóво* (< *летó-ово*) ‘овог лета’, а такође и у неким речима турског порекла, нпр. *апсáна* < *апсахана* ‘затвор’ (тур. *hapishane*), *саба́јле* < *сабаиле* ‘јутро’ (тур. *sabah ile* ‘ујутро’). Због оваквих одступања, акценат у неким случајевима може имати дистинктивну улогу, уп.:

кравáта ‘кравата’ – *кравáта* (чланована именица *кравá*) ‘крáva’,
летóво (прилог) ‘овог лета’ – *лétово* (чланована именица *лétо*)
‘(ово) лето’.

Акценат се редовно преноси са једносложног и двосложног глагола на речцу *не* или упитну заменицу (*нé знам*, *нé рече*, *штó рече*), а такође и са личне заменице на предлог који с њом чини једну акценатску целину (*сó мене*, *óд тебе*, *околу́ тебе*).

САМОГЛАСНИЦИ

Самогласнички систем македонског књижевног језика има 5 самогласника: /а, е, í, о, u/, који немају фонолошких квантитетских разлика.

У односу на положај језика према тврдом непцу разликују се *самогласници предњег реда* /í, е/, *самогласник средњег реда* /а/ и *самогласници задњег реда* /u, о/.

У односу на степен подигнутости језика према непцу разликују се *високи самогласници* /í, u/, *средњи самогласници* /е, о/ и *ниски самогласник* /а/.

У македонским дијалектима доста је раширена редукција ненаглашених самогласника. Према изговорној норми књижевног језика они се не редукују, мада се изговарају нешто краће и непрецизније од наглашених.

	ПРЕДЊИ	СРЕДЊИ	ЗАДЊИ
ВИСОКИ	і		и
СРЕДЊИ		е	о
НИСКИ		а	

Самогласнички систем македонског књижевног језика

Сонант /г/ преузима слоготворну функцију у позицији између сугласника (*крв*, *дрво*, *срце*), као и на почетку речи пред сугласником или пред сугласником којем претходи префикс што се завршава на самогласник. У ове последње две позиције слоговно /г/ граfiјски се означава писањем апострофа испред *p*: *'рж* 'раж', *'рѓа* 'рђа', *'рбет* 'кичма', *за 'рѓан* 'зарђан', *про 'ртување* 'проклијавање'.

СУГЛАСНИЦИ

Сугласнички систем македонског књижевног језика има 26 сугласничких фонема – 7 сонаната и 19 опструената.

Сонанти су: /m, n, њ, љ, л', г, j/.

Опструенти су: /b, p, d, t, ѓ, к', g, k, v, f, z, s, џ, ш, x, 3, c, џ, ч/.

Сугласник /з/ јавља се у ограниченом броју лексема, од којих изразито преовлађују оне са /з/ у позицији испред самогласника (*сид* 'зид', *семне* 'зепсти', *сури* 'зурити'). У сугласничкој групи може стајати само испред /v/ и /г/ (*свер* 'звер', *свечи* 'звечати', *срцала* 'наочари', *наспе* 'завирити, погледати').

Сугласник /х/ заступљен је углавном у страним речима (*хигиена*, *хемија*, *хотел*) и једном броју речи словенског порекла које су књишког карактера (*поход*, *дух*, *воздух*), док се у домаћим речима најчешће губио (*леб* 'хлеб', *снаа* 'снаха', *стреа* 'стреха') или је бивао супституисан сугласником /v/ (*орев* 'орех', *страв* 'страх', *врв* 'врх'). Група /hв/, на почетку речи или иза префикса, дала је /f/ (*фали* 'хвалити', *фати* 'ухватити', *пофалба* 'похвала', *зафаќа* 'захватати').

Сугласници /ѓ, к'/ показују велике регионалне и индивидуалне варијације у начину и месту артикулације. Њихова је артикулација у

говору многих Македонаца померена више унапред и креће се у распону од палатализованих денталних пловива [d', t'] до скоро потпуног изједначавања с палаталним африкатама [ʒ, č], а код неких је померена више уназад па се они реализују као палатализовани веларни пловиви [g', k']. Према изговорној норми књижевног језика то су постпалатални (дорсопалатални) пловиви.

Веларни сугласници /g, k, x/ умекшавају се пред самогласницима предњег реда /e, i/, те се реализују као [g', k', x']:

гемија [g'emiја] 'ђемија', *погине* [pog'ine] 'погинути', *керван* [k'ervan] 'караван', *кисел* [k'iseł] 'кисео', *херој* [x'eroј] 'херој', *восхит* [vosh'it] 'усхићење'.

Будући да је ово позициона промена, палатализоване варијанте сугласника /g, k, x/ немају фонемски статус. Иако је то у пракси често другачије, према македонској изговорној норми [g', k'] не би требало да се изједначавају с постпалаталима /ǵ, k̄/, уп.:

куки [kuk'i] 'куке' – *куќи* [kuki] 'куће',
лаги [lag'i] 'лажи' – *лаѓи* [laǵi] 'лађе, бродови'.

		БЛАБ.	ЛАБД.	ДЕНТ.	АЛВЕОЛАРНИ		ПАЛ.	ППАЛ.	ВЕЛ.
					нпал.	пал.			
ПЛОЗИВИ	зв.	b		d				ǵ	g
	бзв.	p		t				k̄	k
ФРИКАТИВИ	зв.		v	z	ž				
	бзв.		f	s	š				x
АФРИКАТЕ	зв.			ʒ	č̣				
	бзв.			c	č				
СОНАНТИ	наз.	m		n			ń		
	лат.			ɫ		l'			
	вибр.				r				
	клиз.						j		

Сугласнички систем македонског књижевног језика

(БЛАБ. = билабијални, ЛАБД. = лабиодентални, ДЕНТ. = дентални, ПАЛ. = палатални, ППАЛ. = постпалатални, ВЕЛ. = веларни, пал. = палатализовани, нпал. =

непалатализовани, зв. = звучни, бзв. = беззвучни, наз. = назални, лат. = латерални, вибр. = вибранти, клиз. = клизни)

Алтернације звучних и беззвучних сугласника. У македонском језику звучни опструенти постају беззвучни на апсолутном крају речи:

роб [rop], *град* [grat], *брег* [brek], *мраз* [mras], *нож* [noš], *лов* [lof]. У опструентској групи унутар речи, као и на граници двеју речи, настаје регресивна асимилација по звучности – беззвучни опструенти пред звучним постају звучни:

сретне ‘срести’ – *средба* ‘сусрет’, *гостин* ‘гост’ – *гозба* ‘гозба’, *личи* ‘красити’ – *лицба* ‘лепота’, *пет години* [ped godini] ‘пет година’;

и обрнуто – звучни опструенти пред беззвучним постају беззвучни:

лебот (чланована форма од *леб*) ‘хлеб’ – *лепче* ‘хлепчић’, *сладок* ‘сладак’ – *слатка* ‘слатка’, *близок* ‘близак’ – *блиска* ‘блиска’, *жежок* ‘врео’ – *жешка* ‘врела’, *млад човек* [mlat čovek].

Звучни фрикатив /v/ обезвучава се пред беззвучним опструентом, али не изазива озвучавање беззвучног опструента који му претходи:

втор [ftor] ‘други’, *кревка* [krefka] ‘крта’, *овчи* [ofči] ‘овчији’ – *ветвар* [vetvar] ‘старинар’, *квасец* [kvases] ‘квасац’.

У многим случајевима /v/ се чак обезвучава иза беззвучног опструента, нарочито иза /s/:

свека [sfeka] ‘свећа’, *сват* [sfat], *свој* [sfoj] – али: *жетва* [žetva], *кварт* [kvart].

Ова црта, иначе у складу са изговорном нормом, губи се из говора млађих генерација.

ПАРАЛЕЛНИ ТЕКСТОВИ НА СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

I: Одломак из романа *КАКО СЕ КАЛИО ЧЕЛИК* Н. Островског (ПРЕУЗЕТО ИЗ Кондрашов, 1962)

РУСКИ

Корчагин охватиł голову руками и тяжело задумался. Перед его глазами пробежала вся его жизнь, с детства и до последних дней. Хорошо ли, плохо ли он прожил свои двадцать четыре года? Перебирая в памяти год за годом, проверял свою жизнь, как беспристрастный судья, и с глубоким удовлетворением решил, что жизнь прожита не так уж плохо. Но было немало и ошибок, сделанных по дури, по молодости, а больше всего по незнанию. Самое же главное – не проспал горячих дней, нашёл своё место в железной схватке за власть, и на багряном знамени революции есть и его несколько капель крови.

Н. Островский, *Как закалялась сталь*, часть вторая, глава восьмая.

БЕЛОРУСКИ

Карчагін абхапіў галаву рукамі і цяжка задумаўся. Перад яго вачыма прабягала ўсё яго жыццё, з маленства і да апошніх дзён. Ці добра, ці дрэнна пражыў ён свае дваццаць чатыры гады? Перабіраючы у памяці год за годам, правяраў сваё жыццё, як бесстаронні суддзя, і з глыбокім задаваленнем вырашыў, што жыццё пражыта не так ужо дрэнна. Але было нямала і памылак, зробленых па дурасці, па маладосці, а больш за ўсё па няведанню. Самае-ж галоўнае – не праспаў гарачых дзён, знайшоў сваё месца ў жалезнай схватцы за ўладу, і на барвовым сцягу рэвалюцыі ёсць і яго некалькі кропель крыві.

Н. Остроўскі, *Як гартавалася сталь*.
Народжання бурай, Минск, 1950, стр.
342.

УКРАЈИНСКИ

Корчагин охопив голову руками й тяжко замислився. Перед його очима пробігло все його життя, від дитинства й до останніх днів. Чи добре, чи погано прожив він свої двадцять чотири роки? Перебираючи в пам'яті рік за роком, перевіряв своє життя, як безсторонній суддя, і з глибоким задоволенням вирішив, що життя прожито не так уже й погано. Та було чимало й помилок, зроблених здуру, через молодість, а найбільше через необізнаність. Найголовніше ж – не проспав гарячих днів, знайшов своє місце в залізній боротьбі за владу, і на багрянному прапорі революції є кілька краплин і його крові.

Н. Островський, *Як гартувалася сталь*. Молодь, Київ, 1951, стр. 271.

ПОЉСКИ

Korczagin objął głowę rękoma i głęboko się zamyślił. Zaczął roz-pamiętywać całe swoje życie, począwszy od dzieciństwa aż po ostatnie dni. Jak przeżył te dwadzieścia cztery lata, dobrze czy źle? Przebiegając pamięcią rok po roku, badał swoje życie jak bezstronny sędzia i z głęboką satysfakcją doszedł do wniosku, że nie tak znów źle je przeżył. Lecz znalazł też немало błędów, popełnionych ze zbytku fantazji, wskutek młodego wieku, a najczęściej z braku wiedzy. Co najważniejsze, nie przespał gorących dni, znalazł dla siebie miejsce w żelaznym zmaganiu się o władzę dla proletariatu i ubarwił purpurowy sztandar rewolucji kilkoma kroplami własnej krwi.

N. Ostrowski, *Jak hartowała się stal*. Wyd. 3, Warszawa, 1951, str. 416.

ГОРЬОЛУЖИЧКОСПСКИ

Korčagin zlehny hłowu do rukow a so hľuboko zamisli. Před jeho wóčkomaj přeběhny wšo jeho žiwjenje, z džěcacych hač do poslednich dnjow. Je-li derje, je-li špatnje přežiwił swoje štyriadwaceći lět? Rozważo-waše w pomjátku lěto za lětom, pruwujo swoje žiwjenje kaž sudnik bjeze wšitkich předsudkow, a z hľubokim spokojenjom zwěsći, zo swojo žiwjenje scyla tak špatnje wužił njebě. Ale bě tež njemało zmylkow zworał, zdžěla z hľuposću, zdžěla z młodosću, najwjac wšak z njewědu. Hľowna wěc pak běše – wón njebě skomdžił horce dny wojowanja, bě namakał swoje měst-

no w železnym boju wo móc swojeje klasy, a na krejčerwjenej chorhoji rewolucije běchu tež někotre kapki jeho kreje.

Za Kondrašova preveo Jan Žur, Institut für sorbische Volksforschung / Institut za serbski ludospyt, Bautzen / Budyšin.

Доњолужичкосрпски

Dłymoko zamyslony jo se Korčagin z rukoma za głowu pśimnuł. Cełe jogo žywjenje jo pśed jogo wocoma wotběžalo, ze žěšetstwa až do slědnych dnjow. Jo ga derje abo špatnje pšežywił swoje styri a dwažasća lět? Lěto wob lěto pšeglědajucy w spomnješu jo won pšekontrolował swojo žywjenje, kaž njestronski sudnik a z dłymokeju spokojnosću jo won zwěšćił, až docěla njejo žywjenje tak špatnje pšežywił. Jo wšak teke było dosć zmolkow, kenž su se gotowali z głuposću, w młodosći, z wjetšego pak njewědy dla. Nejwažnjše pak jo, až won njejo pšespał goruce dny, ale až jo namakał swojo město w kšutem wojowanju wo moc, a na šamnocerwjenej chorgoji rewolucije su teke někotare chrapki jogo kšwě.

Za Kondrašova preveo Wilhelm Bero, Institut für sorbische Volksforschung / Institut za serbski ludospyt, Bautzen / Budyšin.

Чешки

Korčagin složil hlavu do dlaní a hluboce se zamysлил. Před očima mu plynul celý život, od dětství až do posledních dnů. Prožil dobře nebo špatně svých čtyřadvacet let? Probíral v paměti rok za rokem, prověřoval svůj život jako nestranný soudce a s dobrým svědomím si přiznal, že neprožil život tak špatně. Ovšem, bylo v něm i nemálo omylů, učiněných z hlouposti, z nezkušenosti a nejvíce z nevědomosti. Hlavně však, že neprospal dny varu, našel své místo v lité srážce za moc a na rudém praporu revoluce je také několik kapek jeho krve.

N. Ostrovskij, *Jak se kalila ocel*. Praha, 1954, str. 287.

Словачки

Korčagin si podoprel hlavu rukami a hlboko sa zamyslel. Pred očami mu prebehol celý život, od malička až do posledných dní. Dobře, a či zle

prežil svojich dvadsaťštyri rokov? Preberal v pamäti rok za rokom, skúmal svoj život ako nestranný sudca a s hlbokým uspokojením zistil, že život neprežil najhoršie. Ale bolo v ňom aj hodne chýb, ktorých sa dopustil z hlúposti, pre svoju mladosť a najviac z nevedomosti. Ale čo je najhlavnejšie – neprespal búrlivé dni, našiel svoje miesto v železnom boji o moc a na purpurovej zástave revolúcie je aj niekoľko kvapiek jeho krvi.

N. Ostrovskij, *Ako sa kalila ocel'*. Dielo, I, Bratislava, 1954, str 388.

СРПСКИ

(ЕКАВСКА ВАРИЈАНТА)

Корчагин обухвати главу рукама и тешко се замисли. Пред очима му је прелетео цео његов живот од детињства па до последњих дана. Да ли је лепо или рђаво проживео своје двадесет четири године? Претресао је, сећајући се године за годином, проверавао свој живот као непристрасни судија и са дубоким задовољством решио да није тако рђаво проживео живот. Али је било доста и грешака које је учинио из глупости, због младости, а пре свега из незнања. Што је најважније, није преспавао ватрене дане, нашао је своје место у челичној борби за власт, и на црвеној застави револуције има и неколико његових капи крви.

Н. Островски, *Како се калио челик*.
Ново поколење, Београд, 1945, стр.
343.

(ИЈЕКАВСКА ВАРИЈАНТА)

Корчагин обухвати главу рукама и тешко се замисли. Пред очима му је прелетио цио његов живот од дјетињства па до посљедњих дана. Да ли је лијепо или рђаво проживио своје двадесет четири године? Претресао је, сјећајући се године за годином, провјеравао свој живот као непристрасни судија и са дубоким задовољством ријешио да није тако рђаво проживио живот. Али је било доста и грешака које је учинио из глупости, због младости, а прије свега из незнања. Што је најважније, није преспавао ватрене дане, нашао је своје мјесто у челичној борби за власт, и на црвеној застави револуције има и неколико његових капи крви.

Према екавском преводу ијекавску
верзију начинио Жељко Марковић.

СЛОВЕНАЧКИ

Korčagin se je prijel za glavo in se pogreznil v težke misli. Vse njegovo življenje od otroških let do zadnjih dni mu je v naglih slikah vstajalo pred očmi. Ali je bil dobro preživel svojih štiri in dvajset let, ali jih je bil slabo preživel? Ko je v mislih tehtal leto za letom in preverjal svoje življenje kot nepristranski sodnik, je z globokim zadoščenjem spoznal, da prav za prav ni živel kdo ve kako slabo. Res je bilo nemalo tudi napak, storjenih iz nespameti, iz mladosti, največkrat pa iz nevednosti. Ali, in to je bilo poglavitno – vročih dni ni bil prespal, našel je bil svoje mesto v železnem spopadu za oblast, in na škrlatni zastavi revolucije je bilo tudi njegovih nekaj kapelj krvi.

N. Ostrovski, *Kako se je kalilo jeklo*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1945, str. 403.

БУГАРСКИ

Корчагин хвана главата си с ръце и тежко се замисли. Пред очите му премина целият му живот, от детинство и до последни дни. Добре ли, зле ли преживе той двайсет и четири години? Като прехвърляше в паметта си година след година, проверявайки живота си като безпристрастен съдия, реши с удовлетвореност, че е приживял живота си не толкова лошо. Но имаше и не малко грешки, вършени от глупост, поради младостта му, а най-много от незнание. А най-главното, не проспа пламенните дни, намери своето място в желязната схватка за властта, и върху червеното знаме на революцията има и няколко капки негова кръв.

Н. Островски, *Как се каляваше стоманата*. Превел от руски Людмил Стоянов, Партидно издателство, София, 1944, стр. 473-4.

МАКЕДОНСКИ

Корчагин ја фати главата со рацете и тешко се замисли. Пред неговите очи му помина целиот живот од детството па до последните денови. Убаво ли или лошо ги поминал своите дваесет и четири години? Превртувајќи ги во паметта годините една по една, го проверуваше својот живот како непристрасен судија и со длабоко задоволство

заклучи дека не го поминал животот толку лошо. Но имало и доста грешки што ги направил од глупост, од младост, а најмногу од незнаење. Што е најважно – не ги преспал бурните денови, си го нашол местото во железната борба за власт, и на црвеното знаме на револуцијата има и неколку капки негова крв.

За Кондрашова превео Божо Видоески, Универзитет в Скопје, Филозофски факултет.

II: Одломак из романа *Мати М. Горког* (преузето из Трофимович, 1960)

РУСКИ

За фабрикой, почти окружая её гнилым кольцом, тянулось обширное болото, поросшее ельником и березой. Летом оно дышало густыми, жёлтыми испарениями и на слободку с него летели тучи комаров, сея лихорадки. Болото принадлежало фабрике, и новый директор, желая извлечь из него пользу, задумал осушить его, а кстати выбрать торф. Указывая рабочим, что эта мера оздоровит местность и улучшит условия жизни для всех, директор распорядился вычитать из их заработка копейку с рубля на осушение болота.

Рабочие заволновались. Особенно обидело их, что служащие не входили в число плательщиков нового налога.

Павел был болен в субботу, когда вывесили объявление директора о сборе копейки; он не работал и не знал ничего об этом. На другой день, после обедни, к нему пришёл благообразный старик, литейщик Сизов, высокий и злой слесарь Махотин и рассказали ему о решении директора.

– Собрались мы, которые постарше, – степенно говорил Сизов, – поговорили об этом, и вот, послали нас товарищи к тебе спросить, – как ты у нас человек знающий, – есть такой закон, чтобы директору нашей копейкой с комарами воевать?

– Сообрази! – сказал Махотин, сверкая узкими глазами. – Четыре года тому назад они, жулье, на баню собирали. Три тысячи восемьсот было собрано. Где они? Бани – нет!

М. Горький, *Мать*. Гослитиздат, М. – Л., 1951, стр. 49.

БЕЛОРУСКИ

За фабрыкай, амаль абкружаючы яе гнілым кальцом, цягнулася шырокае балота, якое парасло ельнікам і бярэзнікам. Улетку яно дыхала густымі, жоўтымі выпарэннямі, і на слабодку з яго ляцелі хмары камароў, сеючы ліхаманку. Балота належала фабрыцы, і новы дырэктар, жадаючы атрымаць з яго якую-небудзь карысць, надумаў асушыць яго, тым часам выбраць торф. Указаваючы рабочым, што гэтае мерапрыемства здаровіць мясцовасць і палепшыць умовы жыцця для ўсіх, дырэктар загадаў вылічаць з іхняга заробку капейку з рубля на асушку балота.

Рабочыя пачалі хвалявацца. Асабліва пакрыўдзіла іх, што служачыя не ўваходзілі ў лік плацельшчыкаў новага падатку.

Павел быў хворы ў суботу, калі вывесілі аб'яву дырэктара пра збор капейкі; ён не працаваў і не ведаў нічога пра гэта. На другі дзень, пасля абедні, да яго прышоў паважнага выгляду стары ліцейшчык Сізаў, высокі і злосны слёсар Махоцін і расказалі яму пра дырэктараву пастанову.

– Сабраліся мы, якія пастарэй, – паважна гаварыў Сізаў, – пагаварылі пра гэта, і вось паслалі нас таварышы да цябе запытацца – як ты ў нас чалавек дасведчаны, – ці ёсць такі закон, каб дырэктару нашай капейкай з камарамі ваяваць?

– Памяркуй! – сказаў Махоцін, бліскаючы вузкімі вачыма. – Чатыры гады таму назад яны, жулікі, на лазню збіралі. Тры тысячы во-семсот было сабрана. Дзе яны? Лазні – няма!

М. Горкі, Маці, Дзяржаўнае
выдавецтва пры СНК БССР.
Рэдакцыя мастацкай літаратуры,
Мінск, 1941, стр. 46.

УКРАЇНСКИ

За фабрыкою, майже оточуючы іі гнілым кільцем, тягнулося шіроке болота, поросле ялінніком та березою. Влітку воно дыхало густымі, жовтымі выпарамі, і на слобідку з нього летілі хмары комарів, сіючы пропасніці. Болота належало фабрыцы, і новы директор, бажачы мати з нього выгоду, надумаў осушыць яго, а до речі выбраті торф. Доводячы робітнікам, што це оздоровить місцевість и поліпшыть

умови життя для всіх, директор розпорядився вираховувати з їхнього заробітку по копійці з карбованця на осушення болота.

Робітники захвилювалися. Особливо образило їх те, що службовці не входили в число платників нового податку.

Павло був хворий у суботу, коли вивісили оголошення директора про збір копійки; він не працював і не знав нічого про це. Другого дня, після обідні, до нього прийшов благообразний дідок, ливарник Сізов, високий і злий слюсар Махотін і розказали йому про рішення директора.

– Зібралися ми, котрі старші, – поважно говорив Сізов, – поговорили про це, і ось послали нас товариші до тебе спитатися – як ти у нас людина знаюча – чи є такий закон, щоб директорові нашою копійкою з комарами воювати?

– Зметкуй! – сказав Махотін, блискаючи вузькими очима. – Чотири роки тому вони, жульмани, на баню збирали. Три тисячі вісімсот було зібрано. Де вони? Бані – нема!

М. Горький, *Мату*. Переклад С. Варавви. Держлітвидав, УРСР, К., 1940, стр. 51-51.

ПОЛЬСКИ

Za fabryką, prawie okrążając ją zgniłym pierścieniem, ciągnęły się obszerne bagna, porośnięte jedliną i brzozą. Latem oddychały gęstymi, żółtymi oparami i na osiedle leciały z nich chmury komarów siejąc gorączkę. Błota należały do fabryki i nowy dyrektor chcąc wyciągnąć z nich pożytek, postanowił je osuszyć, a przy sposobności wybrać torf. Wskazując robotnikom, że w ten sposób uzdrowi okolicę i polepszy warunki ich życia, wydał rozporządzenie, żeby odliczać z ich zarobków kopiejkę od każdego rubla na osuszenie błota.

Wśród robotników zawrzało. Najbardziej oburzało ich to, że urzędnicy fabryczni nie wchodziłi w liczbę płatników nowego podatku.

W sobotę, kiedy wywieszono ogłoszenie dyrektora o ściąganiu kopiejki, Paweł był chory, nie pracował i nie wiedział nic o tym. Na drugi dzień, po mszy, przyszedł do niego starszy robotnik o szanownym wyglądzie, giser Sizow i wysoki i zły ślusarz Machotin i opowiedzieli mu o zarządzeniu dyrektora.

– Najstarszy z nas zebrali się – mówił z powagą Sizow – naradzili się i posłali nas do ciebie zapytać się, jako że jesteś człowiekiem, który dużo wie – czy jest takie prawo, żeby wolno było dyrektorowi naszymi kopiejkami z komarami wojować?

– Zważ tylko! – powiedział Machotin błyskając wąskimi oczyma. – Cztery lata temu na łaźnię, złodzieje zbierali. Trzy tysiące osiemset rubli zebrano. A gdzie one są? Łaźni – nie ma!

M. Gorki, *Matka*. Tłumaczenie Haliny Górskiej. Państwowe Wydawnictwo Literatury Pięknej Litewskiej SSR, 1952, str. 71.

ГОРЬОЛУЖИЧКОСПИСКИ

Za twornju, nimale wobdawajo ju ze zhnilym kruhom, čehnješe so wobšerne bahno, poroscene ze šmrčkami a brěžami. W leću wuparješe husty, žolty dym a na předměsto z njeho lečachu mróčele kuntworow, rozšerjejo zymnicu. Bahno šlušeše tworni, a nowy načolnik chcyjo jo zwužitkować zamysli so jo wusušić a wudobywać pochowinu. Wukładajo džělačerjam, zo tuta naprawa wokolinu wustrowi a polěpši wuměnjenja žiwjenja za wšech, načolnik měješe mysle z jich mzdy z rubla wočahnyć kopjejku na wusušenje bahna.

Džělačerjo so rozhorichu. Wosebje jich rozhněwa, zo zastojnicy njetřebachu płaćić nowy dawk.

Pawjeł běše chory tu sobotu, hdyž wuwěšachu wozjewjenje načolnika wo zběranju kopjejki. Wón njedžělaše a ničo wo tym njewědžeše. Nazajtra wote mše k njemu přindžeštaj dostojny starc, lijer Sizow, wysoki a zlostny zamkar Machotin a powědaštaj jemu wo wukazu načolnika.

«Zěndžechmy so», rjekny měrnje Sizow, «rozmołwichmy so a póslaču naju towaršojo k tebi so woprašec, dokelž sy ty rozumny čłowjek, hač je tajki zakon, zo smě načolnik z našimi kopiejkami wojować přečiwo kuntworam?»

«Pomysl sej!» rjekny Machotin, mikotajo z wuskimaj wočomaj. «Před štyrimi lětami tući wobšudzerjo na kupjele zběrachu. Tři tysacy wósom stow tehdy nazběrachu. Hdže wone su? Kupjelow nimamy!»

Odlomak preveo M. Novak, *Nova Doba*, No. 69, 1951.

ДОНЬОЛУЖИЧКОСРПСКИ

Skoro wobdawajucy fabriku z pognitym kołom, jo se za njeju šegnulo šyroke, z jědlami a brjazami porosćone błoto. W lěšu su z njogo stupali guste, žolte spary a do pśedměsta su z njogo lešeli mroki komarow, rozšyrjency zymnicu,. Błoto jo słušało fabrice, a nowy direktor jo kšěł z njogo wużytk měš. Won jo sebje wumyslił, je wusušyś a pśi tom z njogo wudobywaś smogoł. Pokazujucy žěłašerjow na to, až toś ta napšawa wustrowi město a polěpšy wuměnjenja žywjenja za wšyknych, jo direktor pśikazał, wotšěgnuś z jich myta kopejku na rubl za wusušenje błota.

Žěłašerje su se rozgorili. Wosebnje jo jich goriło, až pśistajone nje-slušachu do tych, kenž płašichu nowy dank.

Pawoł běšo sobotu chory, gaž su wupowjesyli wozjawjenje direktora wo zběranju kopejki; won njejo žěłał a njejo nic wo tom wěžeł. Na drugi žeń stej k njomu po wobježe pśišelej dostojny stary cłowjek, lejař Sizow, a wjeliki, zły zamkař Machotin a stej jomu wulicowałej wo pśikazu direktora.

«My, kenž smy starše, smy se zejšli», jo Sizow dostojnje gronił, «smy popowědali wo tom; něnto su nas towariše posłali k tebe se wopšašaś – dokulaž sy ty wucony cłowjek – lěc wobstoj taka kazń, po kotarejž direktor smějo z našeju kopejku wojowaś pśešiwo komaram?» –«Pšemysl sebje to!» jo gronił Machotin, błyskotajucy z wuskima wocyma. «Pśed styri lětami su toś te zedraki za kupjelu zběrali. Tśi tysace wosym stow jo se nazběrało. Žo ga woni su? Kupjele njamamy!»

Za Trofimoviča preveo H. Mučišk,
nastavnik lužičkosrpskog, Cottbus /
Chóšebuz.

ЧЕШКИ

Za továrnou se rozkládal velký močál, porostlý jedlemi a břízami, který ji téměř obklopoval kruhem hniloby. V létě vydechoval močál husté, žluté výpary a do osady se z něho valily mraky komárů, rozsévající zimnici. Močál patřil továrně, a nový ředitel ho chtěl zužitkovat a proto si usmyslel, že jej vysuší a přitom bude dobývat rašelinu. Poukazoval dělníkům na to, že tímto opatřením celý kraj hodně ozdraví a že se pro všechny zlepší životní podmínky, a nařídil, aby byla dělníkům z každého rublu mzdy srážena kopejka na vysušení močálu.

Dělníci se počali bouřit. Zvláště je uráželo, že továrním úředníkům nová daň uložena nebyla.

Oné soboty, kdy byla vyvěšena ředitelova vyhláška o kopejkové srážce ze mzdy, byl Pavel nemocen; nepracoval a o ničem nevěděl. Druhého dne po obědě přišel k němu příjemný stařík, slevač Sizov a velký zlostný zámečník Machotin a vypravovali mu o ředitelově nařízení.

«My starší jsme se sešli», vykládal rozvážně Sizov, «promluvili jsme si o tom, a tak nás soudruzi poslali k tobě, abychom se tě otázali – protože jsi mezi námi nejzkušenější – zdali existuje takový zákon, který by řediteli dovoľoval, aby za naše kopejky bojoval s komáry?»

«Jen si to představ!», řekl Machotin, blýskaje úzkýma očima. «Před čtyřmi lety vybírali ti zloději na lázně. Bylo sebráno tři tisíce osm set rublů. Kde jsou? Lázně – nejsou!»

Maxim Gorkij, *Matka*. Přeložil Vlasta Borek. «Svoboda», Praha, 1951, str. 57-58.

СЛОВАЧКИ

Za továrňou sa rozprestieralo veľké močarisko, zarastené jedľovým a brezovým hájikom, ktoré obkolesovalo tovareň ako prehnitý prsteň. V lete dýchalo hustými, žltými výparmi a do kolónie lietali z neho celé mračná komárov, čo roznášali zimnicu. Močiarisko patrilo továrni a nový riaditeľ chcel mať z neho ošoh, nuž zmyslel si vysušiť ho a popritom vybrať z neho rašelinu. Presviedčal robotníkov, že toto podujatie ozdraví celé okolie a zlepši životné podmienky všetkých, a nariadil, aby im s'ahovali z každého rubľa výplaty kopejku na vysušenie močariska.

Robotníci sa začali búriť. Najväčšmi ich urážalo, že úradníci nepodliehali novému poplatku.

Pavel bol chorý v tú sobotu, keď vyvesili riaditeľovu vyhlášku o zrážke kopejky. Nebol v robote a nič o tom nevedel. Na druhý deň, po predpoludňajších službách Božích, prišiel k nemu príjemný starček, slevač Sizov, s vysokým a zlostným zámočníkom Machotinom a porozprávali mu o riaditeľovom nariadení.

– Zišli sme sa my, starší, – dôstojne rozprával Sizov, – popretriasali sme to a priatelia nás poslali k tebe, lebo si z nás najskúsenejší, aby sme sa ťa opýtali, či existuje taký zákon, ktorý by riaditeľovi dával právo bojovať proti komárom našimi kopejkami?

– Len si pomysli! – povedal Machotin a blýskal úzkymi očami. – Pred štyrmi rokmi tí zloději vyberali na kúpeľ. Zozbierali tritisícosemsto rubľov. A kde sú? Kúpeľa niet!

Maxim Gorkij, *Matka*. Preložila Dr. Maria Klimová. «Pravda», Bratislava, 1952, str. 65-66.

СРПСКИ

(ЕКАВСКА ВАРИЈАНТА)

Иза фабрике, ограђујући је готово са свих страна као какав прстен, протезала се пространа баруштина, у којој су израсле јеле и брезе. Лети су се с баруштине дизала загушљива, жута испарења, и у предграђе су с ње долетали облаци комараца, који су сејали грозницу. Баруштина је припадала фабрици, и нови директор је, у жељи да је искористи, намислио да је исуши, а у исто време и да извади тресет из ње. Уверавајући раднике да ће се том мером побољшати здравствено стање места и животне прилике за све, директор је наредио да се од сваке рубље њихове зараде одузима по једна копејка за исушење мочваре.

Радници су се ускомешали. Нарочито их је вређало то што чиовници нису ушли у број оних који плаћају нови порез.

Павле је био болестан у суботу, кад су истакли директорову објаву о одбијању копејке; он није радио и није ништа знао о томе. Сутрадан, после службе божје, дође му уљудан старчић, ливац Сизов, и високи, љутити бравар Махотин, и известише га о директоровој одлуци.

– Окупили смо се ми старији, – озбиљно рече Сизов, – поразговарали смо о томе, и ето, послали су нас другови да упитамо тебе – пошто си ти међу нама човек који има знања – да ли је по закону да се директор нашим копејкама бори против комараца?

– Помисли само! – рече Махотин севајући уским очима. – Пре четири године они су, ниткови, скупљали за купатило. Три хиљаде и осам стотина је скупљено. А где су? Купатила – нема.

М. Горки, *Мати*. Превод у редакцији Марка Видајковића. Београд – Загреб, 1948, стр. 65.

(ИЈЕКАВСКА ВАРИЈАНТА)

Иза фабрике, ограђујући је готово са свих страна као какав прстен, протезала се пространа баруштина, у којој су израсле јеле и брезе. Љети су се с баруштине дизала загушљива, жута испарења, и у предграђе су с ње долијетали облаци комараца, који су сијали грозницу. Баруштина је припадала фабрици, и нови директор је, у жељи да је искористи, намислио да је исуши, а у исто вријеме и да извади тресет из ње. Увјеравајући раднике да ће се том мјером побољшати здравствено стање мјеста и животне прилике за све, директор је наредио да се од сваке рубље њихове зараде одузима по једна копејка за исушење мочваре.

Радници су се ускомешали. Нарочито их је вријеђало то што чиовници нису ушли у број оних који плаћају нови порез.

Павле је био болестан у суботу, кад су истакли директорову објаву о одбијању копејке; он није радио и није ништа знао о томе. Сутрадан, послије службе бојје, дође му уљудан старчић, ливац Сизов, и високи, љутити бравар Махотин, и извијестише га о директоровој одлуци.

– Окупили смо се ми старији, – озбиљно рече Сизов, – поразговарали смо о томе, и ето, послали су нас другови да упитамо тебе – пошто си ти међу нама човјек који има знања – да ли је по закону да се директор нашим копејкама бори против комараца?

– Помисли само! – рече Махотин сијевајући уским очима. – Прије четири године они су, ниткови, скупљали за купатило. Три хиљаде и осам стотина је скупљено. А гдје су? Купатила – нема.

Према екавском преводу ијекавску верзију начинио Жељко Марковић.

СЛОВЕНАЧКИ

Za tovarno se je razprostiralo veliko, z jelovjem in brezjem poraščeno močvirje, ki jo je obdajalo kakor gnil obroč. Poleti so puhte iz njega goste rumene pare, in na predmestje so se usipali z njega oblaki komarjev in sejali mrzlico. Močvirje je bilo last tovarne in novi ravnatelj ga je hotel izrabiti s tem, da bi ga osušil in dobival iz njega šoto. Sklicujoč se na to, da bo ta ukrep ozdravil ves kraj in vsem zboljšal življenske pogoje, je ravnatelj odločil, naj utrgajo delavcem od vsakega zasluženega rublja po eno kopejko za osušitev močvirja.

Med delavci je zahrumelo. Posebno se jim je zamerilo to, da uradniki niso bili všteti med plačevalce novega davka.

Pavel je bil v soboto bolan, ko so nabili ravnateljev razglas o pobiranju kopejke; ker ni delal, tudi ni nič vedel o tem. Drugi dan po maši sta prišla k njemu častiteljiv starec, livar Sizov, in visoki, togotljivi ključavničar Mahotin ter mu povedala o ravnateljevem odloku.

«Zbrali smo se, kar nas je starejših», je počasi govoril Sizov; «pogovorili smo se o tem, in tovariši so naju poslali k tebi, ki si pameten človek in veš kako in kaj, da te vprašava: ali je taka postava, da bi se smel ravnatelj z našo kopejko vojskovati zoper komarje?»

«Premisli!» je rekel Mahotin, bliskaje z ozkimi očmi. «Pred štirimi leti so lopovi zbirali za kopališče. Tri tisoč osem sto je bilo nabranega... Kje je ta denar? Kopališča ni!»

M. Gorki, *Mati*. Prevedel Vladimir Levstik. «Mladinska knjiga». Ljubljana, 1957, str. 65.

БУГАРСКИ

Зад фабриката се разстилаше обширно блато, обрасло с дребни елхи и брези, което почти я обгръщаше в обръч от миризми на изгнило. Лятно време то изпускаше гъсти жълти изпарения и в квартала прелитаха от него облаци комари и разносяха треска. Блатото принадлежеше на фабриката и новият директор, който искаше да извлече от него полза, намисли да го изсуши и да изкара от него торф. Като сочеше на работниците, че тази мярка ще оздрави местността и ще подобри жизнените условия за всички, директорът се разпореди да отбият от заплатата им по една копейка на рубла за изсушаване на блатото.

Работниците се развълнуваха. Те особено се обидиха, загдето чиновниците във фабриката не влизаха в числото на тези, които трябваше да платят новия данък.

Павел беше болен в съботата, когато разлепиха обявлението на директора за събиране на копейката. Той не работеше и нищо не знаеше за това. На другия ден след утринната литургия при него дойдоха благообразният старец – леярят Сизов и високият и зъл шлосер Махотин и му разправиха за решението на директора.

– Ние, по-старите, се събрахме, – важно говореше Сизов, – поприказвахме за това и другарите ни пратиха при тебе да те питаме,

като учен човек, има ли такъв закон, според който директорът може да се бори против комарите с нашата копейка.

– Помисли си само! – каза Махотин и тесните му очи святаха. – Преди четири години те, вагабонтите, събираха пари за баня. Три хиляди и осемстотин събраха. А де дянаха парите? Баня няма.

М. Горки, *Майка*. Перевел Стоян Королев. Издателство на българската комунистическата партия. София, 1949, стр. 59-60.

МАКЕДОНСКИ

Зад фабриката, оградувајќи ја скоро од сите страни како со некаков гнил прстен, се простираше просторно мочуриште обраснато со ели и брези. Лете од мочуриштето се креваше задушливо, жолто испарение, и од него во предградието долетуваа облаци комарци и сееја треска. Мочуриштето и припаѓаше на фабриката и новиот директор, сакајќи да го искористи, намисли да го исуши, и покрај другото да го извади и тресетот. Уверувајќи ги работниците дека таа мерка ќе ја подобри здравствената состојба на местото и дека ќе ги поправи условите за живот на сите, директорот нареди од секоја рубља на нивната заработувачка да се одзема по една копејка за исушивање на мочуриштето.

Работниците се узбунуваа. Особено ги лутеше тоа што во бројот на оние кои го плаќаа новиот данок не влегоа чиновниците.

Павле беше болен во саботата кога ја истакнаа директоровата објава за одбивањето по копејка; не работеше и ништо не знаеше за тоа. Утредента, по службата божија, му дојде едно пристојно старче, леарот Сизов, високиот и налутен бравар Махотин и го известуваа за директоровото решение.

– Се собравме ние постарите, – важно зборуваше Сизов - поразговаравме за тоа, и ете не пратија другарите тебе да те прашаме – оти меѓу нас ти си познат како човек кој има знаење – дали е по законот тоа директорот со нашите копејки да се бори против комарците?

Максим Горки, *Майка*. Перевел Мето Јовановски. «Култура», Скопје, 1957, стр. 73-74.

ЛИТЕРАТУРА

- Белодед, И. К., М. А. Жовтобрюх: *Украинский язык. Языки народов СССР – Том 1.* Наука, Москва, 1966, 123-153.
- Бирилло, Н. В., М. Г. Булахов, М. Р. Судник: *Белорусский язык. Языки народов СССР – Том 1.* Наука, Москва, 1966, 154-193.
- Бондар, О. И., Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець: *Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикогарфія.* Видавничий центр „Академія“, Київ, 2006.
- Бошковић, Радосав: *Основи упоредне граматике словенских језика – I: Фонетика.* Научна књига, Београд, 1977.
- Бошњаковић, Жарко: *Македонски језик.* Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад, 1986.
- Буров, Стоян (ред.): *Съвременен тълковен речник на българския език.* Gaberoff, Велико Търново, 1995.
- Вътов, Върбан: *Фонетика и фонология на българския език.* Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2002.
- Дубічинський, В. В. (ред.): *Сучасний тлумачний словник української мови.* Видавничий дім „Школа“, Харків, 2011.
- Ђукановић, Маја, Желько Марковић: *Основи граматике словеначког језика.* Филолошки факултет у Београду, Београд, 2001.
- Ђуришић-Стојановић, Данилка, Угљеша Радновић: *Польско-српски речник.* Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Качаник, Емилија, Драгутин Мирковић, Слободанка Урошевић: *Чешко-српски речник.* Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Кондрашов, Николай А.: *Славянские языки.* Издательство Просвещение, Москва, 1962.
- Конески, Блаже (ред.): *Речник на македонскиот јазик.* Институт за македонски јазик, Скопје, 1961.
- Конески, Блаже: *Грамматика на македонскиот литературен јазик.* Култура, Скопје, 1967.

- Кошутић, Радован: *Граматика руског језика – I: Гласови*. Завод за издавање уџбеника, Београд, 1969.
- Мартынаў, В. У. (ред.): *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Навука і тэхніка, Мінск, 1978.
- Младенов, Марин: *Бугарско-српски речник*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Мудра, Иржи, Јан Петр: *Учебник верхнелужицкогo језика*. VEB Domowina-Verlag, Bautzen, 1983.
- Панов, М. В.: *Русский язык*. Языки народов СССР – Том 1. Наука, Москва, 1966, 55-122.
- Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић: *Фонологија српскогa језика*. Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд – Нови Сад, 2010.
- Пипер, Предраг: *Увод у славистику I*. Завод за уџбенике, Београд, 1998.
- Русинов, Русин: *История на новобългарския книжовен език*. Абагар, Велико Търново, 1999.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић: *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, Београд – Нови Сад, 1989.
- Трофимович, К. К.: *Практикум з порівняльної грамматики слов'янських мов*. Вид. львівського університету, Львів, 1960.

- Bajec, Anton et al.: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1994.
- Вақ, Piotr: *Gramatyka języka polskiego*. Wiedza Powszechna, Warszawa, 1987.
- Berg, Dobroslava: *Češki jezik*. Naučna knjiga, Beograd, 1988.
- Brozović, Dalibor, Pavle Ivić: *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1988.
- Budarjowa, Ludmila et al.: *Słownik Hornjoserbsko-němski*. Ludowe nakładnistwo Domowina, Budyšin, 1990.

- Carlton, Terence: *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*. Slavica Publishers, Columbus, 1990.
- Comrie, Bernard, Greville G. Corbett (eds.): *The Slavonic Languages*. Routledge, London – New York, 2002.
- Dalewska-Greń, Hanna: *Języki słowiańskie*. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2002.
- Horák, Emil: *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1991.
- Janaš, Pětr: *Niedersorbische Grammatik*. VEB Domowina-Verlag, Bautzen, 1984.
- Jurančič, Janko: *Slovensko-srbskohrvaški slovar*. Državna založba Slovenije – Školska knjiga, Ljubljana – Zagreb, 1989.
- Mihaljević, Milan: *Slavenska poredbena gramatika – 1. dio: Uvod i fonologija*. Školska knjiga, Zagreb, 2002.
- Poljanec, Radoslav F., S. M. Madatova-Poljanec: *Rusko-hrvatski ili srpski rječnik*. Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- Požgaj Hadži, Vesna: *Hrvaščina in slovenščina v stiku*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 2002.
- Redher, Peter (Hrsg.): *Einführung in die slavischen Sprachen*. WBG, Darmstadt, 2012.
- Sławski, Franciszek: *Języki słowiańskie*. Języki indoeuropejskie – Tom II (red. L. Bednarczuk). Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1988, 907-1005.
- Starosta, Manfred: *Dolnoserbsko-němski słownik*. VEB Domowina-Verlag, Budyšin, 1985.
- Stieber, Zdzisław: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich – Fonologia*. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa, 1969.
- Subotić, Ljiljana, Dejan Sredojević, Isidora Bjelaković: *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2012.
- Šewc-Schuster, Hinc: *Gramatika hornjoserbskeje rěče – 1. zwjazk: fonologija, fonetika a morfologija*. Ludowe nakładnistwo Domowina, Budyšin, 1984.
- Tafel, Karin et al.: *Slavische Interkomprehension – Eine Einführung*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2009.
- Toporišič, Jože: *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja, Maribor, 2000.

- Tošović, Branko: *Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskom*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva „Svjetlost“, Sarajevo, 1988.
- Trofimovič, K. K.: *Hornjoserbsko-ruski słownik*. Ludowe nakładnistwo Domowina –Nakładnistwo „Ruska řeč“, Budyšin – Moskwa, 1974.
- Živanović, Đorđe: *Poljski u 100 lekcija*. Prosveta, Beograd, 1971.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2
21000 Нови Сад
Тел:+381214853900
www.ff.uns.ac.rs

Лектура
Аутор

Слог и прелом
Ференц Финчур

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.16'34/35(075.8)

МАРКОВИЋ, Жељко

Словенска писма и гласови [Електронски извор] / Жељко
Марковић. - Нови Сад : Филозофски факултет, 2016

Наћин доступа (URL): <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-387-3>. - Насл. са насловног екрана. - Опис заснован на стању на дан: 1.11.2016. - Библиографија.

ISBN 978-86-6065-387-3

а) Словенски језици - Фонетика б) Словенски језици - Правопис
COBISS.SR-ID 309570311